

•

NÎQAŞÊN FELSEFEYÊ 2

Abdusamet Yîgît

Weşanên

.
. .
. .
. .

Niqaşên felsefeyê 2
@Abdusamet yigit
Weşanên felsefeyê
2011-Almanya-Berlin

.
ISBN 968-0-949980-10-8

Pêşgotin:

Di aslê xwe de wê felsefe wê weke mijarek zêde giring a fahmkirinê bê. Di wê çerçoveyê de wê weke pêvajoyek fahmkiirnê a bi ast ku wê li ser berheviya mirov a bi hiş a bi hezaran salan wê bibê bê. Di wê temenê de de wê felsefe wê mijarên ku wê di demên kevnera de wê nîqaş bikê wê li ser wê temenê wê bi wan wê di xate xwe ya pêşketinê de wê xwe bi wan wê çawa wê nûbikê, jinûve bi sazûman û rêxistin bikê û hwd re wê bi wê re wê, di dîmenekê de wê were dîtin. Ev wê hinekî jî wê weke encama ast û pîvanek pêşketinê bê.

Di wê beşê de hinekî zêde yê li ser li ser hizrên platon û pythagoras sekin. Di wê temenê de îdeaya platon û heta hizrên pythagoras bi têkiliya musik û matematikê û hwd re wê, di rengekê de wê dema ku mirov li wan dinerê wê temen û çerçoveyek hizirkiriinê wê bi xwe re wê di awayekê de wê bidina dîyarkirin.

Di awayekê de wê şewayê fahmkirina platon a gerdûnê li ser îdeayên berhevker û giştî re û şewayê pythagoras ku ew li ser temenekê rêgezî gerdûnê fahmdikê wê di awayekê de wê, zêde ne dûrî hev bê. Lê wê di awayekê de wê şewayên ji hev cihê wê di wê de wê bikarbênin. Pythagoras wê bi zêdeyî wê matematikê wê weke temenê fahmkirina gerdûnê wê di awayekê de wê bibînê û wê li ser wê temenê wê werênê ser zimanê. Pythagorasî wê li ser wê temenê wê gotinê wê weke temenekê di wê de kûrbûnê wê bibînin. Wê di wê rengê de wê mijare hijmaran, aritmatikê, musikê, matematikê, geometriyê, û heta astronomiyê wê di yelpezeyek berfireh de wê bihizirin û wê di wê temenê de wê bixwezin ku ew çerçoveyek fahmkirinê çêbikin.

Di aslê xwe de wê, di wê temenê de wê mijara di gotinê de kûrbûn wê di awayekê din de jî wê mijare hizirkirina rengekê emprikî ku wê bi wê hizrên pythagoras wê karibin ji wê re bibina payxam jî wê xwe bi wê bide dîyarkirin. Li ser wê temenê wê pêvajoyên jîyanê di çerçoveya mirov de

bi zarokti, ciwanî û heta demên mazinbûn û pîrbûnê wê li ser wê bisekinê. Li awer temenê hijmarî wê di wê rengê de wê, di wê de wê di awayekê de wê her hijmar wê di xwe de wê çawa wê ya din wê bihawênê wê, li ser wê bisekinê. Li ser wê temenê wê dema ku ew bahsa kûrbûna di gotinê de dikê wê hinekî jî wê destpêka wê ji wê nûqteyê wê ji têngîna hijmarî û hwd wê di awayekê de wê bi xwe re wê di renekê de wê weke ku wê bide destpêkirin.

Hizrên platon û pytagoras wê heta demên ronansansê wê li ser wan çerçove û awayên ku wê, werina ser ziman wê bê dîtîna ku wê bandûr û weke çavkanî bûyînên wan re wê bina temenê pêvajoyên hizirkirinê ên bi berdewamî. Hizrên kopernik û kepler di dewama hev de ku mirov dihizirê wê bi zêdeyî wê bandûra hizrên pytagoras wê were dîtîna. Weki din wê di nava *'platonvanên nû'* de wê heta demên ronansansê û hwd de wê, di wê temenê de wê, di renekê de wê were dîtîna ku wê çawa wê temenekê hizirkirinê wê biafirênin wê were dîtîna.

Felsefe wê di wê temenê de wê ji demên kevnera û pê de wê bi mijarên ku wê hildana li dest û di wan de bi kûrbûnê re wê temenê hizirkirinê nû û kifşkirinê nû ên bi hizirî û zanyarî û hwd wê di wê temenê de wê bi wê bê û biafirê. Di dewama wê de wê li ser temenê astronomiyê heta matematik û fîzîkê, û li ser temenê têngînên tendûrûstîyê heta gelek şaqên wê yên biolojîkî û hwd ku wê pêşkevin wê mirov karibê bi berdewamî wan bikirpênê û werênê ser ziman. Ber vê yekê wê kirina felsefeyê wê di her demê de wê temenê bi wê rengê pêşxistinê demên pêşîya xwe wê temenê bi wê rengê biafirênê û wê nîşanaka wê di ahengekê de wê, bide dîyarkirin. Ber vê yekê kirina felsefeyê wê, bo pêvajoyek pêşarojê a bo pêşketinê wê weke pêwîstîyek zarorî ku mirov wê bi teybetî wê binxatbikê û wê di wê temenê de wê werênê ser ziman bê.

Abdusamet Yigit

Destpêk; nîqaşên felsefeyê 2.

Felsefe wê di demên kevnera de wê, di awayekê de wê, piştî pêvajoyên wê yên demên bi felsefeya xwezayê û hwd re wê êdî wê bikeve dem û pêvajoyek nû de. Hizirkirinên ku wê Empedokles wê bikê wê di rengekê de wê weke ku mirov dibînê wê di dema wî de wê, dema felsefeyê a xwezayê wê bigihênî li li qahfê (li zîrweya) wê. Li ser wê re wê, di awayekê de wê, çerçoveyek hizirkirinê a bi pergalî wê werênê ser ziman. Têgîna bi qatkên empedokles re ku wê karibê were fahmkirin wê ji aliyekê de wê weke ku ew tefsir dikê mirov nikarê ji têgîna atomê a leucippus, demokrit û hwd cihê werênê ser ziman.

Çerçoveya fizîkî a hevgrirtinê ku ew ew dihênê ser ziman û di dewama wê de wê weke ku ew ji hev diveqatihê wê, di wê temenê de wê, xwediyê temenê bi piçk û ankû tozên piçûk ên ku ew weke yên bingihîn bin. Di nava felsefeyê de wê, Wê weke ku mirov dibînê wê Zenon wê weke ku wê hinekê bi baldar wê nêzî wê têgîna bi çerçoveya atomên nayên vegûharin wê bibê. Ber vê yekê ew ew li ser wê re wê weke beremberê wê ku ew bi wê fahmbikê wê têgîn û nîqaşa 'beşbûna sermed' wê werênê li ser ziman. Di wê temenê de wê, ev têgîna Zenon wê di rengekê de wê weke ku mirov wê dibînê wê, di awayekê de wê, weke temenê kûrbûnê wê di awayekê de wê têgîn û temenê fahmkirinê wê werênê ser ziman.

Di aslê xwe de wê mijara hizirkirinê a di wê temenê de wê, weke ku em dibînin wê, di wê temenê de wê, dema ku wê leucippus û demokrit wê, 'yek' a parmenides wê di temenekê pirranî de wê werênina ser ziman wê, di wê temenê de wê, di awayekê de wê, çerçoveyek hizirkirinê a bi fîzîkî

wê werênina ser ziman. Wê dema ku wê demokrit wê li tégîna qatka binî û ankû atoma nayê beşkirin wê bisekinê wê di awayekê de wê, weke ku wê rêya wî ji aliyê parmenides ve derkeve wê dîmenekê wê bi xwe re wê bide me. Lê di dîmen û dîtbarîya fîzîkî de wê di rengekê de wê, ew wê, di wê temenê de wê, bihizirê û wê li ser wê temen û çerçoveya wê ya fahmkirinê re wê bixwezê ku ew wê werênê ser ziman. Di awayekê din de jî wê mirov dikarê wê werênê ser ziman ku wê, tégîna atoma nayê beşkirin wê çendî ku wê weke ku wê berî wan wê bi tégînek weke ya nevegûhar wê derkeve li pêş wê, weke ku wê Zenon wê weke ku wê bixwezê derkeve dervî wê. Ber ku ew dema ku ew li tiştê heyî dinerê ew wê dibînê ku wê tiştê ku ew di wê nebeşbûna xwe de wê nebînê. Ber vê yekê ew li wê dihizirê.

Ev alî wê weke ku wê di mejiyê wî de wê, temenekê hizirkirinê wê bi tégînek gûmanî wê biafirênê. Wê dema ku ew wê tégîna 'beşbûna sermed' wê bi temenekê pirs pirsînê û gûmankirinê wê bikê wê di awayekê de ew dibê ku ew di farqê de bê û ankû ne di farqê de bê wê di awayekê de wê bi wê re wê derî li xwe vekê ku ew derkeve dervî wê awayê hizirkirinê ê weke ku wê li ser temenê 'yek'a nayê vegûharîn. Leucippus wê ew wê atoman wê di temenê logoyan de wê li wan bihizirê wê di wê temenê de wê bi temenekê fîzîkî wê çawa wê hev bigirin wê bi wê re wê werênê ser ziman. Wê di wê temenê de wê logoyên leucippus wê heta ku wê were haraklit wê, di temenê de wê, bi nûansê wê gûharînekê wê di xwe de wê bikê. Wê haraklit wê bi tégîna 'logosê' ku wê werênê ser ziman wê, di wateya fahmkirinê, watelêkirinê, mantiqê, aqil û hwd de wê werênê ser ziman. Di wê temenê de wê, di awayekê de wê, ev wê, weke têgez û çerçoveyek fahmkirinê a ku ew bi wê dihizirê wê, werênê ser ziman.

Di dewama wê de wê legosa haraklit wê hinekî wê di awayekê de wê weke ku wê were dîtin wê bi hizirkirinê û ankû wê tégîna atomî ku wê weke logoyan ji aliyê leucippus ve wê li wê were lê hizirkirin ew wê weke ku wê di temenekê tégînî de wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman.

Demokrit wê, di wê temenê de wê, di awayekê de wê, di wê temenê de wê, atomên xwe yên nayên beşkirin wê bi tégîneka ku wê ew bi wê bi temen bikê wê di wê rengê de wê, ew bi wê tégîna logoyan wê di awayekê de wê li wan bihizirê. Lê ji aliyekê din ve jî wê, wê, di dîmenekê de wê ew logo'ya leucippus û logos'a haraklit wê, di awayekê de wê, dema ku mirov di çerçoveya hizirkirina atoma haraklit de wê li wê

bihizirê wê, weke ku wê çawa wê, di dîmenekê de wê, ew wê, bi têtîni wê di awayekê de wê bê lê hizirkirin. Ev mijare wê têtîna wê tooza piçûk ku wê di wê temenê de wê di rengekê de wê bi wê rengê wê piştî demokrit wê, şîroveyên empedokles wê ji filosofên piştî wî ên weke platon û hwd re wê bi rêya sokrat wê çawa wê di temenekê îdeayî de wê li wê were lê hizirkirin wê, di wê rengê de wê were dîtin. Ev têtîna îdeayê wê zêdetirî wê li têtîna logosê a haraklit ku ew wê di temenekê hizirî, aqilî û hwd re wê li ser temenekê fahmkirinê dikê wê lê were. Di dewama wê de wê, di wê temenê de wê ev tiştêkê din jî wê bi xwe re wê di awayekê de wê weke ku wê bide dîyarkirin. Ew jî wê di wê temenê de wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê xwe di dewama wê de wê bi wê re wê bide dîyarkirin.

Ji vir wê, dema ku em Empedokles wê weke zirweya felsefeya xwezayê wê werênina ser ziman wê di wê temenê de ku ew wan têtînen atomê ên demokrit û ankû logosa haraklit wê di temenekê hevgerînen xwe de wê ji aliyekê ve wê weke hêm û hîm wê bikarbênê wê di wê temenê de wê weke ku wê derî li rengekê din ê hizirkirinê jî wê vekê. Di wê temenê de wê, ev wê dema ku em di dîmenekê de em empatiyê bikin em atoma demokrit wê weke logosa haraklit wê li wê bihizirin wê di wê temenê de wê, di awayekê de wê weke ku wê di awayekê tekûz de wê, têtînek îdeayî weke ya platon ku ew dii wê temenê de ew bi wê dihizirê û wê dihenê ser ziman wê di reng û awayekê de wê xwe bi wê re wê bide dîyarkirin.

Di dewama wê de wê, mirov dikarê wê werênê ser ziman ku wê felsefeya sokrat-platon wê di wê temenê de wê, weke destpêka demek din a nû di nava wê serdema kevnera û pêvajoyên wê yên felsefeyî de bê. Wê sokrat wê li ser wê temenê wê weke ku em di dewama wê de bi platon re dibînin wê bi ber temen û awayekê hizirkirinê ê teorikî ve wê li ser wê temenê wê pê de wê herê. Di awayekê de wê, dema ku em li ser çerçoveyek xwezayî wê empatiyê bi têtîna haraklit û ya demokrit re wê bikin wê, karibê wê têtîna şenber û razberiyê di dîmenekê de wê bi xwe re wê di awayekê de ew bide me.

Li ser wê temenê de wê, di felsefeyê de wê, di wê demê de wê, hizirkirinê li bûjenê û bi wê re wê di nava wê de wê li hebûna heyî û biriqîna wê di nava felsefeyê de wê, bibê. Di demên dawî ên felsefeya kevnera a xwezayî de wê, têtîna derpêşiyê ku wê weke temenekê piştrastkirinê wê li ser temenê danîşandina argûmanên xwe û hwd re wê,

di renekê de wê weke aliyekê wê yê giring wê xwe di dewama wê de wê bide dîyarkirin.

Di awayekê de wê, mirov dikarê wê hinekî jî wê li vir wê, di awayekê de wê, bi felsefeyê wê dikarê wê li ser derpêşê re wê hinekî li wê bihizirê. Derpêş wê, di renekê de weke ya ku wê li ser temenekê mantiqî ku wê were piştrastkirin û ankû şaşkirin bê. Di wê temenê de wê, tişteke wê dema ku mirov wê, li hemberî wê, birhanan bidina dîyarkirin ku em wê bi wê wan birhanan bidina nîşandin ku ew çawa şaş a wê bi wê re wê, di awayekê de wê bi wê re wê were fahmkirin. Derpêş wê hinekî wê mantiqê wê li ser temenekê dîtbarî a rewş û tiştê heyî û hwd re wê ava bê. Wê, di wê temenê de wê, di renekê de wê bi wê re wê, di awayekê de wê, bi wê re wê li wê were lê hizirkirin.

Di awayekê de wê, di wê temenê de wê, dema ku wê haraklit wê bêjê 'mirov nikarê xwe dû caran di heman çemê de bişoyê' wê di wê temenê de wê li ser tênginek gûharînî wê weke derpêşekê wê bi wê re wê werênê ser ziman. Ber ku wê çem wê bi herikê û wê bi wê re wê, ava di wê kêlika ku ew ketiyê de wê bi herikê û wê avek din wê bi herikinî wê were û wê li wir bibê. Wê demê wê, ti tişt wê di wê rewşê de wê weke awayekê wê xwe di wê temenê de wê bide dîyarkirin.

Di aslê xwe de wê li ser wê temenê wê dema ku em li ser têngîna logos'a haraklit dihizirin wê dikarin wê di dewama wê de wê werênina ser ziman ku wê logosa wî di xwe de wê çawa wê xwediyê pêvajoyek komplika a bi fahmkirinê bê. Di wê temenê de wê, ew têngîna wî ya logosê wê weke ku wê were dîtin û wê bi têngînên weke salixkirinê ên li ser aqil û hwd re ku wê were ser ziman wê wilasî bi hesanî wê di awayekê de wê nikaribê were fahmkirin. Ji wê zêdetirî wê di awayekê de wê, di wê de wê hebê. Di awayekê de wê pirrdîmenekî wê di têngîna logosa haraklit de wê weke ku mirov li ser temenekê derpêşî û bi wê ji hev fahmkirinê û bi temenekê di dewama hev de fahmkirinê re wê, dikarê wê di renekê de wê fahmbikê bê. Di logosa haraklit de wê, tişteke din wê were dîtin. Wê çendî ku wê di nava felsefeyên xwezayî de wê, çendî ku wê li ser temenekê weke di 'yekitiya dijberîyan' de wê were fahmkirin. Yan jî di 'levkirina dijberan' de ku wê were fahmkirin ku ev jî wê çerçoveyek hizirkirinê a komplika wê bi xwe re wê di awa û renekê de wê bide dîyarkirin.

Logosa haraklit wê hinekî jî wê weke têngîna wê çerçoveyek hizrî a bi tiştî bê. Di wê temenê de wê, weke tênginek hizirkirinê a rêgezî jî wê were pênasekirin. Lê li vir em wê bêjin ku wê ji logo'yên leucippus heta

logosa haraklit wê pêvajoya ku wê bibê wê di felsefeyê de wê, pêşketina nitelikê wê weke aliyekê wê yê giring wê xwe bi wê re wê, di renekê de wê bide dîyarkirin. Di aslê xwe de wê, di wê rengê de wê, hizirkirinên haraklit ên li ser logosê wê, di renekê de wê, zêdetirî wê di meji de wê bi hizirkirinê wê li ser têngînekê û ankû fenomenekê bi gelek têngînên fenomenî ên ji hev derhanînê ku wê werina hizirkirin re wê, di renekê de wê bi wê re wê bihizirê û wê werênê ser ziman.

Wê têngîna atomê a nayê beşkirin û têngîna logosê a haraklit ku ew weke rêgezêk gerdûnî herhebê wê di wê temenê de wê, di kirpendinê de wê, têngînekê wê di wê rengê de wê, bi xwe re wê bidina me. Demokrit atomê weke têngînek pêdendî a ku ew di xwe de weke xwediyê ‘mayindabûnekê’ bê wê bi wê re wê, di temen de wê bihizirê. Di wê rengê de wê, weke sînorê beşkirinê jî wê di awayekê de wê bibînê û wê werênê ser ziman. Ev wê weke nûqtaya ‘dawî’ a pêdeçûnê ku wê bi wê re wê were lê hizirkirin bê.

Ev nûqte wê, weke nûqtetek rêgezî wê di hîm û cewherê têngîna logosa haraklit de jî wê weke ku wê di awayekê de wê xwe bide dîyarkirin û wê karibê wê were kifşkirin. Di awayekê de wê, ji xwe de wê, dema ku wê demokrit li ser têngînek xwezayî de wê bigihijê wê têngîna dawî a beşbûnê bi atomê re wê, weke di wê temenê de wê di renekê de wê çendî ku ew wê li ser temenê hebûna fîzîkî û hebûnê wê di wê temenê de wê bi wê re wê bihizirê lê di wê rengê de wê, çawa wê ew wê were fahmkirin wê weke nûqtetekê de wê, bi hizirkirinê wê bimênê. Empedokles wê, di wê temenê de ew wê, di rewşa hevqirtinê wî û têngîna wî ya pirranîtî ku ew bi wê dihizirê wê li ser wê re wê, bi awayekê li ser temenekê wê yê heyî wê bi wê bihizirê.

Di wê temenê de wê, di awayekê de wê, têngîna fîzîkî wê bi hebûna wê re wê, di wê temenê de wê hebê. Lê têngîna atomê a nayê beşkirin, û di felsefeya empedokles de wê, têngîna tişt navê û namirê’ ku ew bi wê re wê li wê bihizirê wê, di wê rengê de wê, di awayekê de wê li ser wê temenê pêdendî û ankû mayinda wê bi wê bihizirê û wê werênê ser ziman.

Ew têngîna atomê wê di wê rengê de wê di cewherê wê de wê, di awayekê de wê weke aliyekê wê yê giring wê xwe di renekê de wê bi wê re wê bide dîyarkirin. Hizirkirinên li ser wê nûqtayê wê weke nûqtetek ku wê felsefeya xwezayê a demên kevnera wê di wê de wê, çawa wê bihizirê wê, weke mijarekê jî wê li wê bihizirê. Ew nûqte wê, di logosa haraklit de wê xwediyê wê hebûna meyidan a weke rêgezêk

gerdûnî ku wê her tişt wê li gorî wê, di felsefeya empedokles de wê weke nûqtaya nabê û namirê bê. Di felsefeya demokrit de wê û weke nûqtaya atomê a nayê beşkirin bê. Weke ku me li jor hanî ser ziman wê, di wê nûqtayê de wê, Zenon wê di rengekê de wê, bidest hizirkirinek ku wê di awayekê de wê bidest lêpirsîna wê nûqtayê wê bikê bê. Wê pirs pirsîna li ser temenê 'beşbûna sermed' wê di wê temenê de wê awayekê de wê weke aliyekê wê yê giring wê xwe di dewama wê de wê bide dîyarkirin. Hizirkirinên felsefeyî wê di wê rengê de wê, ev nûqte wê, piştî jî wê, di awayekê de wê, weke nûqtayek ku wê li ser wê bê hizirkirin û ew nûqte wê çawa wê were fahmkirin wê li wê were lê hizirkirin. Piştî serdema kevnera wê di serdema navîn û piştî heta serdema hemdem jî wê ev wê xwe di awayekê de wê bi wê re wê bide dîyarkirin. Di serde hemdem de wê bi têtîna felsefeyî ên weke bi têtîna 'kûantumê' û hwd re ku wê bibê wê nûqtaya ku wê li wê bihizirin wê, ew nûqta û hebûna atomê a ku ew weke 'qatikan binî' hatîya kifşkirin bê. Wê ev temenê hizirkirinê wê, di awayekê de wê, piştî wê re wê, hizra atom nayê beşkirin a demokrit wê di wê temenê de wê, di awayekê de wê, were pûçkirin. Lê di awayekê din de wê bi qatkirina atomê ku wê weke 'şoreşekê' jî wê di demên hemdem de wê were ser ziman wê, di awayekê de wê, ji aliyekê din ve jî ku em hin hinekî li ser wê beşkirinê re bi şûn ve herin wê, di awayekê de wê, pirsîna Zenon a li ser 'beşkirina sermedî' wê, di reng û awayekê de wê werênê li bîra mirov.

Di wê temenê de wê, ev nûqte wê weke nûqateyek derbaskirina li astek nû û pêvajoyek din a ji felsefeya demên kevnera a atomê jî bê. Di wê rengê de wê, ev wê, weke pêvajoyek fahmkirinê bê û wê li ser wê temenê re bê. Lê di awayekê din de jî wê dema ku em li ser wê têtîna re li hizrên Empedokles bihizirin wê ew hevîrtina wî di rengekê de wê, ew qatikan binî ku ew weke nabê û nemirê ew dibîna wê di wê de wê çawa wê hevîrtinek di dîmenekê din ê binî de wê di wê elementa hevîrtina wê hevîrtina wî de wê hebê wê, ew wê di awayekê din de wê têtîna û temenekê hizirkirinê wê bi xwe re wê di rengekê de wê bide dîyarkirin.

Li vir wê bo ku mirov wê hinekî ji wê derkeve wê têtîna atomê wê di wê temenê de wê, di awayekê de wê ew wê çawa wê were fahmkirin wê zêde giring bê ku mirov wê hinekî li wê bihizirê û wê fahmbikê bê. Atom wê di wê temenê de wê, weke hebûnek fîzîkî û çavkaniya wê, di wê de wê rewşên weke yê manyatikê, kişîna kutleyê, hebûna elementî a hevîrtî û hwd wê di wê de wê ev wê hebin. Bi têtînek komseptî wê li ser awayekê hizirkirinê wê weke ku wê hinek awayna ku wê kirpendin

wê bi wan rengan wê di nava felsefeya kevnera de wê were kirin wê di wê temenê de wê ew wê, di renekê de wê, bi wê re wê were lê hizirkirin.

Di aslê xwe de wê mirov dikarê wê di dewama wê de êw bi wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman k uwê mijare felsefeya atomê wê di wê rengê de wê, di çerçoveya têngîna xwezayî de wê, bi hizirkirinên li ser wê re ku mirov dihizirê wê bi wê re wê, çerçoveyek fahmkirinê a giştî wê bi wê re wê bide dîyarkirin. Kifşkirina hebûna atomê bi serê xwe weke konseptek hizirkirinê di temenê felsefeya xwezayê de wê weke tiştêkê giring bê ku mirov wê bikirpênê bê.

Di felsefeya xwezayê de wê ev nûqe wê zêde wê, nexwezîna ku ew li temenekê fîzîkî zêdetirî wirde herin. Ber vê yekê wê di wê temenê de wê dema ku wê li ser wê bê hizirkirin ku ew bi logoyên leucippus bê, atomên demokrit bê, hevgirtinên Empedokles bê û ankû logosa haraklit bê wê di wê temenê de wê bi wê re wê, karibê li wê bihizirê. Lê xosletên têngîna logosa haraklit wê di aslê xwe de wê, hinekî din wê giring, tevlikev, komplike û zêde bi awayekê pirrdîmenî ê n di zikhev de ku wê derbas bibin wê bibê. Wê di wê rengê de wê, di awayekê de wê, têngîna 'logo'yê ku wê, leucippus wê bi têngînek pirrhebûnî a bi hev re dihizirê wê, haraklit wê ew wê, yekê wê weke hebûnek pirr dîmenî ku ew weke wê pirrhebûnîya bi logoyî ku wê leucippus bi wê bihizirê û wê, demokrit wê bi têngînek atomê wê di renekê de wê, bi temen felsefe bikê wê ew wê, di wê temenê de wê, di awayekê de wê bi dîmen jî bikê. Wê li ser wê re ew wê, dema ku wê, têngîna logosê wê li wê bihizirê weke rêgezêkê ji aliyekê ve wê nexwezê ji wê hebûna fîzîkî a heyî dîr li wê bihizirê lê wê ji aliyekê din ve ê hizirî ve wê weke rêgezêkê gerdûnî ku ew hemû tişt bi wê û li gorî wê heya wê bi wê bihizirê û wê werênê ser ziman.

Ya ku wê piştî wê, di demên felsefeya teorizebûyî a ji demên sokrat û pê de wê weke temenekê hizirkirinê wê bê lê hizirkirin wê di wê temenê de wê, di awayekê de wê bi wê re wê, bi têngîna xwûdê û hwd wê were lê hizirkirin wê ew bê. Xwûdê wê weke aqilê giştî jî wê were lê hizirkirin û fahmkirin. Di wê temenê de wê bi rêgezêkê tekê û ankû yekê wê were lê hizirkirin û ew fahmkirin. Di têngîna felsefeya xwezayê de wê ji wê tîkê û ankû yekê wê, di renekê de wê, bi wê re wê li wê were lê hizirkirin. Parmenides wê, dema ku wê li tiştê wê bi hizirî wê bihizirê wê, bi hebûna wê ya heyî re wê li wê bihizirê lê wê ji aliyekê din ve jî wê ew wê têngîna rêgezî a mayînda wê bi wê li wê bihizirê.

Ev rengê hizirkirinê wê dema ku em dihên li ser felsefeya aristo jî wê bi felsefeya wî re wê, di renekê de wê xwe bide dîyarkirin. Di felsefeya aristo de wê, ev wê, weke aliyekê wê yê giring wê ew wê were dîtin ku wê, Aristo wê, bi kifşkirina 'darêjkê', 'cûre'yên zindî û ne zindêyan di jîyanê de re wê li ser wê temenê fizikî wê di renekê de wê bi wê re wê bihizirê û wê werênê ser ziman. Lê li vir wê di wê temenê de wê, aristo wê, ji aliyekê din ve jî wê ji temen ve wê, li têngîna gîyanê a mamosteyê wî platon re wê, di awayekê de wê bibê xwediyê têngînek sermed û di dewama wê de ku wê piştî mirinê wê jîyan hebê û hwd. Di wê rengê de wê bi wê re wê, di awayekê de wê bi wê re wê bihizirê. Di wê têngîna '**valahiya sermed**' demokrit de ew li darêjkek jîyanî dihizirê ku ew wê bi gîyanê û hwd wê piştre wê hebê bê.

Dema ku wê demokrit wê li ser têngîna atoman wê bihizirê wê di renekê de wê, bênê ser ziman ku wê her yekê wê ji xwe re wê di awayekê de wê, bi serbestiyekê wê bibin û wê xwediyê tevgeriyekê bin. Di têngîna teoriya atomê de tevlikirina epikur wê di wê rengê û awayê de bê ku ew li wê dihizirê û dihênê ser ziman ku wê 'atom di nava tevgeriyek smetrikî a birehî de bin' wê werênê ser ziman. Epikur wê hizra wî ya di derbarê atomê de wê, di wê rengê de bê ku ew di awayekê de wê, jixwrebûnê û ankû serbestiya ji xwe re wê, di temenekê ahengî û birehî de wê ew wê werênê ser ziman. Di dema levketinê, bi hevvebûnê û cihêbûnê û hwd de wê, li ser wê temenê wê, pêşdîtinek weke ku wê taqabûlî têngîna reaksiyonê a atomê a li hev û ankû di nava atomê de wê, werênê ser ziman.

Di awayekê de wê, epikur wê tiştekê din jî wê li ser wê bihizirê. Ew jî wê têngîna ketina cisman di valahiyê de ku wê awa wê di ahengekê wekhevîyê de wê bibê wê bi wê re wê di awayekê de wê bixwezê ku wê werênê ser ziman.

Ji aliyekê din ve jî wê li ser têngîna wîna azad re ku ew dihizirê wê ew bi wê rengê wê li rewşa hevgirtina atoman ku ew bi teorikî li wê dihizirê wê di wê çerçoveyê de wê bixwezê ku wê bi çerçoveyek fahmkirinê wê werênê ser ziman. Têngîna Epikur a li ser atomê re wê tiştekê wê bi xwe re wê di çerçoveya hizirkirina wî de wê bide dîyarkirin. Ew wê, di awayekê de wê, şibandî wê di çerçoveyek hizirkiriinê de wê bi wê re wê di felsefeyê de wê di awayekê de wê bi temenekê bi hişmendî wê bicih bikê û wê werênê ser ziman. Wê rewşa Epikur wê mirov dikarê wê, weke rengê çerçoveya hizirkirina haraklit ku wê çawa wê li ser têngîna xwe ya rêgezî a 'logosê' re wê herê û bigihijê têngîne weke ya zêhn û

bûjenê û hwd re wê, bide nîşandin. Li ser wê temenê zêhnî wî logos weke têtgînek rêgezî kir navenda felsefeya xwe de. Di aslê xwe de ev wê bê temenek hizirkirinê weke ji ya zêlhn bûjenê a bi hevvekirinê a Zenon û piştî wan heta platon ku wê li ser temenekê nêvî bi nêvî wê rewşa bûjenê wê redbikê re wê temenekê fahmkirinê.

Platon li ser temenê gîyanê û îdeayê re wê bi awayekê ku wê ji şêwayên hizirkirinê ên weke logosa haraklit û hwd jî wê sudbigirê wê, çerçoveyek hizirkirinê wê bi zêhnî wê di wê temenê de wê biafirênê. Ew çerçoveya hizirkirinê a ku wê platon wê biafirênê wê, li ser temenê îdeayê ku ew bi wê re wê weke ji wê gihiştina afirîna tiştê û bi wê re wê fahmkirina wê bê.

Di aslê xwe de platon wê di wê temenê de wê, têtgînê wê bi temenê îdeayê ku wê li wê bihizirê wê li ser temenê zêhn û bûjenê, weke bi zêhn û hiş re wê di rengekê de wê bi wê re wê bidest hizirkirinê bê. Wê di wê tengê de wê, ew hebûnên ku ew wê li wan wê were hizirkiriin weke temenê bûyînê ew wê di wê temenê de wê, di temenekê pirranîtiyî de wê herê dikê. Lê ew ji aliyekê din ve jî wê, di aslê xwe de wê, ji wê, cihê li ser temenekê îdeayê wê bihizirê. Îdeaya platon wê biqasî logosa haraklit û atoma demokrit û logoyên leucippus wê giring û wê xwediyê fahmkirinek giring ku wê di wê çerçoveyê de wê bi wê were lê hizirkirin bê.

Ya ku wê, di aslê xwe de wê, pêşavaniya wê bikê wê haraklit bi hizrên xwe yên bûjenî û biriqîna wan kiu ew li wê dihizirê wê, di temenekê de wê, çavkaniyek hebûnî a weke rêgeza logosê ku ew salixdikê û şêwayê salixkirinê ê ku ew li ser wê re pêşdixê wê, bi wê re wê, ji wê şêwayê hizirkirinê re wê ji gelek aliyan ve wê bê peyxam ku ew li wê bihizirê û di nava wê hizirkirina kosmosa wê de bigihijê têtgînek îdeayî. Di wê rewşê de wê, çerçoveya wê ya zêhnî û bûjenî wê, pêşê wê Empedokles wê ji aliyekê ve wê, biafirênê.

Çerçoveya sazûmana hizirkirinê a Empedokles ku ew diafirênê li ser hevgiretinek giştî û sazûmanake bi felsefeya xwezayê ku ew dixwezê wê derxê li holê wê, di wê rengê de wê, ji aliyekê din ve jî wê bi biriqînên wê yên li jîyanê re wê, êdî wê çawa wê bi wê re wê bê gihiştin li encamê wê bi wê re wê li wê were lê hizirkirin. Sokrat wê, di serî de wê, mijara hizirkirinê a li ser temenê jîyanê, rengê jîyanê û hwd wê bi wê re wê, êdî wê di awayekê de wê derxê li pêş û li ser wê re wê, ew têtgînên hizirkirî bi felsefeyî wê çawa wê di nava jîyanê de wê li mirov û jîyane mirov wê

binerin wê, di wê rengê de wê, di ber nerînek dahûrî a fahmkirinê de wê bidina derbaskirin.

Di nava aqîl de wê, sê tişt wê bi giringî wê derkevina li pêş. Yek wê ew bê ku wê bûjena nava felsefeya xwezayê wê ew çawa wê were fahmkirin û salixkirin bê. Ya din wê rêgeza zindîbûnê a jîyanî bê. A sêyem jî wê di dewama wê de wê li ser temenekê hizirkirinê a bi fahmkirinê û di wê çerçoveyê de bi wê jîyankirin bê. Wê dema mirov wê bahsa hebûna bûjenê bi têngîni wê bikê wê ji wê renekê fahmkirinê wê bibê û wê bi wê re wê ne tenê wê bi awayekê bi biriqîna wê hebûna zanîna wê tenê bê. Wê di awayekê din de wê bi întîbayî wê ew rewşa jîyana heyî wê weke temenekê ku ew heya û li ser wê temenê heyîbûna xwe ku ew bi wê re were dîtin û kifşkirin û fahmkirin wê weke aliyekê wê yê bi pêvajoyên jîyankirinê û hwd re ku wê were dîtin û fahmkirin jî bê.

Li ser wê temenê wê ji kirinê wê di wê temenê de wê bi wê re wê bê hizirkirin. Hizira Stoayîyan jî wê di wê temenê de wê bi temenê zanîna şagirtên **stoayî** ên weke Panaitios ku wê hizra stoayîyan wê bixwezê bi kirinên jîyanî re wê salixbikê û wê werênê ser ziman wê di renekê de wê, di wê çerçoveyê, awayê û ahengê de wê, pêvajoyek din a hizirkirinê wê weke ku wê balê bikişênê li ser wê û pêşketina wê di nava jîyanê de.

Ev pêvajoya hizirkirinê wê di awayekê de wê, weke ku mirov wê bibînê wê li ser temenekê epistemolojîkî wê li ser zanînê wê hizirkirin û bi wê re li ser temenekê gûmanparêziyê ku wê bi wê re wê li wê were lê hizirkirin wê bibê. Ku wê ji *dibistana Akademia* bê Karneades wê di wê temenê de wê li ser têngîna gûmanparêziyê re wê li temenê wê û hizirkirina wê ji xwe re wê bikê armanca hizirkirinê.

Bandûra felsefeya stoayîyan wê, di awayekê de wê, li herêmê wê li ser temenê hizirkirinê wan ên li kirinên mirov û jîyanî wê zêdetir bê. Wê ji hewirdorê wê, di wê temenê de wê, hizrên wan wê belav bibê. Di aslê xwe de wê, di awayekê de wê, mirov dibînê ku wê heta ku wê dem wê were demên li dora helenismê wê, di wê demê de wê demek ku wê li ser wê temenê wê bi hizirkirina li jîyanê di temenekê zêhnî de wê, bibê. Wê di wê demê de wê şîrovekirina felsefeyê li zimanên din wê bibê. Mînaq **Çîçero** wê, ji felsefeya ber bahra reş ku wê li girêkê wê bibê wê, şîrovekirinên wî yên latinî ku wê çawa wê bandûrê wê bide çêkirin wê kifşbikê êdî wê di wê temenê de wê, teşwîkkirin û li ser wê re wê bi hizirkirinê wê zêdetirî wê ew wê were kirin. Di wê temenê de wê, mînaq xabate Çîçero a bi navê 'spartekan' wê di wê temenê de wê, karibê di wê çerçoveyê de wê ji aliyekê ve wê fahmbikê û wê werênê ser ziman.

Minaq wê dema ku em di roja me de wê, li ser pytagorasîyekê re wê hizirkirin û ankû sawêrîyekê bi hizirkirinê dikê wê di çerçoveyek weke bi felsefeyî a *girêkoromen*î de wê di reng û awayekê de wê derkeve hemberî me.

Zenon wê di wê warê de wê bi felsefeya wî û tevlikirinên wî yên li felsefeyê weke li ser mantiqê, dîyalektîkê û tevhevvekirinê û hwd re wê, di awayekê de wê, xwe bide dîyarkirin. Di aslê xwe de wê, felsefeya Zenon wê di wê rengê de wê bandûra wê, piştî demên helenê jî wê bi bandûra xwe bi têkilidanîna bi têtîgînên weke yên mîtraismê û hwd re li ser temenekê felsefeyî û di dewama wê de wê li ser danûstandinên şagirtên wî yên li mesopotamiya ku wê xwe bînin ser ziman wê hertimî wê di awayekê de wê weke ku wê ji xwe bidina bahskirin. Di felsefeyê de wê ya ku wê stoayîyan wê weke ekolekê giring wê derxê li pêş jî wê di wê temenê de wê bi hizirkirina xwe re wê bi wan hewldanên xwe yên fahmkirinê û dana fahmkirinê ku ew dadikevina li nava jîyanê bin. Di wê temenê de wê li ser temenê fahmkirinê ên jîyanî re wê, zimanekê baş wê bikarbînin û wê di dewama wê de wê, bi wê re wê, li ser temenekê 'xwezayî' wê bikin ku ew fahmbikin û wê werênina ser ziman. Di nava stoayîyên piştî ên demên helenê û hinekî piştî wê di wê temenê de wê têtîgîna xwezayîyê wê li ser temenekê xwezayî ku wê di nava hizrên wan de wê bicih bibê wê, bandûra wê, ji gelek alîyan ve wê xwe bide dîyarkirin. Wê bi wê re wê, di awayekê de wê bihizirin û wê werênina ser ziman. Xosletê stoayîyan wê di serî de wê ew bê ku wê li ser wê têtîgîna xwezayî wê hertimî wê li şûna navê xwûdayekê zêdetirî wê xwe li ser temenekê rêgezî ê xwezayîya xwezayî û hwd re wê bidina girêdan û wê hewlbidin ku ew wê werênina ser ziman. Di nava têtîgînên xwûdayî ên ku ew pêşdikevin wê levkirina nava wan wê tenê wê temenê xwe jîyankirin û domandina wan ji aliyekê ve li ser wê temenê felsefekarîna wan a di nava jîyanê de.

Bo ku mirov di awayekê baş de wê pîvana hêjabûnê bi wê bide dîyarkirin wê felsefeya demên kevnera a wê aliyekê wê yê giring wê dikarê wê werênê ser ziman. Ew jî wê, di wê temenê de wê, di nava xwe û têtîgînên bawerîyî de wê, di awayekê zelal de wê xatkişandina wê bê. Li ser wê re wê, di awayekê de wê, ew wê were ser ziman. Di nava şîroveyan ku wê werina kirin de jî wê bi olî jî bin wê li ser temenekê keseyetî û hwd re wê, were kirin. Bi homeros re ku wê weke bê bi navkirin Hesiodos wê 'teogonia' xwe de wê, dema ku wê, bahsa yazdanan wê bikê wê li ser temenekê têtîkiliyî ê weke yê nava mirovan

weke bi bûyînê, zawacê û hwd re wê werênê ser ziman. Di nava helbesta Hesiodos ku mirov li wê dinerê wê, di nava têkiliyek nava ard û azman (Ouramus) û ard (gaia) wê, bi têkiliyek fîzîkî wê werê hanîn li ser ziman. Lê dema ku em li çanda xwûdawendên jin ên mesopotamikî û ankû kurdistanî dinerê wê, di wan de wê, weke dagera wê çandê wê hertimî wê, bûjenek ku ew wê nimînêr dikê wê bibê. Di nava helbestên Hesiodos de jî wê li ser wê temenê ew weke ku ew bi wê ve girêdayî dixwezê bibê xwediyê şîroveyekê. Ber vê yekê wê, di helbestên wî de wê li ser wê temenê wê 'eros' wê derkeve li pêş.

Di aslê xwe de wê, dema ku em bahsa bûyîna felsefeyê bi gotinekê bikin wê di wê temenê de wê di awayekê de wê li ser temenekê fahmkirinê hebûna gerdûnê, jîyanê, koka wê, xwezaye wê, çi di xwe de dihawênê, çawa heya û hwd wê, weke têgîn û aliyên ku wê pêşî wê ji xwe re wê bikê mijar ku ew li wê bihizirê bê. Li ser wê temenê wê di aslê xwe de wê dema ku mirov wê li dîroka mesopotamiya binerê wê di wê de wê were dîtî ku wê çawa wê li ser temenekê ew wê bi wê re wê, di awayekê de wê weke ku wê xwe bide dîyarkirin. Wê li ser wê re wê hewldanên fahmkirinê wê bi wê re wê, di awayekê de wê derkeve li pêş.

Di nava herikina dîroka hizirkirinê de wê were dîtî ku wê gelek nivîsandin wê di wê çerçoveyê de wê bibin. Ev dem heta ku wê were demên felsefeyê wê, di awayekê de wê, temenekê hizirkirinê wê biafirênin. Di serî de wê di nava wê çerçoveya felsefeyê de wê, di awayekê de wê, çawa wê ew rewşên weke yên bi yazdanî wê li ser temenekê gerdûnî wê werina fahmkirin wê çerçoveyek kosmolojikî wê bi wan re wê bi pergâlî di hizirkirinê de wê were afirandin. Em dibînin ku wê heta ku wê dem wê were demên felsefeyê wê, di wê temenê de wê, temenekê zêde berfireh û kûr ku wê li ser wê karibê were hizirkirin wê pêşketî wê hebê wê were dîtî. Di dewama wê de wê li ser wê temenê wê pêvajoyên hizirkirinê wê di wê temenê de wê, felsefe wê, di demên kevnera de wê dema ku ew dibê wê, çendî ku wê weke têkiliyek bi aqilane a fahmkirinê û lêpîrsîna rastîtiya wê bi wê re wê biafirênê jî lê wê felsefe wê bê navê tişteke din. Wê bi fahmkirina wê çerçoveye re wê di nava jîyanê de wê, di nava wê levkirina jîyanê û wê bi wê re wê çawa wê hebûna jîyanê û objeyên wê li ser temenekê şubjeyî û kirdeyî wê weke nirxna wê derxê li pêş û wê bikê temenê fahmkirinê de wê, bi wê re wê, di rengekê de wê, bibê xwediyê rengekê fahmkirinê.

Di wê temenê de wê aqil wê dema ku em bahsa wê dikin û bi em gotina 'daketina li qada jîyanê a aqil' dikin wê di wê temenê de wê, di awayekê

de wê weke ku wê, bi weyn û awayekê wê dihênina ser ziman. Di wê çerçoveyê de wê, êdî wê, pêvajoyên wê fahmkirinê wê bi wê re wê di awayekê de wê bi wê re wê derkeve li pêş. Felsefe wê, di wê rengê de wê, di pêvjaoyên bûyîna wê de wê, weke renekê hizirkirinê ê lêpîrsîner û gûmankirinê a li ser temenê hizirkirinê bê. Weki din salixkirina felsefeyê di çerçoveya hizrên zerdeşt û hinekî jî berî wî mîtra de ku mirov bikê wê di temenekê fahmkirin û li ser wê fahmkirinê re li ser temenekê rastîti û rasyonali a lêpîrsînê û aqil meşandinê re wê, dibînê ku ew dikê. Beremberê gotina felsefeyê wê ya 'hiş' ku wê heta roja me di kurdî de jî wê di wateya ya derkkirin û dderxistina li hiş de wê were bikarhanîn wê bi wê werênê ser ziman. Di gotina wî ya hiş de wê, ya ku mirov wê, li hiş dide, fahmdikê û bi wê re li wê dihizirê wê, werênê ser ziman. Lê aliyekê wê gotinê ê zêhnî jî wê di wê de wê weke kirdeyek fahmkirinê wê hebê. Ji kesên bi temen zanîna xwe jîr jêre zîrek û kesê bi zanebûna xwediyê fahmkirinek baş şahraza wê bi wê werênina ser ziman. Di nava avêsta de wê gotinên ku wê bi wan salixkirina wê ev wê hinek ji wan bin. Di wê temenê de wê aqilmeşandina zerdeştîyê wê di awayekê de wê bi temenekê wê zêde kûr û wê di wê temenê de wê, elementên ku wê pêşî bi hizir nehatina kifşkirin wê di pêvajoya hizirkirinê û aqilmeşandinê de wê çawa wê bê ghiştina li wan wê, di wê temenê de wê bi wê re wê li wê were lê hizirkirin. Bi gotinek din wê çawa wê aqil wê di wê temenê de wê, di renekê de wê, weke temenekê fahmkirinê wê, bibê wê bi wê re wê di awayekê de wê karibê were dîtin û bê hanîn li ser ziman.

Di warê zanîne li herêmên mesopotamiya de wê, dema ku wê li wê binerê wê dibînê ku wê di temenekê de wê li ser awayekê fahmkirinê wê, bi wê re wê li wê bihizirê. W. K. C. Guthrie wê di xabate xwe ya bi navê "*history of greek philosophy*" de wê dema ku ew bahsa pêvajoyên zanîne dikê de wê, bahsa felsefeyê a ku ew bê li bendî berjewendiyekê kirina wê wê bikê. Di wê temenê de wê di pêvajoyên şîrovekirinê li ser pêvajoyên pêşketina pêvajoyên hizir ên li Milatosê wê di wê de wê hinekî wê li ser wê bisekinê. Di wê rengê de wê, bi çend gotinan wê dema ku ew bahsa herêmên mesopotamiya dikê de jî wê, li ser temenekê têkiliya wê ya bi jîyanê re wê çawa wê ji wê sîd were girtin wê bi wê li wê binerin re wê bi jîyane xalkên mesopotamikî re wê di renekê de wê bixwezê şîrove bikê û wê werênê ser ziman. Di xabate xwe de wê li dora rûpelên 47an û wan wê di renekê de wê, çawa wê Thales wê, li ser temenekê bi fêrbûna zanîna babiliyan re wê bilind bibê û wê bi wê re wê

felsefeyê wê li herêmên girekê wê bidest kirina wê bikê wê di awayekê de wê li ser wê bisekinê.

Di aslê xwe de wê, di wê temenê de wê, dema ku mirov li pêvajoyên felsefeyê ên mesopotamiya binerê wê di wê temenê de wê, dikarê wê, di awayekê de wê weke ku em li kurdistanê dibînin wê, demên hûrî û mîtannîyan wê di awayekê de wê, weke demna şariştanî ên ku wê li ser şewayekê felsefeyê wê werina kirin bin. Di wê temenê de wê, şiroveyên ku wê werina kirin wê di awayekê wê ji nava nivîsarên wan deman ku mirov dinarê wê di awayekê de wê li ser temenê têtînan weke yên rewîstê û hwd re wê, çawa wê, di awayekê de wê bikê wê bi wê re wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê giring wê bi wê werênê ser ziman. Erka ku wê hûrîyî û mîtannîyî wê ji yazdanên xwe wê hêvî bikin wê çawa wê di nava jîyanê de wê bo ew ku ew li ser temenekê baş bijin wan gihandina li zanînekê û fahmkirinek ku ew karibin bi wê bijîn. Di wê temenê de wê têtîna 'zanînek ku ew dikarin bi wê bijîn' wê di wê temenê de wê, weke ku ew dikin wê di rengekê de wê, di şewayekê de wê weke ku wê W. K. C. Guthrie wê di wê xabate xwe de wê di wê temenê de wê li ser aliyên ji zanebûnê hêvîkirina bi wê re wê re wê, di wê temenê de wê weke têtînek fahmkirinê wê xwe bide dîyarkirin. Di wê çerçoveyê de wê, weke ku mirov wê dibîne wê, zanîn wê çendî ku wê, weke têtînek xwûdawendî û ankû weke 'aqilekê yazdanan daya mirovan' wê lê binerin û wê di wê temenê de wê bi qadrekê wê pêşwazî bikin jî lê wê di wê temenê de wê hertimî wê hewldanên ku wê çavkaniya wê çî bê wê di rengekê de mirov wê dibîne ku ew bi wê re hertimî didina nîşandin. Li ser wê temenê ew dixwezî ku wê fahmbikin ku ew li ser çî çavkaniyê wê pêşkeve wê fahmbikin. Yazdanên ku ew wê aqilê didina wan wê ne di nava jîyane wan de bin. Wê ber vbê yekê wê ew aqil wê çawa wê, di rengekê de wê pêşkeve û wê were fahmkirin wê hewldanên bi wê re wê, bi wan re wê werê dîtin.

Di aslê xwe de wê mirov dikarê wê di awayekê de wê bi wê re wê kifşbikê û wê werênê ser ziman ku wê mijare hizirkirinê wê di wê rengê de wê bi wê re wê xwe di rengekê de wê bi wê re wê bide dîyarkirin. Di aslê xwe de wê, di awayekê de wê, di nava rengê hizra mesopotamiyayîyan li kurdistanê wê, aqil wê di rengekê de wê weke beremberê hebûna yazdanan û hebûn û nebûna wan jî wê di rengekê de wê were dîtin û wê di hinek şiroveya de wê bi wê rengê wê, werê şirovekirin. Wê dema ku wê hebûna aqî wê, di wê rengê de wê, di awayekê de wê, dema ku wê yazdan di jîyanê de wê nebin û mirov bi

serê xwe bê û wê bi xwe bê û wê hingî wê ew wê bi wê re wê xwe bibînê, nasbikê, fahmbikê, bijî û hwd re wê, bi wê bikê. Di wê rengê de wê, li ser rewşa aqil û fahmkirina wê di wê temenê de wê, di awayekê de wê, dema ku mirov wê di wê temenê de wê fahmbikê wê di aslê xwe de wê weke aliyekê wê yê giring wê xwe di dewama wê de wê weke aliyekê wê yê giring wê bi wê re wê di renekê de wê weke ku wê bide dîyarkirin.

Di mijara fahmkirina aqil de wê, di wê temenê de wê, bi aqilbûn wê weke bi xwebûnê û heta ku wê di şewayekê de wê bi pîvanî hinbi hin wê bi wê ghiştina mertebeyan wê bi wê re wê were fahmkirin û wê were şrovekirin. Di wê çerçoveyê de wê aqil wê weke astekê di mirov de bê wê were dîtin û wê were ser ziman. Di wê rengê de wê, mijare hebûna bikarhanîna aqil wê weke aliyekê ne ku wê divê ku ew li dijî wê were sekin in lê weke awa û têgîn û hebûn ku ew bi wê were jîyankirin û bi pêvajoyên pêşketinê ku mirov hertimî wê pêşketinê bi xwe re wê di awayekê de wê bide jîyankirin wê were ser ziman.

Di wê temenê de wê di dema Mîtannîyan de wê Mîtra wê bi hizrên xwe re wê, di aawayekê de wê li ser wê temenê wê hizrên xwe wê werênê ser ziman. Hizrên Mîtra em dikarin di awayekê de nêvî bi nêvî li ser temenê felsefeya xwezayê wê fahmbikin û werênina ser ziman. Di dewama wê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring jî wê xwe bi wê re wê di wê temenê de wê karibê wê werênê ser ziman.

Kifşkirina aqil wê weke kirdeyekê ku wê di wê temenê de wê çawa wê bi wê bê jînkirin wê di serî de wê çawa wê ew wê bê ghiştin li fahmkirina wê di wê temenê de wê bi wê re wê li wê were lê hizirkirin. Di wê warê de wê kirinên bi aqilane ku wê li ser jîyane mirov û hebûna mirov wê bibin wê li herêmê di demên kevnera ên mesopotamiya û misra kevn de ku wê bibin wê di awayekê de wê çendî wê bandûra pêvajoyên mesopotamiya wê li wan wê hebin di rewşên weke yên pêvajoyên pêşketina bi zanîne, matematikê, rewşên tendûrûstê ên weke yên başkirinê û emeliyetan û hwd de wê, di wê temenê de wê, weke aliyana ku mirov dikarê weke encama wê werênê ser ziman bê.

Li ser wê temenê wê di awayekê de wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê mijare aqil wê di wê rengê de wê, dem bi dem wê bi wê re wê pêvajoyên wê yên pêşketinê wê werê dîtin. Di aslê xwe de wê, piştî wê re wê, pêvajoyên felsefeyê wê di awayekê de wê, di dema Zerdeşt û mîtra de wê pêvajoya wê destpêkê a kevnera wê di awayekê de wê destpêbikê. Hizrên mîtra jî û yên zerdeşt jî wê di demên wan de wê, bina sedema

dijberîyên li dijî wan ku wê bi sedema ku ew lêpirsînê li ser baweriya yazdanên wan didina çêkirin bê. Heta ku wê zerdeşt wê bi wê sedemê wê were zindankirin û piştê wê, were kuştin.

Di wê temenê de wê, hinekî jî wê, di wê temenê de wê, di wê rewşê de wê ev jîyankirinên zerdeşt wê di rengekê de wê, nîşanaka aqil û hebûna wê ya bi fahmkirinê ku ew pêşdixê bê. Di aslêx we de wê felsefeya Zerdeşt wê li ser temenê aqilmeşandinê, îdeayên wî yên ku ew di temen û rengekê fenomenî ku ew dihênê ser ziman û di dewama wê de wê, li ser wê temenê wê, bi aqil meşandinê ku mirov wê li şûna li gorî baweriya xwe û ankû yazdanê xwe wê, bi xwe wê, bi serbixwe wê di aqilê xwe de ku wê bigihijê encamek rastiyê. Li ser wê çerçoveyê wê, encama ku mirov wê digihijiyê wê çawa wê deervî yazdanî wî weke rastiyekê wê were herêkirin û ew bi serê xwe wê çawa wê bi derfet bê wê, wê di wê temenê de wê bi wê re wê were lê hizirkirin û temenê nîqaşê ê bi Zerdeşt re. Li ser wê temenê wê weke bêerkkirina yazdanan wê ji aliyê bawermendên demê ve wê were dîtin.

Di rengekê din de jî wê, di wê temenê de wê di felsefeya Zerdeşt de wê, bi aqil re wê mirov wê di wê temenê de wê, di rengekê de wê weke ku mirov wê dibînê wê derxê li pêş. Ya ku wê di wê temenê de wê, di awayekê de wê di felsefeya zerdeşt ku wê mirov wê bikê weke kirdeyekê ku ew dikarê bihizirê, biafirênê û werênê ser ziman wê, di aslê xwe de wê di wê çerçoveyê de wê felsefeya wî ya mirovî bê. Ya ku wê zêde li ser hizrên wî re wê ji aliyekê ve wê weke ku wî bikê armanc jî wê weke ku wê ev bê. Felsefeya mirov a zerdeşt wê di temenekê bi serbixwe de wê di wê rengê de wê li wê bihizirê û wê, mirov wê weke kirdeyek dihizirê û dikarê bihizirê û biafirênê wê bide dîyarkirin bê. Wê dema ku ew mirov bi wê rengê dibînê, dihênê ser ziman û bi nirx û wasif dikê wê, weke 'şîrik dîtina bi xwûdê re' wê were pênasekirin û wê di wê temenê de wê, çûyina bi ser wî de wê bibê. Di mejiyê mirovan de wê, yazdan wê weke xwediyê gelek wasifên serxwezayî bin. Lê mirov ne xwediyê wasifên serxwezayî bin. Tenê aqil wê weke wasifekê wê were dîtin û wê ew wê li gorî wan wê têrê nekê ku mirov bi wê karibê bigihijê pîvanek astbilind. Lê Zerdeşt di wê temenê de wê, dixwezê ji aliyekê ve wê bi felsefeyî bide nîşandin ku mirov wê weke kirdeyek afrîner a temenê wê bi fahmkirinê wê werênê ser ziman. Ev têngîna Zerdeşt wê, weke têngînek şoreşî li hemberî çanda bi hezaran salan a berî wî bibawerî û hizirkirinê û hwd bê. Ber vê yekê wê weke li wê newê. Wê weke ne weke wê dihizirê wê lê werê nerîn û wê were fahmkirin. Ev wê weke temenekê biciheyî ê

ku ew bi wê dikarê weke aliyekê wê yê girin li ser felsefeya wî re wê werênê ser ziman bê.

Ji van aliyan ve felsefeya zerdeşt ew hê ne hatiya şîrovekirin û fahmkirin di nava aqilê hemdem de. Pêşdeçûyinên ku wê li ser felsefeyê re wê bimênin wê li sînorekê **bialiqin**. Ez di wê qannatê de me ku felsefeya Zerdeşt a mirovî wê di wê temenê de wê, di temenekê de wê, mirov wê li ser temenê bi aqilbûna wî re wê weke kirdeyekê wê derxê li pêş. Ya ku wê, di demên kevnera de, di destpêka demên kevnera de wê weke aliyekê hizirkirinê ê bi bandûrî wê xwe bide dîyarkirin jî bê wê ev bê. Di wê temenê de li mirovekê bi gîyan û laş lê hizirkirin wê di wê temenê de wê çawa wê bi aqil wê were fahmkirin wê weke ku mirov ji avêstaya wî fahmkirin wê li ser wê bisekinê. Di wê temenê de wê gotinên bi zanebûnê, hiş û jîyane mirov, fahmkirinê û hwd wê, zêdetirî wê li ser temenekê şenber ê jîyanî wê di wê rengê de wê, weke ku wê li pêş bê. Di wê temenê de wê qiymet dayin wê weke nirxek zêde giring wê di felsefeya wê derkeve li pêş.

Zerdeşt felsefeya wî ya mirov wê, di awayekê de wê, di wê temenê de wê di temenekê fahmkirinê de wê, li ser esasê bi aqilbûnê û hwd re wê were lê hizirkirin. Di wê temenê de wê weke ku em di nava felsefeya wî de wê mirov wê bi aqil wê were ser zima. Li mesopotamiya û misra kevn wê weke ku wê W. K. C. Guthrie wê di xabate xwe ya bi navê *“history of greek philosophy”* de wê werênê ser ziman em çendî dikarin di demên kevnera de bahsa felsefeya girêkê bikin em berî dikarin bahsa zanista mesopotamiya û misra kevn bikin. Li ser wê temenê mesopotamiyayî û misrî wê zaninê wê li ser temenekê kirinê ku wê çawa wê ji wê sûdbigirin wê bi wê re wê alaquadar bibin. Li ser wê temenê Guthrie wê ji Herodot wê minaqê wê bide û wê werênê ser ziman ku wê çawa wê li ser temenê pergale ‘milkîyeta teybet’ wê, xwediyê temenekê jîyanê bin û wê bi wan re wê matematik, geometrî û hwd wê di rengekê de wê li pêş pêşketî **wê hebê**.

Di wê rengê de wê ji nava bend û girêdanên ontolojîkî ên bi yazdanan ve ku ew bi wê heya wê di nava wê de wê mirov wê weke bi serêxwe weke hebûnekê wê di wê rengê de bi objeyî û şubjeyî wê li wê bihizirê. Li ser wê temenê wê, jinûve salixkirina rol û weyna yazdanan û têgînên ‘pîroz’ ên di jîyane mirov de wê, bi wê temenê wê ji zerdeşt re wê bina mijarê jinûve fahmkirinê ku ew bi wan bihizirê. Ber vê yekê ew avêste dirêj û dirêj dinivîsênê û di wê temenê de wê jinûve salixkirinên li ser wê

mirovê bixwebûyî û xwedî hebûn û aqil ku ew salixdikê wê ew wê bi wê re wê, di awayekê de wê bixwezê wê bide fahmkirin û werênê ser ziman.

Di nava hizrên Zerdeşt de wê tiştêkî din jî wê were dîtin. Ew jî wê ew bê ku wê mijare bîaqîlbûnê a mirov û rewşa piştî jîyanê û ankû piştî mirinê ku mirov wê weke ku wê bi wê bijî bê. Di wê temenê de wê, li ser temenê ji hev cihê kirinê a gîyan û laş wê, di wê temenê de wê li ser wê rewşa wan re wê bixwezê ku ew mirinê salixbikê. Mirin herî zêde wê bi kîjan aliyê re wê bibê, bi gîyanê re û ankû bi laş re bê? Yan jî wê bi herdû yan re bî. Ku bi yekê ji wan re bê wê demê wê weke aliyekê wê yê din jî wê aqilê mirov gihiştîyê wê bi gîyanê re piştî laş mir wê bijî û ankû wê neji. Di dewama wê de wê, aqil ku ew di laş de dibê wê, bi laş re wê gelo bimirê? Yan jî wê aqûbeta aqil wê di wê temenê de wê çî bê wê li ser wê temenê wê li wê bihizirê û wê serî li ser wê biwastênê. Di dewama wê de wê weke aliyekê wê yê din jî wê mijara aqil wê, di wê temen de wê wê bi mirov re ku wê mirov wê, weke hebûnek bi wê xwezî wîn ku ew dibînê û wê salix dikê bê. Wê piştî wê re wê, ji aliyekê din ve jî wê mijare bi wînbûna mirov wê, di dewama wê de wê, çawa wê were were fahmkirin wê li ser wê bisekinê.

Di wê temenê de wê aqil wê weke ku mirov wê dibînê wê weke sîyanekê wê bi hebûna mirov re wê ji aliyê Zerdeşt ve wê were dîtin. Di dewama wê de wê, mijare aqil wê li ser hebûna mirov û wîna mirov re wê di wê temenê de wê li ser aqilê demê ê felsefeyî re jî wê di wê temenê de wê bi wê re wê li wê bihizirê. Di wê rengê de wê, bi xwebûna mirov, têkiliyên nava mirov, ewşên zawacê, berpîrsîyarîya mirov a li hemberî hev, weke jinûmêr, zarok dêûbav û hwd wê, di wê temenê de wê li ser wê bisekinê.

Di dewama wê de wê mirov dibînê ku zerdeşt wê, di temenê têgîna wî ya wîna a bi hebûna mirov re wê, têgîna jîyanê wê bicih bikê û wê jîyanê mafê wê û hebûna wê di temenekê pîroz de wê dihilde li dest. Ji vê aliyê ve wê, di aslê xwe de wê weke aliyekê giring wê felsefeya zerdeşt a di derbarê mirov de wê, bê xwediyê têgînek giring a fahmkirinê a di çerçoveya mirov û hebûna mirov de. Di wê rengê de wê mirov dikarê wê di dewama wê de wê werênê ser ziman ku wê di wê rengê de wê avêsta wê di awayekê de wê, di wê rengê de wê rewşa pozisyona jîyanî wê di wê temenê de wê, di awayekê rêgezî de wê, di wê temenê de wê werênê ser ziman. Li ser wê temenê kosmolojikî ku ew dihizirê wê bi wê bixwezê ku ew xwe bigihênê çavkaniya jîyanê. Ev wê di demên kevnera de jî wê piştre wê weke hewldanak zêde giring ku wê felsefevanên ku ew

derdikevin wê bi zêdeyî wê mijarê wê weke têtînek çavendî wê di hizrên xwe de wê, bi wê re wê li wê bihizirin û wê werênina ser ziman.

Di mijare felsefeyê de rûdanên nû bi têtîni

Dema ku mirov mijarê werênê ser felsefeya demên kevnera wê wê temenê de wê, aliyekê wê yê din wê xwe bi awayekê wê bide dîyarkirin. Heta vê devera ku me hanî wê bi wê re wê, li ser temenê felsefeya xwezayê bê. Wê li ser wê temenê wê weke ku em bi felsefe û filosofên demên felsefeya xwezayê re em dibînin ew hertimî di nava hewldanaka ku ew li ser temenekê şenber wê werênina ser ziman bê. Ber vê yekê wê di warê felsefeya wan de wê, wê, li ser temenê fîzîkê wê xwe di rengekê de wê bi wê re wê bide dîyarkirin û wê werênê ser ziman.

Demokrit wê dema ku wê, têtîna atomê wê werênê ser ziman wê bi wê re wê, balê bikişênê li ser wê valahiya ku ew di wê de xwe tevbigirihê û bi wê re bikeve nava rewşa labitîna xwe de. Wê di wê temenê de wê ew wê weke awayekê ji xwe re ku ew dihênê ser ziman wê li ser wê temenê ew dixwezê ku ew di awayekê de wê, di temenê hinek têtîni û rêgezên kifşkar ku ew wê didina dîyarkiriin ku ew çawa bê û çawa divê ku ew bibê wê bi wê newênê ser ziman. Ber vê yekê ew têtîna 'jixwerebûnê' û ankû bi 'têtîna serbestiyê' ku ew dihênê ser ziman wê li ser wê temenê wê bigihênê li têtîni û şewayekê fahmkirinê.

Ku wê hema bêja wê di dema wî de wê bijî epikur wê di awayekê de wê, dema ku ew li wê bihizirê wê di rengekê de wê mijare wê qada valahiye û rewşa serbestitiye wê di rengekê de wê li wê bihizirê û wê, di temenê wê de wê di nûansê de wê gûharînekê wê li ser rewş û rengê ku wê atom wê di awayekê de wê, weke ku wê bê dîtin wê di ahengekê de wê, xwediyê bireha xwe (trajectory) bê wê di wê temenê de wê di awayekê de wê bi wê bihizirê û wê werênê ser ziman. Di wê rengê de wê, ew wê, dema ku ew dibê wê, ev têtîni wê ji aliyekê ve wê, dema ku wê demokrit wê li ser wan bihizirê wê, atoman wê bi awayên wan ên ku ew hena wê di temenê bûyîna hevgrirtinên fîzîkî de ku wê bibê wê li ser wê bisekinê û wê werênê ser ziman. Di wê warê de wê, ji aliyekê ve wê rengê hizirkirina Empedokles ku wê di roja me de wê di çerçoveyek têtînek felsefeyî a bi navê wî de wê, di wê de wê ev alî û nûqte wê weke aliyekê ku wê li çerçoveya hizirkirina wî û felsefeya wî ya li ser gerdûnê û hwd wê serwer bê wê, di wê temenê de wê, di rengekê de wê bi wê re wê, were dîtin. Ew di wê temenê de wê, di awayekê de wê, hebûnê wê di

rengê de wê, li gorî wê bûyîna fîzîkî a ku ew bi wê dibê wê di wê temenê de wê, bi wê re wê li wê bihizirê.

Hizrên Empedokles wê çendî ku wê di wê warê de wê weke aliyekê wan ê giring wê xwe di wê temenê de wê bi wê re wê bide dîyarkirin jî lê wê di dewama wê de wê ev jî wê were dîtin ku wê diwê temenê de wê, ew hevgirtinên fîzîkî wê çawa wê werina fahmkirin wê çavkaniya wan wê di wê rengê de wê, bi wê re wê êdî wê piştre wê li wê were lê hizirkirin. Di felsefeyên piştî wî de wê, ev alî wê bi zêdeyî wê weke aliyekê têgînê ê bi hizirkirina pêwîstîniyê û hwd re wê li ser temenek metafîzîkî wê, weke di nava hizrên platon û şagirtê w aristo û hwd de wê piştre wê xwe di rengê de wê xwe bide dîyarkirin.

Hizirkirinên ku wê piştre wê bibin wê li ser wê temenê re wê ew çerçoveya ku ew bi fîzîkî bi hevgirtinekê ew dibê wê çawa wê bibê û wê ew wê çawa wê xwe bi wê rengê wê bi hev bigirê wê di wê temenê de wê li wê were lê hizirkirin. Di wê rengê de wê, Empedokles wê ev alî wê weke aliyna ku wê bixwezê ku ew li wê bihizirê wê fahmbikê bê. Wê di wê rengê de wê, hebûnên bûjenî û hevgirtinîyên wê di awayekê de wê li ser temen û awayên nû ên hevgirtinê û bi wê pêşketina darêjkên re wê di wê temenê de wê di temenekê afrîner de wê bi wê re wê li wê bihizirê.

Di aslê xwe de wê hizra afrînerîyê wê, di wê rengê de ku wê bibê wê weke li ser awayên nû ên fîzîkê re ku wê li wan wê were lê hizirkirin wê, di wê temenê de wê, hebûna fîzîka heyî wê bi wê rewşa wê ya dîtbar û heyî re wê, di wê temenê de wê bi wê li wê bihizirê.

Hizrên li ser temenê felsefeya xwezayê ku wê werina ser ziman wê di wê rengê de wê aliyekê wan ê din jî wê bi wê re wê di awayekê de wê bi wê re wê were lê hizirkirin. Di aslê xwe de wê felsefeya xwezayê wê di wê temenê de wê bi têgînên weke yên serbestîyê û neserbestîyê û hwd re wê di rengê de wê, bi wê re wê, di nava xwe de wê weke ku mirov di çerçoveya hizrên demokrit û epikur de dibîne wê bi wê re wê bihizirin.

Ev rewş wê, di awayekê de wê, li ser temenekê hevgirtî a fahmkirinê re wê bi wê re wê li wê were lê hizirkirin. Wê di wê temenê de wê, li ser temenê têgînê re wê, dema ku wê bi mantiqî wê were lê hizirkirin wê hevgirtinîya wê weke 'hevgirtinîyek jîyanî' wê were dîtin û wê di wê temenê de wê ew levkirina bi wê ku ew di mejî de bi hizirkirinê û temenkirinên wê yên bi birhanî, argûmanî û hwd re wê, ew wê di jîyanê de wê bi wê rengê wê hebê. Ji xwe wê, mirov wê, di xwe de wê, dema ku ew tiştekê rast dibîne wê ji aliyekê ve wê, di wê temenê de wê weke ya li

gorî ahenge jîyanê û di wê temenê de wê weke rastiya jîyanî wê li wê bihizirê û wê ew wê tefkir bikê.

Di wê çerçoveyê de wê, di wê rengê de wê ji aliyekê ve wê têtîna mantiqê di awayekê de wê, li ser çerçoveyek hizirkirinê a bi rengê wê were lê hizirkirin. Mantiq wê, di wê temenê de wê di wê rengê levkirina wê re wê, di renekê de wê, di aslê xwe de wê li ser çerçoveyek ku ew bi levkirinek di xwe de wê ji wê zêdetirî wê di awayekê de wê di levkirinek rasyonel a di nava jîyanê û bi wê re ku wê, mirov wê bi aqilê xwe bigihijiyê de wê li ser wê re wê di renekê de wê weke ku wê fahmbikin û wê bigihijina li wê.

Di xwe de hizirkirina mantiqê wê, di wê rengê de wê, weke temenekê çendî ku wê weke levkirî wê were dîtin jî wê weke ji jîyanê qût bê. Wê di wê temenê de wê ew jî wê weke rewşek ji jîyanê dûr a bi têtîna wê were ser ziman. Di wê rengê de wê, wê ahenge û weke bi hev ne di nakokiyê de a hizirkirinê di xwe de wê, bi wê re wê, di wê temenê de wê, were ser ziman. Di aslê xwe de wê, gelek awayên ku mirov dikarê wê di wê rengê de wê bi wê re wê fahmbikê wê hebin. Minaq wê, ji wê aliyê di xwe de wê bi levkirinê a mantiqê wê di wê temenê de wê weke têtînek û ankû rêgezêk hizirkî a ku wê li gorî wê were jîyankirin û di wê li gorî wê jîyankirinê de wê lêgerîna bêtakokîtiyê û hwd jî wê bi wê re wê di wê rengê de wê bibê. Ev jî wê di wê rengê de wê, weke kifşkirinek ji jor ve ku wê di temenê wê hizirkirinê de wê xwe bi wê re wê, bide dîyarkirin bê.

Di renekê de wê, dema ku mirov wê, li ser çerçoveya mantiqê wê bihizirê wê, were dîtin ku wê kji dema sokrat û pê de wê bi platon û aristo û hwd re wê mijare mantiqê wê di wê rengê de wê êdî wê weke çerçoveyek li wê hizirkirinê wê were lê hizirkirin. Di naaroka îdeyên platon de û her wusa di nava têtîna darêjkê a aristo de jî wê ew wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê bi wê re wê li wê bihizirê bê. Têtîna mantiqê en ku wê di wê temenê de wê bi wê re wê were lê hizirkirin wê aristo wê di awayekê de wê, li ser rewşa weke wê di awayekê de wê li wê bihizirê û wê, di wê temenê de wê bi şewayekê formelî wê çerçoveya wê hizirbikê û wê ji aliyê xwe ve wê mantiqê xwe wê werênê ser ziman.

Di wê temenê de wê, ji aliyekê ve wê, aristo wê dema ku wê mantiqê xwe wê ji renekê ve wê werênê ser ziman wê sê nûqte wê di wê de wê girîng bin ku mirov wan fahmbikê. Yek wê ji aliyê şewayî ve ku ew nêz dibê bê û di dewama wê de wê, li ser temenekê bihevvekirina gotinê wê, di temenekê levkirinê û hwd de wê bi wê re wê di awayekê de wê li wê

bihizirê. Ji aliyê din ve jî wê têngîna derpêşê a haraklit ku ew pêşdixê wê bi temenekê mantiqî wê ji wî re wê ji hinek aliyan ve wê di hizirkirinên wî de wê bê peyxam. Di dewama wê de wê, têngîna cûreyîyê ku ew bi temenekê qatagorikî wê dihilde li dest wê, bi wê re wê ji aliyekê din ve wê bi temen bikê û wê werênê ser ziman.

Weki din wê li ser temenê hizirkirinê wê ji aliyekê din ve ji wê balê bikişênê li ser rewşa hizirkirinê û biriqîna wê. di awayekê de wê dema ku wê gotin bo hizir, zanînê û ankû aqil weke dagerekê wê bibê wê di dewama wê de wê aqil jî wê, bi wê re wê weke ya ku ew heya wê weke biriqîna wê di rengekê de wê bê dîtîna û wê ser ziman. Li ser wê temenê wê dema ku wê di aqil, zanînê û hizirkirinê de wê li rastîfîyê wê were lêgerin wê çawa wê li gorî ya ku ew heya bê wê bi wê re wê ew wê weke pîvane wê were dîtîna û wê were dîyarkirin.

Mantiqê aristo wê ji aliyekê ve wê weke ku mirov wê dibînê wê di xwe de wê di awayekê de wê weke ku wê girtî bê wê dîmenekê wê bi xwe re wê bide dîyarkirin. Wê di minaq wê dema ku ew li darêjkê dihizirê wê di hundirê darêjkê de wê bi hizirkirina wê re di heviyekiyekê de wê bi wê re wê li wê bihizirê. Berî wî platon wê ew wê levkirin û heviyekiyê wê di nava gîyan û bedenê de wê bixwezê ku ew li wê bigerihê. Li ser wê temenê platon wê dema ku ew li îdeayên xwe dihizirê, wê di wê de wê li fahmkirinê wê bigerihê. Îdeayîn wî weke beremberê têngîna û wateya gotina zanînê mirov dikarê fahmbikê û wê werênê ser ziman. Platon wê di awayekê din de wê tiştekî din wê kifşbikê û wê werênê ser ziman. Di çerçoveya felsefeya wê de wî weke destpêkekê ku mirov wî werênê ser ziman wê di cihê xwe de bê. Ber ku wî di wê temenê de wê felsefeya demên berî wî ku wê li ser temenekê fîzîkî, xwezayî û bûjenî û hwd wê pêşkeve û wê ew felsefeya xwezayê wê bi demokrit û Empedokles re wê bigihijê zirweya xwe wê, beremberê wê, di awayekê de wê li ser temenekê zêhnî platon wê îdeayên xwe wê pêşbixê û wê werênê ser ziman.

Di wê temenê de wê dema ku mirov wê felsefeya platon wê hilde li dest wê tenê weke hinek îdeayna wê hildan li dest û hewldana fahmkirina wan wê zêde ne vegotinbar û fahmker bê. Ber vê yekê wê di wê temenê de wê, hinekê din wê di wê de wê li wê bihizirê. Platon wê di awayekê de wê di nava jîyanê de wê dema ku ew dihizirê wê di rengekê de wê li gorî xwe wê li wê xwezayê wê bigerihê. Wê bixwezê ku ew di awayekê de ew bi wê bihizirê. Lê felsefe heta ku wê were dema wî wî di awayekê de wê, li ser xwezayê û hwd wê bi kifşkirin û hizirkirinên wê re wê, di rengekê

de wê, çerçoveyek wê ya zêde berfireh û kûr wê hin bi hin wê biafirê Wê nerînên ji hev cihê wê biafirin û wê bèn ser ziman. Platon li ser wê felsefeya xwezayê re wê ew aliyê hiş ku wê bi derkkirinê wê çi hildaya li nava xwe û wê weke hebûnê di xwe de wê, dibînê û wê, salixdikê wê û ankû salixkiriya di demên xwe yên berê de wê ew wê şûnpeya wê bi hizirkirinên wê re wê ji xwe re wê ji aliyekê ve wê bikê mijar. Li ser wê temenê wê, di regekê de wê, ew wê êdî wê di wê çerçoveyê de wê di nava zêhn û îdeayê de wê bihizirê. Wê di wê temenê de wê, beremberê hevdû ku ew îdeayên xwe dihênê ser ziman wê, ew wê, di wê rengê de wê, derkkirinên ku ew hatina kirin wê pêşî wê bixwezê wê werênê ser ziman. Lê piştê wê, di awayekê de wê bi temenî wê felsefeyek îdeayî û ankû idealist wê, di regekê de wê bi wê re di dewama wê de wê biafirênê û wê werênê ser ziman. Di wê temen û hundirê wê hizirkirinê de wê, bi wê re wê, êdî wê bi wê re wê ew li wê bihizirê û wê werênê ser ziman. Di wê rengê de wê, êdî wê ji wê rengê hizirkirina xwe wê ji jîyanê bi ber hizirkirinê ve zêdetirî wê ji wan îdeayên xwe wê di şêwayekê hizirkirinê de wê bi ber fahmkirinek jîyanî ve wê herê. Wê di wê rengê de wê, şêwayê hizirkirina platon wê hin bi hin wê xwe di awayek de wê biafirê. Wê, di wê rengê hizirkirina de wê kifşkirinên weke mantiqê û hwd wê, di regekê de wê li ser temenê levkirinê, wekhevîyê û hwd de wê, di çerçoveyek bi hev re ne di nakokiyê de ku ew hebê wê bi wê re wê bidest hizirkirinê wê bikê. Ji nerîna têgînan wê bi ber jîyanê ve wê di regekê de wê binerê û wê di wê rengê de wê, bixwezê ku ew ji aliyekê ve fahmkirina xwe bi wê re ew biafirênê.

Di derbarê nerîna xwe ya li zanînê de wê platon wê di danûstandina xwe ya bi navê “Theaitetos” de wê li ser hizrên Aristippus re wê, di awayekê de wê bihizirê. Aristippus wê dema ku ew dihênê ser ziman ku wê, zanînen me rêyên me yên sehê diafirênin. Di dewama wê de wê li gorî wê bê gotin ku ‘wê demê zanîn bêhnkirin, tahmkirin, bihîstin, û hwd bê. Beremberê wê platon hizrên xwe dihênê ser ziman û dibêjê ku ‘ku ev rast ba wê demê ku zanîn ji ya rêya sehan a derkkirî zêdetirî ne tiştek ba wê, bi gotina xwe ya ‘mirov pîvane her tiştê ya’ re wê, Protagoras wê wê rast derketiba.’ Di wê danûstandina xwe de wê, platon wê bixwezê wê werênê ser ziman û wê bêjê ku wê zanîn wê tenê ji wê ya ku em bi rêya sehên xwe digirin wê ji wê tenê neafirê. Heta ku wê platon wê di dewama wê de wê ew wê bènê ser ziman û wê bêjê ku wê demê wê zanîna objektiv wê nebûba ber ku wê, derkên me wê dîtbar bin. Di dewama wê de wê bènê ser ziman ku wê demê wê, hingê ava ku wê li destekê germ û

li destê cemidê ku wê were. Şaraba ku wê li kesekê şêrîn û yê din tirs were wê weke emê xwediyê zanînek bêbawer ban.´ Ber wê yekê zanîna ku wê derkên me bi dest xistiya me yê di derbarê wan de nebûba xwediyê ti darazê.

Di wê danûstandina xwe de wê platon wê her wusa wê navê haraklit jî wê bi yê Protagoras re wê hilde û wê werênê ser ziman û wê bêjê wê demê wê ne tenê protagoras wê haraklit´ê ku ew dibêjê di gerdûnê de her tişt digûharê, û ti tiştê pêdendî nîna jî wê rast derketiba. Platon di dewama wê de wê bi gotina li gorî wê derkên me gerdûnek ku wê ne bi sazûman û di ahengekê de bide dîyarkirin, her tiştê ku ew tûna dibê û çêdibê gerdûnek ku ew dibê û tûne dibê bide derkkirin. Li gorî wê ez bi awayekê qatî nikarim bahsa tiştêkê bikim. Wê demê ez divê ku ez bêjim ku ´yan li gorî filenkes ev wusa ya.´ Û yan jî ev tişt li gorî min û nûha wusa ya´ bê. Platon wê zanîna bi rêya derkan hatî bi dest xistin wê weke zanîna şubjektiv wê di wê temenê de wê pênase dikê û di dewama wê de wê dihênê sr ziman ku ´mirov nikarê wê weke zanîna objektiv wê herê bikê. Di dewama wê de jî wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê li gorî platon wê zanîna rast wê ya objektiv bê. Tenê zanîna objektiv zanîn a û ev zanîna heya. Bo ku mirov nebêjê tenê zanîna dîtbar û şubjektiv û di rewşa vegûharînê de heya wê, zanîna objektiv ku ew heya û ku mirov bo wê fahmbikê tenê li objeyên matematikê binerê wê bes bê.´Li gorî gotinê ku mirov bêgê $2 \times 2 = 4$ û yan jî di sêkikek ku ew li hundirîn divebê giştîya wê wê weke du hevrastan bê. Ev weki din zanînên bûhûrîner û weke zanînên ku ew li gorî demê û kes ku ew nayêna gûharîn bin. Bo herkes û her kêliyê weke zanîn rast û bûhûrîner bin. Ne vegûhar bin. Ev rastî ne yê tiştên ku ew pêşî hena û piştre winda dibin bin.

Li ser wê temenê wê platon wê bo ku ew çerçoveya xwe ya zanînê û fahmkirina wê salixbikê wê di wê temenê de wê matematikê wê derxê li pêş. Wê têngîna ´objeyên matematikê´ wê di wê temenê de wê, li ser temenekê îdeayî ku ew bi wê dihizirê re wê li ser çerçoveya zanîna xwe ya ku ew weke ´zanîna objektiv´ wê bi navdikê re wê werênê ser ziman. Di wê temenê de wê temenekê zanînê ê pêdendî û ankû mayinda wê bi wê re wê li ser zanînê re wê bihizirê. Li gorî Platon zanîna objektiv wê weke zanîna dervî me û derkên me heya û weke zayîna mayinda ku ew li wê dihizirê bê. Di wê temenê de wê di nava ´zanîna mayinda´ û zanîna dîtbar a nemayinda´ de wê li wê bihizirê. Minaq wê dema ku me li deverê kumê bi darikekê nivîs nivîsand wê bibê û wê piştre wê winda bibê. Li ser qaxizekê ku me nivîsandî wê bi wê re wê bibê û wê piştre wê

winda bê. Lê li gorî Platon wê zanîna bi 'objeyên matematikê' re ku ew li wê dihizirê wê weke hebûna ku ew winda nabin û mayinda na li wan dihizirê.

Weke din ku wê, ew jî wê di awayekê de wê weke ku wê li sokrat jî wê weke ku wê heya wî ji hizrên wî hebê û wê li hizrên wî gûhdar bikê Aristippus ew dihizirê ku 'zanîn ji ya ku mirov bi rêya derkan girtiya û pê de ne tişteke din na. Bi heman rengê ku wê li ser zanînê re wê Antisthenes wê ew dema ku ew bahsa zanînê dikê wê gotina 'di zanîna me ya aîdî objeyan de ji rêyên derkan em gavê diavêjin' wê werênê ser ziman. Nerîna Antisthenes wê di wê rengê de wê ew di awayekê de wê li ser têngîna objeyê û beşkirina wê re wê di rengê de wê bi rengê weke ku wê çavkaniya wî filosofên xwezayê bin wê bihizirê û wê werênê ser ziman ku 'zanîn, wê dema ku me obje ji hev beşkir û wê heta beşa dawî a objeyê wê zanîna me wê hebê.' Bi gotinek din Antisthenes wê, bihizirê ku wê zanîna me wê di dema beşkirina objeyê de wê heta beşa dawî a objeyê û hebê û ku beşa dawî a objeyê li kûderê bi dawî wê zanîna me jî wê li wir wê bidawî bibê wê werênê ser ziman. Li gorî wê zanîna me wê ji objeyê wê wîrdetir wê neçê. Li vir wê platon wê bi Antisthenes re wê ne di hemhizrê de bê. Ber vê yekê wê, dema ku wê Antisthenes wê bîne ser ziman û wê bêjê ku li devera ku obje bi dawî bû wê zanîna me jî wê bi dawî bibê platon wê dihênê ser ziman û dibêjê ku wê, bi gotina "li devera ku Antisthenes gotî ji wê û pê de naçê wê wê destpêbikê. Li gorî wî wê dema ku mirov bixwezayê objeyekê bizanibê wê pîrsa 'ev çiya' wê li ser wê bikê û wê dema ku me, ew pîrs kir jî mirov wê, objeyê li gotinekê daxildikê. Mînaq weke ev mirov a, ev hasp a, ev dar a, ev mirişk a, ev mal a, û hwd. Zanîn wê di awayekê de wê, di wê temenê de wê, weke hişkirina objeya dervî me ku ew heya bê.

Li vir di gotinekê de em balê bikişênina li ser aliyekê din jî. Ew jî wê di wê temenê de wê karibê were ser ziman. Mînaq wê dema ku ez bêjim 'zanîn di derhaqê objeya dervî me de wê daraz bê' wê demê wê, di wê temenê de wê, ev wê, weke aliyekê din ê zanînê wê di xwe de wê bide dîyarkirin. Daraz wê, zanîna wê hinekî jî wê di temenekê funksiyonî de wê xwediyê çerçova û awayekê fahmkirinê bê. Mînaq ev tişt di wê rengê de baş a, di wê rengê de rast a, di wê rengê de dîrûst a û hwd. Ku em bahsa zanîna objeyê bixwe bikin wê bêgûman wê di awayekê de wê, zanîna objeyê wê bi serê xwe wê weke aliyekê dervî wê ê temenî wê weke ya hebûna wê ku wê di temenekê objektiv de wê, hebê wê karibê wê fahmbikê. Di awayekê de wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê

mijara objeyê û zanîne wê di wê temenê de wê dema ku wê Antisthenes wê bi gotina 'li devera lê obje bi dawî bû wê zanîna me jî wê bi dawî bibê' wê di wê temenê de wê ji aliyekê ve wê, bahsa wê rewşê wê bikê. Di objeyê de wê, ji aliyekê ve wê dema ku me bahsa zanîna di derhaqê wê de kir wê giirng bê ku mirov zanîna darazî û ya hebûna wê ya objeyî a nedarazî wê ji hev cihê bikê û wê karibê wê fahmbikê bê. Di wê temenê de wê, di awayekê de wê, dema ku em bahsa zanîna darazê û ya ne darazê bikê wê di wê temenê de wê mirov dikarê wê li ser gotina obje û şubjeyê re wê di rengekê de wê fahmbikê û wê werênê ser ziman.

Platon di wê temenê de wê aliyekê din ê hizirkirine ku wê piştî wî ji aristo re wê di hizirkirina wî de wê ji wî re wê bibê peyxam wê werênê ser ziman. Wê dema ku wê bahsa zanîne wê bikê wê bi gotina 'em divê ku gotinên giştî biafirênin' re wê werênê ser ziman. Di wê temenê de platon ji wê gotina 'em divê ku gotinên giştî biafirênin ji wê ya ku ew fahmdikê wê di wê temenê de bê ku wê, navên giştî, gotinên giştî û hwd bê. Bo ku em wê têngîna gotina giştî a platon fahmbikin wê têngîna cûrekirine a bi qatagorizeyî a aristo mirov dikarê wê minaq bide. Minaq wê di wê temenê de wê, gotinên giştî ên platon weke 'mirov, germ, sar, av, kom, jin, mêr û hwd bê. Wê di van gotinan de wê dema ku mirov wê li gorî wê bihizirê wê di awayekê de wê di rengekê de wê, hem wê weke navekê bê, hem wê weke navê cûreyekê bê, hem jî wê navê zayendekê bê. Di wê temenê de wê, di wê rengê de wê ev gotin wê di awayekê de wê di xwe de wê, gelek qatagoriyan wê biafirênin. Minaq wê dema ku mirov wê bahsa wê gotina jinê bikê wê jinek ku ew li hemberî me sekinî bê wê karibê bahsa wê bikê bê. Lê ne tenê di jîyanê de jinek heya. Wê gelek jin wê hebin. Wê di nava dîrokê û demê de wê bê hasab wê di awayekê de wê karibê werê kifşkirin. Heman tişt bi gotina mêr jî wê wusa bê. Wekî din em li ser gotinên zayendî ên weke 'nêr' û 'mê' re jî wê dikarin wê werênina ser ziman. Nêrtî û mêtî wê di nava jîyanê de wê weke du qatagoriyên jîyanî bin. Wê jinek wê mêr bê. mêrek wê nêr bê. Di wê temenê de wê her tişt wê di awayekê de wê, xwediyê rewşek zayendî a bi xwe re bê. Empedokles wê hinekî din wê têngîne wê pêşdetir wê bibê û wê bêne ser ziman ku wê di nava şîniyan de jî wê nêrtî û mêtî bi zayendî wê bi wan re wê hebê. Bi gotinek din wê bahsa wê bikê ku wê şînayî jî wê xwediyê awayê xwe yê zayendî ê bi xwe re bin.

Di nava gotinê de wê, di ziman de wê rewşên li hev hoyandin û hûnandinê wê hinekî di zikhev de wê xwediyê rewşek fahmkirinê bin. Minaq wê nîşandan û kirpendina bi gotina 'ev' ku mirov wê li wê

bihizirê wê di wê temenê de wê, di wê de wê kîpên nîşandinê wê hebin. Di wê temenê de wê, ev wê di awayekê de wê ev kîpên nîşandinê ên di gotina 'ev'ê de wê razber bin û wê ne dîyar bin. Li gorî wê di gotinê de wê dema ku me minaq gotina 'mirov' hanî li şûna gotina 'ev'ê wê demê wê gotina 'ev mirov' wê ji wê derkeve li holê. Di wê temenê de wê kîpa nîşandinê a di bêjeya 'ev'ê de wê, mirov şanî bidê û wê weke mirov li wir bê wê bide nîşandin. Di aslê xwe de wê di wê temenê de wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê giring wê xwe di dewama wê de wê bi wê re wê di rengekê de wê bide dîyarkirin.

Di aslê xwe de wê her gotin wê dema ku em ji aliyekê felsefeyî ê vê aliyê ve wê bi wê bihizirê wê di temenekê qatagorizeyî de wê xwe di rengekê de wê bide nîşandin. Wê di wê temenê de wê, di wê de wê, tiştê wê bi gelek tiştan wê karibê were salixkirin bê. Di wê temenê de wê di wê rengê de wê, dema ku em bahsa tiştê din wê ew tişt ku ew li berçavê me bê û yan jî me berê dîtîbê wê ew wê di mejiyê me de wê weke kirdeyek lê hizirkirinê wê xwe bi wê re wê di rengekê de wê bi wê re wê di awayekê de wê weke ku wê bide dîyarkirin. Ti tişt di jîyanê de wê tenê wê weke tiştê wê nebê. Wê di awayekê de wê, her tişt wê di xwe de wê weke tiştê wê hebê wê. Wekî din di tiştê de wê her tişt wê, di rengekê de wê bi wê re wê hebê. Wê dema ku em di gotinê de wê di wê rengê de em salixkirinekê dikin em di aslê xwe de wê, wateyê li ser dîtbarîya xwe ya salixkirî a em dibînin û yan jî me dîtîya wê di çerçoveyek de wê izole dikin û wê bi wê re wê dihênina ser ziman.

Di wê temenê de wê bi wê re wê di rengekê de wê, fahmdikin û wê dihênina ser ziman. Di wê temenê de wê, dema ku em bahsa mêr û jinekê dikin em wê dema ku ew mêr û jin ku em nasbikin û ankû em nas nekin wê di wê temenê de wê weke kesna me ditî û yan jî em dibînin bê. Wê demê em wan kesan bi wê gotina 'ew jin' û ankû 'ew mêr' re wê dihênina ser ziman.

Di wê temenê de wê, di awayekê de wê dikarin wê di dewama wê de wê werênima ser ziman ku wê mijara salixkirinê wê di wê temenê de wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê giring wê xwe di dewama wê de wê bide dîyarkiriin wê, salixkiriina bi wateyê wê di wê temenê de wê di awayekê de wê bi wê re wê li wê were lê hizirkirin.

Tişt wê, di wê temenê de wê, di salixkirina wê de wê, dîtbarîyên me yê dîtîni û ankû em di wê de dibînin wê di wê de wê weke aliyekê dîyarker bin. Wê di wê temenê de wê weke aliyekê wê yê giring wê xwe

di dewama wê de wê di awayekê de wê weke aliyekê wê yê giring wê bide dîyaririn.

Di wê temenê de wê ev wê di nava hemû gotin û wateyên me yên ku em diafirênin û ankû em di meji de digihijina wan de wê ev rewş wê weke aliyekê wê yê girng wê bi wê re wê di awa û rengê de wê weke ku wê hebê. Minaq goitna 'tişte' wê di wê de wê, karibê bêhasab tiştê bi zindayî û ne zindayi werênê ser ziman. Di wê temenê de wê di rengê de wê weke aliyekê wê yê giring wê xwe di dewama wê de wê weke aliyekê wê yê giring wê bi xwe re wê di awayekê de wê weke aliyekê wê yê giirng wê bide dîyarkirin.

'Tişt' wê hem her tişt bê û hem jî wê tenê tişte bê. Lê di wê temenê de wê bo ku mriov bahsa tişte bîkê wê bi objeyî ew tişt di awayekê hebûnî de ew pêwîsta ku ew hebê heta ku em karibin wê weke tişte wê salixbikin û wê werênina ser ziman. Wê di wê temenê de wê hebûn wê weke tişte wê di temenê wê de wê ew wê hebê. Wê di temenê de wê tişt wê, dema ku me salixkir û ankû bi navkir wê ew ji rewşa têgînî a tiştî wê derkeve. Wê disa di cewherê wê de wê weke tişte wê hebê. Lê wê di awayekê fahmkirinê de wê ew tişt wê weke hatî salixkirin û ew bi wê rengê ew heya wê bi wê re wê di rengê de wê weke ku wê were dîtin û fahmkirin. Tiştê ku em salixdikin wê bi nav dikin ew çendî ku ew weke tişte wê hebê jî em wê weke tişte salixkirî û rengê wê dîyarkiri wê dibînin û wê dihênin ser ziman. Di wê temenê de wê di rengê de wê bi wê re wê di wê temenê de wê fahmdikin û wê dihênina ser ziman.

Platon wê di danûstandina xwe ya bi navê 'phaidon' de wê li ser temenekê hizirkirina li filosofên xwe yê ku ew dikê wê minaq berf û êgir wê bi wê re wê bide. Bi awayekê xwezayî wê dema ku wê agir û berf were cem hev wê berf bihalihê û wê ji wê av wê derkeve. Lê platon ew dema ku ew li berfê dihizirê wê di wê de wê weke 'objeyek heya' wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê di dewama wê de wê ew pêwîsta ku ew were ser ziman wê bîhizirê ser ziman. Di dewama wê de wê gotina 'temenê berfê sar a' û ew li gotina sar weke tişte wê lê hatî daxilkirin li wê dihizirê û wê di wê temenê de wê weke objeyekê di wê temenê de wê li wê bixwezê ku ew bihizirê. Vajî wê agir germ a û di germê weke objeyekê ku ew dihizirê daxil dikê. Di wê temenê de wê, ku mirov li gorî wê li germ û sarbûnê bihizirê wê, herdû wê weke du objeyên ku wê yek ya din herê nekê û wê reddikê bê wê werênê ser ziman. Li ser wê temenê wê weke objeyekê wê li sar û germbûnê li wê hizirkirin û wê di wê temenê de wê

di temenekê objeyî ê qatagorikî de wê li wê bihizirê û wê di wê rengê de wê bixwezê ku ew wê werênê ser ziman.

Di wê temenê de wê platon wê li ser wê temenê ku ew weke dixwezê wê bête ser ziman ê weke 'bigîştî hizirkirinê' re wê di wê temenê de wê, werênê ser ziman. Di wê çerçoveyê de wê, ew wê weke objeyekê wê, hebûna sar û germê wê di wê temenê de wê weke du objeyên vajî hevdû wê bixwezê wê bibînê û wê werênê ser ziman. Di wê temenê de wê, du wê rengê de wê, dema ku ev obje gihiştina hev wê di wê temenê de wê, çawa wê reaksiyonê wê li hev bikin wê bi wê re wê di rengekê de wê bi wê re wê li wê bihizirê. Di heman danûstandinê de wê aliyekê din jî wê, di wê temenê de ku wê platon wê hilde li dest wê 'nemirîtiya gîyanê' bê. Di wê temenê de wê, di temenekê de wê weke 'gîyan weke rêgeza jîyanê bê' wê bê pênasekirin. Bedenek bo ku ew bijî di serî de ew divê ku ew xwediyê gîyanekê bê û bi wê bê vejendin. Di wê temenê de wê bo jîyanê wê gîyan û beden wê ji hev cihê nebîn. Di dewama wê de wê, platon wê minaqe sar û germê wê bide û wê bi wê re wê werênê ser ziman ku wê weke sar û germê wê, hinek obje wê hev red bikin û wê di wê temenê de wê xwediyê hebûnek objeyî bin. Hinek jî weke gîyan û bedenê wê xwediyê girêdanek bi hev ve bin ku ew nikaribin bê hev bikin bin.

Li sser wê temenê wê li gorî platon wê dema ku ew mirov tiştê zanibê yek bi yek ji bûyaran bi ber objeyîbûna wê de wê bilind bibê û ankû bi ber îdeaya wê de wê bilindbûnê wê bijî dakû ku mirov wê fahmbikê û wê werênê ser ziman. Îdea wê ji pîvanên nava wan ên ku ew bête kifşkirin wê biafirin. Ew dema ku ew li wê dihizirê wê, di wê temenê de wê li ser temenê îdeayan wê di wê rengê de wê bi wan wê bihizirê û wê, weke bêdestpêk û bêdawî bin wê li wan bihizirê. Wan wehe hebûnekê dihizirê û tefkir dikê. Ew wê di wê temenê de wê, bi tîgîn û rengekê hizirkirinê ê bi wê rengê wê dihênê ser ziman. Ez dikarim çemberekê xêzbikim û wê piştê wê jêbibin. Lê ew hizir û îdeaya wê çemberî ku min xêzkirî wê ew hetaheta wê hebê, tunakirina wê ne bi derfet bê. Ew îdeaya wê çemberê li gorî temenê wê ew weke bêdestpêk û bêdawî bê. Ber ku wê di nava îdeayan de wê xwediyê pîvanekê na, weke xwediyê sazûmanekê na, wê ew vê gerdûnê û ankû wê gerdûna îdeayan wê jîyanê bidinê de. Platon wê weke ku mirov wê di dewama jîyanê wê de wê bibênê wê di demên xwe yên dawî de wê, gerdûna hijmaran wê ji gerdûna îdeayan re wê, weke modelekê wê bidest li wê hizirkirinê wê bikê. Wê di wê temenê de wê, îdeayan wê bidest tefkirkirina wan weke hijmaran wê bikê.

Di dewama wê de wê mirov dibînê ku wê platon wê li wê bihizirê ku wê bo ku mirov zanibê divê ku mirov gerdûna îdeayan û di wê gerdûnê de wan destûrên ku ew hikme wan derbas dibin wan fahmbikê. Li gorî wê, di gerdûna rêya derkan de wê, heta ku ew tevli gerdûna îdeayn bibê wê hingî wê bi derfet bê. Em ideayekê, di wê de, di pîvane hebûna îdeaya wê de dizanin. Çemberê ku min xêzkir ku ew ne tam û tekûz bê wê, wê nêzbûna wê ya li îdeaya çemberê bi pîvane wê re wê nêzî wê bibê. Heman rengê ez li haspekê jê dihizirim ku ew dikarê ne tam û ne tekûz bê. Lê ew îdeaya wê tam û tekûz bê, bêkêmesî bê. Bo hemû haspan wê ew îdeaya haspan wê weke modele wan ya tekûz bê. Di îdeayê tekûzî, bêkêmesî û hwd wê weke bi wê re wê tamî û hwd wê hebê. Lê bi wê hebûna wê ya heyî a dijî bi fîzîkî re wê ew wê, tenê wê weke bi ne tamî û bikêmesî wê hebê. Li gorî platon wê di her tiştê de wê di wê rengê de wê îdea wê, weke ya modela tam a ku wê bê xwestin ku ew weke wê bibê bê.

Li gorî platon wê îdea wê li ser wê temenê wê ne weke tiştna ku mirov li wan dihizirê ku ew hena bê. Wê ew ji xwe re wê hebin. Li ser wê temenê wê weke du gerdûnan wê platon wê bi wê bihizirê. Gerdûna pêşî wê weke ku wê hertimî wê hebê, bibê û tûnabibê, biafirê û winda bibê, yek bi yek hemû objeyên wê ku wê tabî vegûharinê bin, bin. Gerdûna din jî wê gerdûna îdeayan a beremberê wê bê.

Di warê hizirkirina li ser îdeayan de wê, platon û Aristippos wê bi temenî wê vajî hev wê di awayekê de wê bihizirin. Aristippos ew îdeayan tenê weke navekê dibînê û wan wê bi rengê dixwezê pênasebikê. Di wasifiyên dervî wê li wan lêgerîn di wan de wê, ew wê li dijî wê bisekinê. Platon wê di temenekê rastin de wê li wan wê bihizirê. Di wê temenê de wê aristippos wê minaq kîvroşkê wê bide û wê bi wê werênê ser ziman ku wê, gelek kîvroşk ku ew hena ku em bi gotina kîvroşkê re dihênin ser ziman. wê ideaya kîvroşkê wê nebê wê tenê wê nav û gotina kîvroşkê wê hebê wê werênê ser ziman.

Di dewama wê de wê li ser têngîna bi navkirinê û hwd re wê di wê temenê de wê, di nava hizirkirina bi wê de wê navê Antisthenes wê derkeve li pêş. Ew bi têngînek *nominalist* wê li wê bihizirê û wê, di wê temenê wê bi têngîna hemû tiştên ku em nav li wan dikin wê, ew wê weke nav wê li wan bimênê re wê, bi sînor wê di awayekê de wê fahmbikê.

Li vir wê, ev hizirkirin wê di awayekê de wê, weke di temenekê de wê li hemberî têngîna platon a îdeayan jî wê pêşkeve. Platon ber ku wê, îdea wê ne tenê wê weke gotinekê bin wê weke rastîyekê ku ew heyî wê

bibînê û wê di wê temenê de wê li wan wê bihizirê. Ku goitn cih de bê wê, bi têngîna hebûnek rastîn wê, di awayekê de wê bi wê bihizirê û wê werênê ser ziman. Li ser wê temenê wê li gorî platon idea ku ew werina dîtîn û bèn derkkirin wê temenê zanînê wê biafirênin. Weki din ew dihizirê ku wê mijare sereka a zanînen me wê ideayên me bin.

Li ser wê temenê platon wê di hizirkiriinên xwe de wê, dema ku ew bi têtikiliya zanîn û ideaya dihizirê re wê di wê temenê de wê li ser pirsar obje çî ya re wê bixwezê dest bihizirkirina li wê bikê û wê werênê ser ziman. Li gorî wî zanîn wê, bi derkkirinê dest pê bikê. Lê bi wê re bi sînorê namênê û di xwezê pède herê û bigihijê şewayekê fahmkirinê ku ew bi têngîna 'derkkirinê' re wê dihênê ser ziman.

Ew di gotinê de wê di wê temenê de wê di awayekê de wê di temenekê salixkirinê ê bi cûreyî û qatagorikî wê di zikhev de wê bi hev re wê biwê re wê weke ku wê bikê. Minaq wê dema ku wê bahsa wê bikê wê bigotinên weke 'ez dema ku bêjim mirov ez bahsa hemû mirovan ku ew di wê de berhev in. Ez dema ku ez bahsa çemberekê dikim ez bahsa wê têngîna çemnerê ku ew bi wê dixwezim wê werênima ser ziman.

Di mejiyê platon de wê, di wê rengê de wê, ev wê weke objeyna ku ew wê têngîna derka ideayê wê ji temen ve wê bi hev re wê di temenekê qatagorikî û ankû cûreyî û hwd re wê biafirênin bin. Li ser wê temenê platon wê di awayekê de wê, di aslê xwe de wê, di wê têngîna îdeayan de wê bixwezê tiştê werênê ser ziman ku ew jî wê ew bê ku wê tiştê wê gelek tişt bê. Minaq em dikarin di wê temenê de gotina 2 û 4 hildin li dest. Yan jî em weke ku me li jor hanî ser ziman 'sar' û 'germ'ê hildina li dest. Li gorî wê, dema ku em wê bènina ser ziman em dikarina bar û ankû çerçoveya wan de.

Li ser wê temenê wê di nava têngîna gîyanê û bedenê de jî wê li wê bihizirê. Gîyan û beden wê çendî ku wê weke di nava dualiteyek levkirinê de wê hebin jî lê li gorî platon wê, gîyan û xoslet wê, aliyên wan ên cihê hebin. Minaq em dema ku em li gorî wê têngîna li têngîna gîyanê bihizirin wê demê em divê ku wê weke aliyekê wê yê giring wê werênina ser ziman ku wê gîyan wê dema ku em bahsa wê dikin wê weke îdeayekê wê hebê û em bi gîyanê re wê dikirpênênin bê. Wê gîyanên ku em bahsa wê dikin wê li gorî wê îdeaya gîyanê wê bi kêmesî bin. Lê îdeaya gîyanê wê ew a îdeayî wê weke a tam û tekûz bê û wê ew weke îdeayekê wê hebê. Platon aliyekî din jî wê li ser têngîna gîyanê re wê bi têngînek funksiyonî wê bitêtikiliya zanînê re wê werênê ser ziman. Ew jî wê di wê temenê de bê ku wê, di gîyane me de wê ji bûyînê wê zanîn wê

hebin û ev zanîn wê ne zanînên ku ew ji dûnya derve hatina bidest xistin bin. Li ser wê re ew wê dihênê ser ziman ku wê dûnyayek vegûhar û hertimî di vegûharinê de wê di xwe de wê ti cewherê wê nehawênê. Di her carê de wê, di nav hev de wê, gelek dîtbarîyan wê pêşkêş bikê lê em tevî wê pirranîya wê dîtbarîyê em di temenekê cewherî de wê li ser esasek tekî û ankû yekî wê derk dikin. Platon wê di wê temenê de wê bo ku ew wê nûqteya derkkiirnê ew ji aliyê xwe ve werênê ser ziman wê minaq 'dar'ê wê bide. Wê bènê ser ziman û wê bêjê ku wê, minaq di jîyanê de wê gelek dar wê hebin lê em bahsa darekê dikin û ku em dibêjin dar, ber ku wê cewherek wan hevbeş wê hebê em li ser wê re wê bahsa wê dikin. Ev cewher ji darê li darê wê di hundirê demê de wê ne vegûharê..

Weke ku wê mirov ji wê fahmdikê wê ev cewher wê weke ku wê werênê ser ziman wê ji wan îdeayan û pê de wê ne tişteke din bê. Platon li ser wê temenê wê ji aliyekê din ve jî wê di aslê xwe de wê pirsna wê bikê. Minaq wê pirsên weke di wê gerdûna di gûharê û dihê bihistin de ev cewher ji kûderê dihê? Wê di wê temenê de wê pirsê wê li wê bikê. Platon wê di wê temenê de wê di dewama wê de wê, bigihîjê wê, têgînê ku wê, ev di gîyanê de wê hebin û bo ku gîyan xwediyê wan bê wê berî vê jîyanê wê, jîyanek wê ya berê ku wê ev hizra îdeayê ji wê girtîya dibê ku ew hebê. Li ser wê re wê dema ku wê Platon wê bahsa fêrbûnê wê bikê wê, di wê temenê de wê bi gotina 'dema ku rewş ev wê demê fêrbûn ew hundirîna/zanîna di gîyanê de wê derxistina li derkkirinê û pê de wê ne tişteke din bê' re wê werênê ser ziman. Di wê temenê de wê li ser temenekê fêrbûnê wê Platon wê bi wê rengê wê zanîne wê weke derkirin û bîrkinin bê wê werênê ser ziman. Di wê temenê de wê, bîrkinin wê di wê temenê de wê, di awayekê de wê, di wê de wê weke gotinek ku em di kurdî de wê dikarin wê fahmbikin wê, bi temenê zanînek ku ew ji demên berê hebê wê bènê li hişê xwe û ankû di wê temenê de wê, bîrkininekê ji jîyankirinek berê ku ew hatîya kirin bê. Platon li ser temenekê bi wê rengê de wê, di renekê de wê, têgîna xwe ya zanîne wê di wê temenê de wê li ser îdeayê re wê dema ku ew bi tîkiliya wê ya bi gîyanê re wê li wê dihizirê wê werênê ser ziman.

Di aslê xwe de wê, di wê temenê de wê, di wê rengê de ew fêrbûn wê, wê tişteke ku mirov wê, bi gotinê ji jîyanê derkkirinê, gihiştina hişê wê û hwd bê. Lê bîrkinin wê di wê temenê de wê çendî ku wê di çerçoveyek berfireh de wê wate di wê de wê hebin jî lê wê di renekê de wê wekek u mirov wê dibîne wê di wê temenê de wê, di awayekê de wê, ya ku ew

heya wê, hanîna li bîrê/hiş û hwd re jî wê wateyekê wê bi xwe re wê bide dîyarkirin. Gotina 'bîrkinê' wê di awayekê de wê di kurdî de wê li ser têtîna xêvê re jî wê di wê temenê de wê, têtîliyê wê ya bi fahmkirinê wê di wê rengê de wê hebê. Minaq wê mirov wê bi gelek ali û tiştan wê bijî. Wê ew jî wê weke fêrbûn û hişkirin wê di xêvê de wê dicih bigirin. Wê dema ku mirov wê li wê bihizirê wê di wê zanîna me ya di xêvê de wê, ew wê, ji aliyekê ve jî wê dema ku me ew hanî bîra wê demê ew wê weke bîrkinê wê di wê rengê de wê xwe bi wê re wê, bide li rû. Zanîna bi bîrkinê xwe ji xêvê da li rû wê, di rengê de wê weke şêwa û awayekê zanîne ê ku wê di wê rengê de wê, ew berê hebûya wê bi wê re wê, bi gotina bîrkinê re wê, were ser ziman. Ji xwe wê di wê temenê de wê bîrkin wê li ser temenê tiştê berê heyî ew were bîrkin li wê hiş bi hişar bibê wê bi wê re wê ew wê werênê ser ziman. Ev wê weke aliyekê wê yê giring ê ku mirov wê di wê temenê de wê, bi rewşa hebûna zanîna heyî re wê, di wê temenê de wê bi wê re wê, di rengê de wê fahmbikê bê.

Di awayekê de wê, dema ku em wê aliyê xêvê wê hildina li dest wê mijare biolojîkî û ankû fîzyolojîkî jî wê ji hin aliyna din ve wê xwe di çerçoveya mijarê de wê karibê bide dîyarkirin. Di wê temenê de wê, gotina platon a ku wê ew îdea ber ku ew di gîyane hena ew dibê ku berê vê jîyanê gîyanê di rewşna din ên jîyanî ên berî wê de ew azmûnkiribin wê bi wê re wê, di rengê de wê, ser ziman. Di aslê xwe de wê, di wê rengê de wê, mijara zanîna ji bûyînê wê di wê temenê de wê, di awayekê de wê weke mijarek ku wê di demên hemdem de jî wê hê jî wê li ser wê were lê hizirkirin û hewldanên wê di temenekê rast de fahmkirinê wê bîn kiriin. Piştî ku wê kifşkirinên weke bi genetikê û hwd wê bibin wê êdî wê ev wê, di awayekê de wê, bi wê re wê, têtîna 'rakenditîyê' a ku mirov ji nîfşên xwe yê berê digirê wê bi wê re wê were derkkirin û ser ziman. Di wê temenê de wê ew jî wê weke aliyekê ku wê dema ku em di wê temenê de wê bi wê dihizirin wê di mejiyê mirov de wê, di rengê de wê weke ku wê weke rengê hizirkirinê xwe bi wê re wê bide dîyarkirin.

Em ku hinekî bi wê têtîna platon a zanîne re wê di awayekê de wê bi wê re empatiyekê li ser temenê fahmkirinê re wê bi wê re dênin wê di wê temenê de wê karibê wê gotina 'berê vê jîyanê di jîyanek heyî de ku ew azmûn kiriya' ku wê werênê ser ziman wê di temenekê de wê fahmbikê. Ev wê, di wê temenê de wê, di awayekê de wê, li ser temenekê peresendîna a biolojîkî û fîzyolojîkî wê kifşkirinên roja ên bi genetikê û

hwd re wê, di awayekê ku wê hê bi tememî dernexistî li holê re wê werênê ser ziman û wê bide fahmkirin ku wê, mirov wê ji nifşên xwe yên berê wê bigirê. Minaq bi rakendî ji dê û bav girtinên ku ew dibin wê hebin. Li ser wê temenê wê di rengê de wê zaro wê dema ku wê di zikê dayika xwe de wê bibê wê, bahsa berê wê dema ku ew were dûnyayê wê di mejiyê wê de wê, li dora du-hezar gotinan ku ew bi wan amede ya wê bê li dûnyayê. Ev wê li ser temenekê ji ya berî xwe wê girtî wê di wê temenê de wê di awayekê de wê dikarê wê di rengê de wê fahmbikê.

Di aslê xwe de wê, di çerçoveyê de wê mijara ji bûyînê hebûna zanîne di wê temenê de wê dîsa li ser temenekê fêrbûnê, azmûnkirinê û xêvkinê re wê di rengê de wê weke ku ew wê bibê û wê di dewama wê de wê ew jî wê piştre wê karibê were bîrkinê. Di wê rengê de wê ev wê weke aliyekê wê yê din bê ku mirov wê di karê wê bi wê re wê wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman.

Di mijara hizirkinê a ku mirov wê dikarê wê di rengê de wê, werênê ser ziman ku wê mijara zanîne wê di wê temenê de wê, ev alî wê weke aliyekê ku wê li ser temenekê biolojikî wê were fahmkirin bê. Di aslê xwe de wê dema ku mirov di awayna de wê weke ku wê bi xûy nîşandinan ku wê bi derûniyê û hwd re wê were fahmkirin û yan jî wê bi awayekê din ên weke rewşên darêjkî ku mirov bi wê bihizirê wê weke ku mirov wê, gelek qalibeên ku ew bi weke bi rakendî wê di xwe de wê bigirê lê wê piştre wê bi fêr û azmûnên xwe wê ew wê wsan navaroka wan wê tiştê bikê û heta ku ew wê ew darêjkê jî wê di rengê de wê bi wê biafirênê wê, hisiyetekê wê bide me. Wê demê di wê temenê de wê ev afirînerî ku wê bibê wê ya ku wê dihê girtin wê çi bê wê weke pirsekê wê xwe di wê rengê de wê karibê di mejiyê mirov de bide dîyarkirin.

Di dewama wê de wê mirov dikarê wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê di dewama wê de wê werênê ser ziman ku wê mijare hizirkinê wê di wê rengê de wê bi wê re wê xwe di reng û awayekê de wê bi wê re wê bide dîyarkirin. Ev wê weke aliyekê aliyekê ku wê bi têtîna hizirkinê a ji temenê zanîna ji bûyînê heyî re wê mirov wê li wê bihizirê.

Me mijar ji têtîna Platon a ku wî hizir dikir ku ew di wê temenê de wê, çawa wê di gîyanê de wê hebûna îdeayan ew salixdikê wêbi wê me destpêkir û hanî ser ziman. Ji wê şewayê ku me di awayekê de hanî ser ziman û şewayê hizirkirina platon wê ji hev cihê bê. Platon wê, di awayekê de wê li ser temenekê pêdendî ê mayinda wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman. Lê em wê di dewama wê de wê ji aliyekê din ve jî wê werênina ser ziman ku wê mijara aliyê bi zanîne ku em wê

dihênina ser ziman em li ser xatek rakendî a ku wê weke ´mîreta´ wê bê bûhûrandin wê di wê temenê de em li ser wê re di awayekê dihizirin û ev temen jî wê li ser temenê hebûna fîzîkî a objeyê ku wê bi azmûnkirinê wê bi wê re wê karibê were û bibê wê bi wê re wê fahmbikê.

Di mijara zanînê de wê ev wê di serî de wê weke aliyekê wê yê din jî wê xwe bi wê re wê bide dîyarkirin ku wê mijara hizirkirinê wê li ser wê temenê wê di rengekê xwe de wê bi wê re wê di rengekê de wê bide dîyarkirin. Di aslê xwe de wê mijara zanînê û çavkaniya wê di wê temenê de wê, di asta dawî de wê li ser wê temenê ku me hanî ser ziman de wê dîsa wê xwe bisipêrê azmûnê. Di ya Platon de wê, di wê têtîna wî ya zanînê de wê, dema ku ew li wê dihizirê wê bi rengê weke di temenê gotina ´ji bili vê dûnya jîyanek wê hebê´ ku wê bi wê bihizirê wê, di wê temenê de wê, rewşa ku ew berî wê di wê de li wê dihizirê wê di wê de wê di temenekê jîyanê û ankû bişewayek azmûnê de wê zanîna xwe bi temen bikê? Wê dema ku mirov wê jîyane berî vê dûnyê´ ku ew li wê dihizirê bi rengê dibê ku ew hebê wê, di wê temenê de wê, ew jî wê pêwîstîya bi temenekê fahmkirina wê hebê.

Weki din ji aliyekê din ve jî wê di çerçoveya xosletên dema xwe ya weke ya dema sokrat ku wê di danûstandina xwe ya bi navê ´Menon´ de wê li ser zanînê û fêrbûnê wê bisekinê. Wekî din wê di wê danûstandina xwe de wê, li ser esasê fêrbûnê de wê, bi wê re wê li wê bihizirê. Platon di wê danûstandina xwe de wê dîmenekê din ê fahmkirinê wê di awayekê de wê di dewama wê de wê, li ser wê disekinê û wê dihênê ser ziman. Minaq wê di mijara hizirkirinê xwe yên li ser têtînan weke sîyanê û hwd de wê, di wê danûstandina wî ya ku me navê di paragrafa li ser vê de hanî ser ziman de wê, bi gotina ´sîyan ku ew were fêrkirin wê demê ew zanîn a´ wê bêtê ser ziman. Di wê temenê de wê li ser temenekê ku wê têtîliya zanîn û fêrbûnê û têtîn û têtîtan ku ew dikarin werina fêrkirin re wê bêtê ser ziman.

Di wê danûstandina xwe de Platon wê di awayekê de wê mijarên weke yên sîyanê û hwd wê, di çerçoveyekê hizirî û zanînî de wê bidest hildana li dest bikê. Li gorî wî sîyan ne weke mene ji jêrîn were dîtîn, bi teybetî ew xwe bixwe were lê hizirkirin, lêkolîn û fahmkirin. Ev danûstandina wî, wê di çerçoveya nîqaşên platon de wê, hema bêja wê ji destpêkê heta dawîyê wê mijara sîyanê wê weke mijare zêde giring wê di wê de wê xwe di rengekê de wê bide dîyarkirin.

Wê di wê danûstandina xwe de wê, têtîliyêkê di nava sîyan û zanînê de wê dênê. Wê ji pirsra sîyan çî ya wê ya zanîn çî ya wê bixwezê ku ew

bikê û wê werênê ser ziman. Di wê demê de wê, platon wê hinekî jî wê bi hizrên sofistan re wê bikê ku ew fahmbikê. Sofist wê tiştê ew dihê zanîn û yekê ku ew nayê zanîn wê ji hev cihê dikin û li ser wê dihizirin. Ya ku ew dihê zanîn ew ji xwe dihê zanîn û wê, mirov wê carna wê ji wê zêdetirî wê mereqa xwe wê bide li ser ya nayê zanîn û wê ew wê lê bikolê. Ya ku ew dihê zanîn wê carna wê ber sedemên ku ew dihê zanîn wê zêde nebê mijare lêkolîn û fahmkirinê. Lê ya nayê zanîn jî wê biqasî ku mirov wê dizanê û karibê bizanibê wê fêr bibê û wê li ser wê bisekinê. Ber ku ew wê jî nizanê wê çî wê çawa wê di wê de wê fêr bibê wê weke aliyekê wê yê ku ew wê pêşî wê bikê ku wê derkbikê û wê derxê li têgihîştin. Ya ku ew nayê zanîn mirov nikaribê ku wê, bêjê ku ew dihê zanîn. Ber ku ew nayê zanîn. Ya ku nayê zanîn wê, di wê temenê de wê wê ji aliyekê ve wê li derk û hişê me wê weke beyenî bê. Fêrbûn zanîn wê di awayekê de wê temenê beyenîbûnê wê li ser wê re wê li ser təkiliya me ya bi hişmendî a li tiştê û hwd re wê holê wê rabikê.

Hin carna jî wê, mirov wê tiştê ku ew dizan wê lêkolîn nekê. Lê carna beremberê wê tiştê ku ew nizanê jî wê lêkolîn nekê. Di wê temenê de wê, ew wê, di wê rengê de wê bikeve rewşekê de li ser hemberî fahmkirinê.

Platon wê di awayekê de wê, li ser wê têgînê temenê fêrbûnê re wê li wê bihizirê û ew fêrbûnê û ankû zanînê wê di çerçoveya gotina bîrkirinê û ankû hanîna li bîrê û hwd re wê, li wê bihizirê. Di wê temenê de wê, weke tiştê ku ew berê dihê zanîn wê bibîrbikê. Di wê temenê de wê, di awayekê de wê, di wê danûstandina xwe de wê Platon wê li ser temenekê hizirkirinê ê bi rengê zankirinê, bîrkirinê û hwd re wê bi temenê ku wê tişt û ankû zanîn j iber vê heya em wê tenê wê, bihişdikin û bibîr dikin. Yanî tiştê ku ew di wê temenê de we ew weke ku wê di wê danûstandina xwe ya bi navê 'menon' de wê werênê ser ziman zanîn wê tiştê ku ew heya wê derkbikê. Li ser wê temenê êdî mirov wê dibînê ku wê fêrbûn û bizanebûn wê biderfetî wê hebê. Li gorî Platon wê, mirov wê dema ku ew dihê dûnyê wê ne weke zindiyekê ku ew tiştê nizanê bê. Wê di wê temenê de wê bi wê re wê li ser wê bisekinê. Li ser wê temenê wê Platon wê bi hizrên sofistan re jî wê di awayekê de wê di wê danûstandina xwe wê bikeve nava nîqaşê de. Di wê danûstandinê de wê dema ku ew bi hizrên sofistan re dikeve nava nîqaşê de wê li ser wê temenê bê ku mirov ji bûyînê xwezayê zanînê ya û ankû na. Sofist wê, di wê temenê de wê, xwediyê wê hizrê bin ku mirov ew berî ku ew nebê, ber ku ew wê nebê wê nexwediyê hizrekê û ankû zanînê bê. Ber ku ew

zanînê li ser temenekê hebûnê û heyînê wê dikin ku wê fahmbikin û wê werênina ser ziman. Di wê temenê de wê, di rengekê weke vajî Platon de wê, di awayekê de wê weke ku wê bihizirin û wê hizrên xwe wê li ser wê temenê wê werênina ser ziman.

Di danûstandinê din de a xwe ya bi navê *Theaetetos* 'ê de jî Platon li ser zanînê wê bisekinê û wê zanînê ne weke derkê û ne jî weke sehê wê herê bikê. Wê di wê de wê li ser zanînê wê bisekinê û wê bîrênê ser ziman ku 'wê ber ku zanînê me ne ji wan (derk û seh) bin wê, êdî ev wê li gorî ji kes li kes wê karibê bigûharê. Di deverê de jî wê bahsa zanînê û rewşa wê ya derkkirina ji tiştê wê bikê û wê bi gotina 'zanîna me wê, ji derkkirinê me yê ji tiştê wê derketir bin.' Li gorî wî çendî ku em qanaatên xwe bisipêrênina birhanên rast jî lê wê ev wê bo zanînê temenekê qatî û zelal wê çenekê. Ber ku wê di hemû rewşan de wê zanîn wê weke ya ku ew hatî bihîstin wê bimênê. Di dewama wê de wê, weke ku wê Platon wê werênê ser ziman ku wê zanîna mirov heta ku ew bi awayekê qatî xwe ne sipêrê îdeayan wê nikaribê zanînek qatî bidest bixê. Ber vê yekê ew dibêjê wê zanîna qatî wê zanîna îdeayan bê. Ev jî wê berî bûyîna mirov ku ew bûya lê piştî ku mirov bû wê wê bi bîrkirina wê wê mihtacê wê bê.

Di wê temenê de wê wê weke ku wê Platon jî wê di hin de verina de wê bipirsê wê çawa wê gihiştina li wê zanîna qatî wê bibê bê. Ew jî wê weke aliyekê din ê ku ew di wê temenê de wê dikirpênê û wê dihênê ser ziman. Bi rengê ku ew dihênê ser ziman wê di wê temenê de bê ku wê, zanîna qatî ne bi sehan, ne bi derkê, ne bi zankirina rast, û ankû qannat, ne jî zaneka hatî piştrastkirin wê karibê bigihênê wê, zanîna qatî. Zanîna qatî wê di wê temenê de wê weke ku me li jor li deverê de hanî ser ziman wê Platon bîrênê ser ziman ku wê bi gihiştina îdeayan re wê biderfet bê.

Li vir wê di danûstandina 'menon' de platon wê rewşek din bi rengê bîrkirinê wê li ser wê bisekinê. Di wê de wê du pirsên vajî hev wê bipirsê. Li ser wê temenê wê zanîna ku me bidest xist wê çawa wê bê zanîn ku ew zanîn zanîna rast a wê li ser wê bisekinê. Wê di wê temenê de wê, bi gotina zanîn wê ji fêrbûnê zêdetirî wê bîrkirin bê wê werênê ser ziman. Li gorî Platon gîyane mirov dibê ku ew demekê di nava cihane îdeayan de mabê û ew tamaşakiribin. Lê gîyane mirov wê tişta ku wê ji wê cihan îdeayan fêrkirîya wê jibîrbikê. Dema ku ew bûhûrî li vê dînyayê wê ew wê ji bîrbikê. Lêbelê wê dema ku ew bi tişta rasthat wê hingî wê ew bi wê bibîrbikê. Wê were li bîrê.

Platon di wê temenê de wê dema ku mirov li ser têgîna wê bihizirê wê di wê temenê de wê dikarê wê bi wê re wê werênê ser ziman ku wê

platon di derbarê zanînê de wê bi têngîna ideayan re wê ji aliyekê ve wê, ji jîyanê dûr wê, di awayekê de wê weke ku wê bihizirê. Civake ku ew di nava de dijî wê, aqil û zanînê wê derxê dervî wê û wê bi têngînek îdeayî wê bi wê bihizirê û wê bixwezê ku ew wê fahmkirin. Wê beden û ankû laşê fizîkî û bûjenî ku ew heya wê, gîyanê wê weke ku ew berî wê hebûya û xwediyê pêvajoyên fêrbûnê ya wê bênê ser ziman. Di dewama wê de wê, wê mirov dikarê wê bênê ser ziman ku wê di awayekê de wê mijara gîyanê ku ew dihênê ser ziman wê gotina 'jinûve bûyînê' wê di wê temenê de wê bi wê re wê werênê ser ziman. Li ser wê temenê wê, dema ku em li wê gotinê bihizirin wê weke ku wê gîyanê berî jîya ya û ankû bûya xwediyê jîyanekê û ew bûya wê, werênê ser ziman. Platon wê, di dema ku mirov li gotî wê têngîna wê ya jinûvebûyînê wê li wê bihizirê wê, di wê temenê de wê ew wê di wê rengê de wê werênê ser ziman ku wê weke gîyan wê, dema ku ew berî ku ew bibê ew dizanê û xwediyê zanînek bi xwe re ya. Lê pêvajoyên bûyînê ên ku ew di wê re derbas dibê wê wan bi wê bide jîbîrkirin. Lê ew di wê de wînda nabin. Têkiliya wê hertimî wê li gorî wê rengê hizirkirina Platon wê bi wê re wê hebê. Wê ew têkiliya ku ew bi wê re heya wê dema ku wê gîyanê di laşê ku ew di de dijî wê bi jîyankirin û biriqînên ji wê jîyanê wê karibê bi wê bixwe bigihênê wan zanînan. Di wê temenê de wê, di awayekê de wê, gotina bîrkirîna wê di mejiyê platon de wê li pêşîya ya fêrbûnê bê. Li gorî wê ya ku mirov wê fêr dibê wê weke ya ku mirov wê bîrkiriya. Ya ku me bîrkiriya jî wê weke ya ku ew berê hebûya. Ya ku ew berê hebûya jî wê weke ya ku ew gîyanê berê ew azmûnkirina û di xwe de bûya xwediyê wan bi îdeayî bin. Di wê temenê de wê, di awayekê de wê dema ku mirov li ser hizra platon dihizirê wê weke ku wê îdea wê weke ji zanînê cihê wê weke 'objeyna ku ew werina bîrkirin' wê li wan wê di wê temenê de wê bi wan bihizirê û wê werênê ser ziman.

Di têngîna perwerdekirinê a Platon de jî wê li ser wê re wê fêrbûn wê bi bîrkirinên ku ew ji wê îdeayê werinakerina re wê bê kiriin û wê bi wê re wê li wê bihizirê. Di aslê xwe de wê di têngîna zanînê a platon de wê weke ku wê çawa wê sumerî wê bawer bikin di mitolojiya wan de ku wê zanîn wê, ji aliyê yazdanan ve wê bê dayin li mirovan ku ew çawa bi wê bijîn wê, weke ku wê li ser wê re wê bi temenekê felsefeyî wê bihizirê û wê werênê ser ziman.

Platon di wê rengê de wê têngîna wî ya 'welatî' jî ku mirov li wê bihizirê wê di wê temenê de ew bi gotina 'li gorî xwezaya felsefî bê' wê bi wê re

wê werênê ser ziman û wê bi wê re wê weke têtgînek ku ew bi wê temenê zanînê li wê were lê hizirkirin wê bêtê ser ziman.

Di wê temenê de wê gotina 'di rojekê de ku mirov li gorî bûyînê rastî modelek welatî werê' ku ew dihênê ser ziman wê di temenekê îdeayî de wê weke bi têtgînek serxwezayî a welatî ku ew li wê dihizirê wê weke ku wê werênê ser ziman. Ev têtgîn wê piştê wê di demên serdemên navîn de wê weke ku mirov wê, dibînê wê di awayekê de wê weke 'welatê xwûdê' û hwd wê, di rengekê de wê bi wê re wê, were lê hizirkirin û wê werê hanîn li ser ziman. Têtgîna îdeaya welatê wê di wê temenê de wê di demên hemdem de wê dema ku wê minaq wê Hegel û hwd wê li wê bihizirê wê navaroka wê û qalibê wê yê ku ew bi wê dihizirê wê ji dîmenekê wê ya ku platon hizirkiriya wê ji wê wîrdetir wê neçê. Lê li ser temenekê hemdem de wê, ciheyiya ku ew bi wê dikê wê di wê de wê bi aqil sererastkirin û çêkirina temenê fahmkirina wê bikê. Ew jî wê bi sînorekê wê bibê.

Di wê temenê de wê, welatîtîya platon wê ji welatitiya mirovî zêdetirî wê weke welatîtîyek sermîrovî bê û wê di dewama wê de wê çawa wê ew wê, were fahmkirin wê di wê temenê de wê mirov wê tenê wê weke di nava hewldana wê de wê hebê. Li gorî wê di wê temenê de wê ew ji xwe wê îdeaya wê ya ku ew heya wê ew wê, hin bi hin wê bi ber wê ve wê herê û wê di awayekê de wê, her ku ew bi ber başbûnê ve herê wê, di wê temenê de wê zêdetirî wê bi ber wê ve wê herê. Di wê temenê de wê bo ku ew li gorî wê rastîya wê îdeaya wê were kirin wê ji aliyê kesên bi zane û ankû filosofan ve were birêvebirin jî wê weke aliyekê din ê ku platon wê rastarast wê pêşniyar bikê bê. Gotinên weke 'bila filosof rêvebibin' wê di wê temenê de wê weke gotinna ku ew li ser wê temenê ew dihênê ser ziman bê.

Li vir di temenê wê bi filosof wê birêvebibin de wê ji wê rewşa baş birêvebirinê zêdetirî wê çawa wê baştiirn wê li gorî wê îdeayê wê were birêvebirin û wê di nava sînorê wê de wê, weke aliyekê wê yê giring wê çerçoveyek hertimî ku wê xwe li gorî îdeaya wê pêşdetirî wê bibê wê di wê temenê de wê bibê. Di demên hemdem de wê di çerçoveya welatê de wê kûrbûna ku ew di wê de dibê wê di wê temenê de wê ji aliyekê ve wê di şewayê ku ew bi wê heya wê di aslê xwe de wê ji aliyekê ve wê li wê rengê welatîtîya wî wê were, wê levbikê.

Ji aliyekê din ve jî wê dema ku wê bahsa zanîna felsefeyê wê bikê wê weke dîyarîyek xwûdayî wê bêtê ser ziman û wê li ser wê temenê ku ew bo bilindkirina mirov û bedenê mirov û baştirbûna mirov wê şîrove dikê

û wê dixwezê wê di awayekê de wê werênê ser ziman. Platon wê dema ku wê di awayekê de wê rexne li gotina Protagoras a weke ´mirov pîvane hertiştê ya´ wê di awayekê de wê, ew wê, bi temen û çerçoveya wê ya fahmkirinê re wê weke ku wê têr nebînê û bi kêmesî wê bibînê. Ber vê yekê wê, di mejiyê platon de wê têtînek weke ya xwûdê wê zêdetirî wê di wê cihane wî ya îdeayî de wê karibê xwe di rengekê de wê beremberê wê bide dîyarkirin û ew jî wê di wê çerçoveyê de wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman. Li gorî wî her filosof wê, di awayekê de wê, ew dîyarîya xwûdayî û ankû emenetê wî yê li dûnyayê û jîyanê bûya wê, fahmbikê û wê ew wê li wê binerê, fahmbikê û wê li gorî wê bijî û wê bêtê ser ziman.

Di wê temenê de ew dema ku ew li ser restên civakî û hwd jî dihizirê wê di wê temenê de wê bi têtîna li gorî hinek rewş û çalakîyan dîyarkirina wê ne têr û nebes bê wê bi îdeayên xwe re wê bide dîyarkirin. Li gorî wî mantiqekê giştî, biçerçova û hemûyî dikarê bikeve nava xwe û jî wê re bibê bersiv wê ew wê bo wê weke temenekê wê pêwîst bê. Ji wê aliyê ve di aslê xwe de platon wê weke ku wê jî aliyekê ve wê, di nerîn û întîbayekê de wê weke ku wê li gorî destûrek xwezayî wê bi wê bihizirê û wê xwezê ku ew wê werênê ser ziman. Li ser wê temenê wê, her mirov wê bixwe wê çawa wê, navaroka jîyane xwe wê dîyarbikê û wê xwe bixwe wê bide afirandin wê, li ser wê bisekinê di wê çerçoveyekê de.

Di felsefeya platon a civakî de wê, jî vê aliyê ve wê, dema ku mirov li wê dinerê wê dibînê ku wê wê aliyê felsefe ê kirinê û di dewama wê de wê, şêwayekê hizirkirinê ê bi rêgezên rewîstî ku wê weke di zikhev de wê bi wan wê were lê hizirkirin wê karibê were dîtin û kifşkkirin. Platon ew di aslê xwe de ew gotina ramyariyê û wateya wê di awayekê de ew weke ku ew naxwezê wê derxê li pêş û li wê bihizirê. Ya ku ew li şûna wê dihizirê wê gotina zanînê û rewîstê wê di awayekê de wê bi wê çawa wê çerçoveyek wê biafirênê wê li ser wê bisekinê.

Di pêvajoyên pêşketina mirov de wê di wê rengê de wê, ew wê weke aliyekê wê yê giring wê bi zanebûnê wê di wê temenê de wê weke ku wê ku mirov dibînê wê li ser têtîna îdeayên xwe re wê giring bibînê û wê li ser temenekê xwezayî re wê bixwezê ku ew jî aliyekê ve ew jî aliyê xwe ve wê derxê li pêş.

Di dewama wê de wê dema ku mirov li wê dihizirê wê, dibînê ku wê platon wê jî aliyekê ve wê weke ku wê di şêwayekê de wê nerînek felsefî a rewîstî wê di awayekê de wê, di rewşên fahmkirinê û çareserkirina pirsgrêkan de wê weke ku wê derxê li pêş. Li ser wê temenê ew dema ku

perwerdeyê derdixê li pêş wê çawa wê bi wê mirov wê bigihij sîyan û zanîna xwe wê bi wê li ser wê bisekinê.

Platon wê di wê temenê de wê dema ku em di wê rengê de wê di dewama wê de wê lê dihizirin wê nerîna wî ya perwerdeyê wê di awayekê de wê weke ku mirov wê kifşdikê wê bi wê re wê xwe bide dîyarkirin. Platon dihizirê ku mirov weke zindiyekê aciz û lawaz a. Lê dikarê were perwerdekirin. Bi wê re wê karibê xwe bigihênê zanîne, fêrbûnê û bi wê çawa wê tevbigirihê sîyane wê.

Platon di nava rewşek civakî de wê dihilde li dest û wê, bi gotinên weke ku wê li ser temenekê civaknasî wê di wê temenê de wê werênê ser ziman ên weke 'pêwîstîya mirov bi mirov heya, mirov bo xwe bibîne, nasbikê û fahmbikê wê pêwîstîya wî dîsa bi mirovan wê hebê. Li ser wê temenê û awayê wê li ser şewayekê menewî wê bixwezê ku ew mijarê bi çerçoveya nerînek felsefî a rewîstî û civakî bi hev re wê, şîrovebikê û wê werênê ser ziman. Di wê temenê de wê, dema ku ew li wê sazûmana civakî wê bihizirê wê li ser temenekê xwezayî wê weke ku wê li wê bihizirê wê dîmenekê wê bi xwe re wê bide dîyarkirin. Di wê temenê de wê, xwezaye hewirdorê û xwezaye mirov wê, di wê temenê de wê, hin bi hin wê weke gotinna ku wê bi wan wê were lê hizirkirin bin.

Diawayekê de wê weke ku mirov ji nava danûstandinên platon dixwenê wê, di awayekê de wê nerîna platon û ya sofîstan wê li ser temenekê wê di wê de wê ji hev cihê bibê. Di nava xwezayê de wê, çawa wê awayek jîyanî wê hebê wê, di wê temenê de wê, ew wê, dema ku mirov wê bahsa xwezaye jîyankirinê bikê wê di wê temenê de wê, li wê wer lê hizirkirin. Sofîst wê hinekî wê her tiştê wê bi xwezaye wê re wê di awayekê de wê li wê bihizirin û wê di wê rengê de wê bixwezîn ku ew wê fahmbikin. Ber vê yekê wê di hizra wan de wê yê ku ew bihêz bê li ser yê din ê ne bi hêz wê, weke ku wê li şûna weke serwerîya wê weke mafekê wê bibîne wê weke çawa wê, her tiştê di nava xwezaya xwe de wê fahmbikin wê bi wê re wê li wê were lê hizirkirin. Platon ji aliyê xwe ve wê, di wê temenê de wê, ew di awayekê de wê rê di perwerdeyê de wê bibîne ku mirov wê, xwe çawa wê ji wê rewşê derxê û wê derbas bikê. Sofîst rewşên fahmkirinê li ser temenekê vergûhar ê dîtbar dinerin û wê fahmdikin. Platon li ser temenekê îdeayî û mayinda dihizirê û di wê temenê de wê, tiştê ku mirov dijî û bi mirov re xwe bide dîyarkiirin wê weke di xwezayê de ew hebê wê lê bînerê. Wê di wê temenê de wê, di nava hizra Sokrat de jî wê weke ku ew dihênê ser ziman wê, di xwezaye mirov de wê çî hebê wê bi fêrbûnê mirov wê di serî de wê xwe bigihênê wê zanîne û wê bi wê

xwe pêşî bi xosletên xwe û li ser temenê xwe yê xwezayî ew xwe fahmbikê.

Di aslê xwe de wê di nava hizrên platon de wê nêvî bi nêvî wê weke ku wê bandûra têgîna mitolojiyê a ku ew bi wê li ser temenekê metafîzîkî dinerê û fahmdikê wê weke ku wê bi wê re wê xwe di rengekê de wê bide dîyarkirin. Platon ew di awayekê de ew, gihiştina rastiyê wê di wê de wê bi gihiştina îdeayan do gerdûna îdeayan de wê kifşkirina wê re wê di temenekê de wê bi wê re wê bihizirê. Ev wê, piştî wî li ser wê temenê wê, bê temenê şîroveyên weke ku ew di wê rengê de ew li azmana weke îdeayî welatîtiyek bi wekhevi û raastîti heya û mirov bixwezê li wê binerê û wê bi wê re wê werênê ser ziman. Wê dema ku em di wê temenê fahmkirinê de wê binerê wê ev wê di wê temenê de bê. Lê di aslê xwe de wê dema ku em li ser îdeayên platon bihizirê wê şîroveyên bi wê rengê wê tenê wê weke şîroveyna pirr zorê ku ew ji wê hatina derxistin jî bin di reng û awayekê de. Yan jî wê ji aliyekê ve wê weke hizirkirina ku ew çawa dihên xwestin weke wê hatina şibandin ku ew bi wê rengê werina fahmkirin wê bimênin.

Wê dema ku wê platon li rewşa welatîtiya/metropoliteya ku ew di wê de dijî ku ew li wê dinerê wê di wê temenê de wê, di awayekê de wê li ser rewşa ku ew bi wê heya wê di awayekê de wê weke ku wê bixwezê ew pêşî wê herê bikê. Li ser wê temenê ew di awayekê de bi wê dihizirê û wê dixwezê wê derxê li pêş. Di awayekê de wê, gotinên weke her tişt û kes xwediyê xwezaeya xwe ku ew ji bûyîna xwe ve xwediyê wê na ku ew dihênê ser ziman wê, di wê temenê de wê, di awayekê de wê ev gotin wê karibin di rengekê de wê weke ku mirov çawa hebê û dijî ew bi wê rengê were dîtin û fahmkirin. Li ser wê temenê wê dema ku wê di nava jîyanê de wê li wê bihizirê wê di awayekê de wê çawa wê perwerde jî wê li gorî rewşa jîyane civakî, û kes, dilxweşî û rastîtiya wan a xwezayî bê wê, li gorî wê di awayekê de wê weke ku wê bixwezê ku ew li wê bihizirê.

Li vir wê, pirsek wê di wê temenê de wê, derkeve li pêş di çerçoveya hizirkirinên platon de. Li gorî gelek kesên ku ew wî şîrove dikin wê welatîtiyê wê li ser serê civakê wê di wê temenê de wê weke îdeayekê wê derxê li pêş wê, bi wê re wê li wê bihizirê. Lê ji aliyekê din ve jî wê bi gotinên weke 'herkesek ew navaroka jîyane xwe tiştî bikê, weke xwe bijî, perwerde jî ku ew di xismetê xwezayê mirov, dilxweşî û rastîtiya wê de bê ku em li van gotinan û çerçoveya wê de bihizirin wê karibê dîmenekê vajî wê jî wê bide me.

Li ser wê temenê wê, dema ku wê, di çerçoveya sazûmana wî ya civakî de wê were lê hizirkirin wê li ser temenekê ku ew weke dixwezê ciwanan li perwerdeyê razênê û wan perwerde bikê û bi wê pêşbixê wê di wê rengê de wê ew wê di dewama wê dîmenê de wê weke aliyekê din ê fahmkirinê ku wê karibê çerçoveyek fahmbikê bide me.

Di awayekê de wê, li ser wê têngîna îdeayê a platon re ku mirov li wê dihizirê wê di wê temenê de wê, di awayekê de wê li ser wê têngîna re wê, îdeayên xwe wê weke temenekê pêşdîtinê jî wê di wê temenê de wê liser temenekê restî ê jîyanî û mirovî re wê werênê ser ziman. Li ser temenê perwerdeyê wê dema ku ew dihizirê wê di xwezaye mirov de filosofî wê hebê ku wê bi têngîna îdeayê wê li wê bihizirê wê demê bi perwerdeyê wê filosofîya mirov bi wê ghiştina li wê weke aliyekê wê yê k uew bi wê dihizirê bê.

Di wê temenê de wê, ji aliyekê ve wê mantiqê platon wê dema ku mirov wê li wê dihizirê wê di wê rengê de wê di awayekê de wê weke ku ew dihê dîtin wê li ser esasê ya ku ew çerçoveya îdeayê ku ew li wê dihizirê weke di çerçoveya têngîna wî ya civakî de ku ew bi sazûmanî dihizirê wê çawa wê weke wê bê kirin wê li gorî wê bihizirê. Minaq wê dema ku ew perwerdeyê weke şartê pêşî didênê li pêşîya pêşîya mirov wê, di wê temenê de wê hingî wê, mirov wê, bi wê rastiya wê îdeayê wê bibînê, weke wê bikê û wê di wê temenê de wê, li ser wê re wê, di awayekê de wê li gorî îdeayê wê ya rast bikê. Wê rêya wê di perwerdeyê de wê derbas bibê. Di wê rengê de wê dema ku mirov wê, perwerde nekê wê li gorî wê nekê wê, û li gorî wê rêve nebê wê karibê bibê sedema feleketan. Di wê temenê de wê îdea wê weke rewşa ku ew heya û bi têkili û ahenge nava xwe ew heya bê. Minaq wê civak jî wê li gorî wê xwediyê îdeayekê bê û wê bi têkili û ahenge nava xwe wê hebê. Rêveberek ew divê ku wê fahmbikê û wê li gorî wê rêve bibê. Ber vê yekê Platon dihizirê ku rêveber perwerde bibin. Yan jî weke ku wê wê bihizirê ku bile filosof civakê rêve bibin ku ew dihênê ser **ziman**. Ew bi wê rengê li wê dinerê. Di dewama wê de wê mirov dikarê wê werênê ser ziman ku ew di nava têkiliya mirov û civakê de wê, kes wê çendî wê weke kesên li gorî xwe wê bikê û wê di wê temenê de wê bikê wê bi wê re wê, ew wê, weke xwe jî wê bikê. Her kirina ku mirov kir ku ew weke ku ew dixwezê bê û ankû ew nexwezê jî bê wê ew di navaroka jîyane wî de wê, weke naqşkirna wê ya ku ew bi wê dikê bê. Di wê temenê de wê, ew wê, weke mejuya mirov wê di wê temenê de wê, xwe bi wê re wê, di awayekê de wê bide dîyarkirin.

Platon di perspektife îdeayê de li xwezayê dinerê û di wê temenê de wê dema ku ew bahsa xwezayê dikê wê bi gotina 'hemû tiştên di xwezayê de wê heta ku wê ji wan were û bi derfet bê wê bixwezê ku ew wê weke wê bibin û wê werênina cih. Lê ew di wê de jî wê, bihizirê û wê bête ser ziman ku wê disa wê ne bi temenî wê weke îdeaya xwe bê. Minaq wê bi gotina 'ji darekê hêvîkirina pêkhanîna weke îdeaya xwe wê, pîr abes bê.' Di wê temenê de wê, platon wê objeyên bi zane û yên bêzane, bi gotinek weke ku ew dihênê ser ziman ên xwezayî û ên nexwezayî ku ew ji wê dihizirê wê, bi tiştên nava xwezayê ên xwezayî ku ew ji xwe re dikarin wê pêkbênin û yên weke nava civakê ku ew ne bi ji xwêre wê pêkhanîne dikin re wê di awayekê de wê bi wê rengê wê li wê bihizirê.

Temenê ku ew li ser wê re bahsa têtîna perwerdeyê dikê wê ev temenê ku ew bi civakî û sazûmana wê bi wê rengê dihizirê bê. Li gorî wî wê kes û civak wê di wê temenê de wê bifunksiyonî wê erkên xwe hanîna li cih li gorî îdeaya xwe û ya civakî wê bi perwerde bûnê wê bibê.

Ji aliyekê din ve jî platon li wê dihizirê ku wê, dema ku mirov wê bahsa civakê bikê wê, kesên ku wê di nava wê de wê ji wê re wê rêzaniyê wê bikin ew li ser wê çerçoveya wê ya civakî û rastîya wê xwedî zane bin. Ew bo ku ew li gorî wê îdeaya civakê wê bikin wê pêwîst bê ku ew li gorî wê di wê temenê de wê bikin û wê werênina ser ziman. Ya wê rastîya civakê wê li gorî îdeayê wê bi rastî wê êdî wê di ahengekê de wê bide li gorî wê jîyankirinê wê êdî wê bi wê fahmkirinê re wê temenê wê biafirê.

Di wê temenê de wê dema ku wê platon wê li perwerdeyê wê bihizirê wê hinek bendewarîyên ku ew bi ji perwerdeyê hêvî dikê wê hebin. Pêşî wê aliyê nezan ê mirov wê ji holê rabikê. Wê li gorî wê çawa wê bijî wê bi wê bide fahmkirin. Wê di dewama wê de wê çawa wê bijî û wê fahmbikê û wê xwediyê fahmkirinek çawa bê wê ew wê bibîne. Di wê temenê de wê, di serî de wê bi wê re wê dest bi gihiştina hişê îdeayê wê bikê û wê di dewama wê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê bi wê re wê, çerçoveyek hizirkirinê wê bi wê re wê, bikê ew wê werênê ser ziman.

Di wê temenê de wê platon weke ku me li jor hanî ser ziman wê îdeayê wê weke objeyekê wê bihizirê li wê û wê di wê temenê de wê di nava wê de wê, di temenekê ku mirov wê çawa wê fahmbikê wê êdî wê bi wê re wê were dîtin. Salixkirina îdeayê û fahmkirina wê ya bi zanîne wê di wê temenê de wê di rengekê de wê, weke aliyekê wê yê giring wê xwe di wê temenê de wê bide dîyarkirin.

Di wê demê de wê dema ku wê platon wê bahsa mirov bikê û wê bi gotina 'mirov di xwezayê de wê, filosofi wî hebê.' Wê ev wê di wê temenê de wê, weke têngînek îdeayî ku ew bi wê dihizirê bê. Di wê temenê de wê, dema ku ew ji wê rewşa filosofiyê kêmbê û ankû ew ne xwediyê wê xosletê bê wê weke ku ew ji wê îdeaya wê dûr bê. Li vir tişteki din wê îdea wê, bi xwe re wê weke ku wê platon li wê dihizirê wê hebê. Îdea ew di her demê de wê, hertimî wê weke ya li pêşîya mirov ku mirov divê ku xwe bigihênîyê û wê bijî bê. Di wê temenê de minaq em li ser wê têngîna îdeaya platon re ku wê empatiyê bikime îro di serdema hemdem de wê teknolojikî û nîfşê wê yê çaremin re dijîn. Wê hertimî wê, pêşdeçûyin wê di wê de wê armanca mirov bê. Li pêşîya mirov wê mirove ku ew weke di awayekê de ew bîaqilê xwe dikarê karibê xwe zêdetirî bê kêmesî bikê. Wê di wê pêşdeçûyinê de wê sînorê wê nebê û wê her ku wê pêşde wê herê wê weke zêdetirî nêzî wê îdeayê wê bibê. Lê ew îdea jî wê sînorê wê û sekna wê ya li nûqteyekê nebê ku mirov bêjê ku mirov gihîşt wê nûqteyê êdî mirov wê ji wê derbas bibê û ankû bi bûhûrê. Her nûqteya ku ew hat gotin ku ew li wê hinekî din giştîya wê îdeayê wê weke ku ew îdea wê ji wê nûqteyê jî wê gavekê wê weke li pêştir bê. Di wê temenê de wê, hertimî wê mantiqê li ser esasê ya baştir ji wê ast û ya ku em xwediyê wê na û ankû gihîştina wê bin. Vê rengê hizirkirina platon a li îdeayê wê hertimî wê weke ya gavekê li pêşîya a ku mirov wê bigihîjîyê de bê. Wê weke 'nakokiya aşil' ku wê Zenon wê werênê ser ziman dikarê tevkir bikê. Her devera ku wê aşil gihîştîyê wê hinekî din ji wê nûqteyê wê req wê pêşdetir wê herê. Wê demê wê ti carî wê, gihîştina wê li wê nebê wê di awayekê de wê weke renekê wê yê bi wê li wê hizirkirinê wê bibê. Lê wê di awayekê de wê hertimî wê berê mirov li wê bê û wê bi wê bê ku mirov hertimî wê bixwezê ku wê bihîjîyê wê de bê.

Di wê demê de wê mantiqê îdeaya platon fahmkirina wê di awayekê de wê weke aliyekê wê giirng bê ku mirov wê, di çerçoveyek baş de wê fahmbikê bê. Di aslê xwe de wê ya îdeal ku ew bi wê têngîna xwe ya îdeayî re li wê dihizirê wê, di wê rengê de wê weke aliyekê wê yê giring wê xwe bi wê re wê bide dîyarkirin.

Li gorî platon wê di nava xwezayê de wên ku ew hena wê di awayekê rastarast de wê, weke ku wê di renekê de wê ew wê pêkbênin. Wê hebûna wan wê di awayekê de wê, di wê çerçoveye de wê xwediyê şêwayekê ahengî bê. Pêvajoyên gûharînê ew li ser aqil re wê di wê temenê de wê, di temenekê de wê fahmbikê. Lê ew di serî de wê, îdeayan wi temenekê mayinda de wê, bicih bikê û wê fahmbikê.

Platon bo ku mirov di nava jîyane civakî de weke ku ew di xweza hem bixwe û hem jî li gorî rastîya civakî tevbigirihê ew rêya wê pêvajoyek perwerdeyê a ku ew ji destpêka jîyane mirov û heta dawîya jîyane mirov ew di wê temenê de wê weke aliyekê pêwîst dibînê.

Platon wê dema ku em xabate wî ya berhevker a bi navê 'welêt' ku mirov li wê dinerê wê di temenê hemwelatîyek ku ew bi felsefeyê û ankû zanîna xwe re sê tiştan ew li gori divê ku ew zanî bê. Yek wê wê zanîna hijaran û hasibandinê bê. A din ya duyem wê, zanîna pîvanê bê ku ev taqabûlî têgîna geometriyê dikê.. Ya sêyem jî wê xwediyê zanîna stêran û azmên bê ku ew jî wê di çerçoveya têgînek stêranî û ankû astronomiyê û hwd de wê, xwediyê rengekê fahmkirinê bê. Di wê çerçoveyê de wê dema ku ew bahsa stêran û hwd dikê wê çawa wê di awayekê de wê mirov wê li ser temenê ku wê rewşa wan bi wûcan, tevger û hwd re wê zanîbê û wê karîbê bigihîjê zanînekê di derbarê wan de. Ev wê şaqê sêyem wê weke şaqekê ku wê bigihênê hebûnên xwûdayî hwd bê. Di wê temenê de ew di reng û awayekê de wê dibînê.

Di perwerdeyê de wê, ew li gorî ku mirov dibînê ew li ser temenekê 'qarakterî' re wê ji hev cihê dikê. Di awayekê de wê kesên ku ew bi zanînê re alaquadar dibin, kesên ku ew weke şerwan werina pêşxistin, kesên ku ew bi musik û hwd re alaquadar dibin û hwd wê, di rengekê de wê bi wê re wê, werênê ser ziman. Minaq platon wê di rewşekê de wê, musikê wê ji aliyekê ve wê, weke di demên destpêkê de wê weke têgînek ku ew dikarê were fahmkirin wê li ser wê bisekinê û wê werênê ser ziman.

Li ser têgîna musikê û reşwên weke yên raksê û hwd re wê laş wê çawa wê bibê xwediyê tevger û ritmên ku ew bi wan bikê û hwd wê werênê ser ziman. Di wê temenê de wê, di awayekê de wê, rewşa musikê wê di awayekê de wê, weke têgînek fêrbûnê ku mirov wê bi wê re wê xwe şa bikê û wê di wê temenê de wê, weke têgîne ku ew sazûmana aqlî û ya gîyanê çêbikê wê lê binerê û wê werênê ser ziman. Minaq wê perwerdeya musikê û hwd wê, weke mirov bi têkiliya gîyan û laşî û hwd re wê çawa wê di awayekê de wê, bibê wê bi wê re wê li ser wê bisekinê. Musik perwerdeya wê platon ji aliyekê din ve jî nêz dibê. Ew jî wê di wê temenê de wê rewşa çêkirina ahengê bi keseyetiyê û ritmê û di çerçoveyek angejebûyî de ku ew li wê dinerê bê. Platon her tiştê di awayekê bi rêzkarî (disiplînî) de li wê di hizirê û di wê temenê de wê li gorî rêzkariyê ku ew bû wê weke li gorî îdeayê ku ew di hizirê wê tefkir dikê bê. Platon musikê wê di awayekê de wê, bişibihên kesekê û têkiliya

wî ya ahengî û li gorî wê jîyankirinê a destûrekê. Li ser wê temenê minaqe nobetvan dihê dayîn ku ew li gorî destûrê li devera ku ew lê bê ew li wir bisekinê dakû destûr were li cih. Ku ew dema ku ew di nobetê de bê ew li cihê nobedê bê wê weke binpêkirina destûrî wê werê dîtin.

Weki din wê dema ku em bahsa têkiliya Platon bi fahmkirina perwerdeyê a musikê re wê hilde li dest wê, di awayekê de wê, weke ku wê di bin bandûra pytagorasiyan bê wê di dîmenekê de wê were dîtin. Bandûra pytagorasiyan di wê warê de wê li ser platon wê were dîtin. Pytagorasî wê, bênina ser ziman ku wê di gerdûnê de wê ahengek musikali wê hebê. Li gorî wan destûrên di musikê de wê, bi destûrên gerdûnê re wê di awayekê jidahî de wê weke ku wê bi têkiliyek ku wê bişibihina li hev re wê li gorî wan wê hebê. Di awayekê de wê pytagorasî jî wê bawer bikin ku wê hêzek wê çêkirina gerdûnî ku wê bide çêkirin wê hebê. Ji aliyekê din ve jî wê, platon wê dema ku wê musikê wê derxê li pêş wê di wê de wê, ji aliyê rewîstî ve wê, çawa li hevkirinekî wê di rengê de wê bide çêkirin di nava hemwelatîyan de li welêt wê di wê temenê de wê bi armancê wê li wê bihizirê.

Pytagorasî wê bi wê bawer dîkin ku wê diawayekê de wê di gerdûnê de wê ahengek wê hebê û ew aheng bi wê re lêvkin wê di temenekê ku wê weke hêzek hebê wê di nava mirov û xwezayê û ankû tişteki din de wê çêdikê wê hebê.

Di dewama wê de bi felsefeya pytagoras re têkiliya musik û matematikê

Di aslê xwe de wê dema ku mirov li ser têgîn û temenê fahmkirina musikê re bihizirê wê, di awayekê de wê, were dîtin ku wê li mesopotamya û heta misrê wê di wê warê de wê çandek ku wê bi wê bi musik wê were pêşxistin wê hebê. Di wê temenê de wê, di nava kurdan de jî wê, di awayekê de wê, ev wê weke çandek ku wê hem bi devkî û hem jî enstrûmenî ku wê were kirin bê. Di wê rengê de wê di levkirinê de wê weke çandek zêde giring wê di wê temenê de wê weke ku mirov dibînê wê hebê. Li gorî ku wê piştre wê di demên felsefeyê de wê hebê û wê bê hizirkirin ku wê bi bandûra mesopotamya-misra kevn re wê bibê bi hermes re wê di awayekê de wê, xwe di demên piştre jî wê di demên kevnara de wê rengê de wê bide dîyarkirin. Li mesopotamiya wê di demên kevnara de û berî demên kevnara jî wê, di seromoniyên xwe de wê musikan wê weke ritûalên bawerîyî jî wê bikar bînin. Di awayekê de

wê, ev wê, weke çandekê ku wê ji aliyekê ve wê li gorî rastiyeke wê were bi navkirin, salixkirin û hwd jî bê.

Di nava kurdan de wê dema ku em weke numina wê hildina li dest wê were dîtin ku wê, di wê warê de wê çandek zêde pêşketî wê hebê û wê di wê temenê de wê, di awayekê de wê bi wê re wê, di rengekê de wê ew çand wê were pêşxistin. Wê dem bi dem wê ew çand wê xwe di nava dîrokê de wê bide afirandin û domandin. Musik ku kurd wê weke 'dengbêjî' û ankû bi şewayekê 'helbestgerî' wê dihênina ser ziman wê di temenekê felsefeyî ê kûr de wê bi wan re di nava civatên wan de wê, hebê û wê dem bi dem wê xwe li ser rûdan, pêkhatin û serborîyên wan re wê xwe biafirênê û wê bide domandin. Di wê temenê de wê dîrokek ku wê bi wê re wê hertimî wê were ser ziman wê hebê.

Di wê temenê de wê di têkiliya dengderxistinê û hwd de wê, di demên felsefeyê de wê bi wê re wê di rengekê de wê weke ku wê were dîtin wê were lêkolîn. **Minaq** wê dema ku wê bahsa alaqaya pythagoras a bi musikê re wê were kirin wê minaqek ku wê weke numineyek giring wê were ser ziman wê ji jîyane wî were ser ziman. Wê bê gotin ku pythagoras wê rojekê wê bi ber hesingerekê re wê derbas bibê ku ew li hesin dixê. Ew lêxistina wî dengê ku ew derdixê wê, di wê demê de wê çawa wê di temenekê ritmî de wê were gûhê wî ew bale wî dikişênê û li ser wê ew êdî dikeve cihê kargeha kesê hesinger û amûrên ku ew bi wan lêdixê û hesinên din wan dipîvê bi mazinahî, giranî û hwd. Wan jî li cem xwe nîşe dikê. Piştî pythagoras wê were malê û wê di male xwe de wê ji dar wê, li koşeyekê wê, darekê bihêt ve bikê û wê ji wê çar tayan wê bikişênê. Wê piştî wê, weke ku wê bê gotin ku ew bi awayekê sazûmanî û bi navberên bi wekhev re ku ew lêdixê wê weke hev wê deng wê derxin û wê dengên ku wê ji ya lêxistina berê heta ya piştî wê çawa wê ahengekê wê bi hev re bi demê re wê çêbikin wê ew wê bê gotin ku ew wê kifşdikê. Weki din wê her ta ku wê carekê lêxê û ankû du tayan wê bi hev re wê carekê û ankû du caran wê lêxê wê çawa wê dengên cihê wê derxin di awayekê ritmikî de wê ew wê li wê were gotin ku ew kifşdikê. Weki din wê piştî wê bê gotin ku pythagoras wê minaq wê tayekê ku wê tam were lêxistin û tayê din wê niv were lêxistin wê çawa wê awayekê derxin û wê di wê rengê de wê, ahenge nava wan wê çawa wê, di levkirinekê de wê karibê were dîtin û fahmkirin wê di wê temenê de wê serî li ser wê biwastênê. Di wê temenê de wê, ew wê, di wê çerçoveyê de wê, li ser wê re wê, bihizirê û wê bixwezê ku ew destûrên wê ritma ku ew ta yek bi yek, du bi du, sê bi sê, çar bi car û ankû di awayên din ên cihê de yek û

nîv, du û du, du û nîv û hwd wê, çawa wê bèn derxistin û wê çawa wê di nava wan de wê ahengek wê bibê wê li wê bihizirê.

Li ser wê temenê wê were gotin ku pytagoras wê têkiliyek fahmkirinê a bi destûrên wan ritmên ku ew wan dengan derdixin û yên gerdûnî de wê, lihevkinêkê wê weke ku wê bê gotin wê di nava wan de wê kifşbikê.

Pytagoras li ser wê re wê, êdî wê weke ku wê were gotin wê bo ku ew di awayekê de ew bigihijê levkirinekê wê ne tenê wê rewşên amûr û ankû enstrûment wê di wê temenê de wê bi kifşbikê û qaydbikê wê bi wê re wê li ser deng jî wê di awayekê de wê bi wê re û ankû bi xwe bixwe re wê çawa wê di awayekê de wê, di ahengekê û levkirinekê de wê were û bibê wê li wê bihizirê û wê, li ser pîvane dengê ku mirov derdixê wê bi wê re wê were gotin ku wê li wê bihizirê. Di lêxistinên ku ew pytagoras wan kifşdikê de wê, têgîn û teoriya navberan wê bi wê re wê di awayekê de wê weke ku wê kifşbikê û wê werênê ser ziman. Di dewama wê de wê mirov dikarê wê weke aliyekê wê yê din jî wê werênê ser ziman.

Di wê temenê de wê, bandûra dengê levkirî ku wê çawa wê bandûrê li ser gîyane mirov bikê wê di awayekê de wê di aslê xwe de wê, di rengekê de wê, ji demên berê ve wê were kifşkirin. Di demên kevnera de wê, minaq wê, Asklepios dihê gotin ku wê weke hekimekê bi lêxistina darbûkê´ re wê, bixwezê ku ew wan rehet bikê. Di wê temenê de wê, were gotin ku wê nexweşiyên sîyetikî û sînîrî wê di wê temenê de wê bixwezê ku ew wan baş bikê. Mînaq wê dema ku wê bahsa başkirina bi musikê wê were kirin wê bê gotin ji helbestên homer û hesiod ku wê nişe werina girtin û bi wan başkirin wê were kirin wê di rengekê de wê were vegotin.

Lê wê di dewama wê de wê were gotin ku pytagorasî wê di warê musikê de wê piştre wê zêdetirî wê pêşde wê herin. Wê di wê temenê de wê, ew wê, weke awayekê wê bi sazûmanî wê di nava xwe de wê pêşbixin û wê, bi gotinên weke ´bi musikê dest bi rojê bikê û bi musikê dawiyê li roja xwe werênê´ re wê, bi navê wan re wê werênê ser ziman. Li gorî wan wê musik şîyarîyan di zhnê mirov de çêdikê re wê li wê bihizirin û wê werênina ser ziman. Li gorî ku wê bi pytagorasiyan re wê were ser ziman wê gotin ku wê dema ku mirov wê dest bi rojê kir wê bi dengê wê re wê di ritmetekê de wê zêde wê bi wê re wê weke bi şîyar, çalak û li xwe wê were û wê karê xwe wê bikê. Di demên êvarî de jî wê bi rehetiyekê wê, ku ew wê bide çêkirin re wê were ji wê bahskirin.

Di wê temenê de wê weke ku wê were gotin ku pytagoras wê têkiliya musikê wê bi gîyanê re wê dênê û wê di wê temenê de wê weke xwestek

û fêrsên gîyanê wê bide dîyarkirin û wê bikê ku ew bên danîşandin. Weki din wê di awayekê de wê li hemberî rewşên bêaramî, nexweşî, hêrsbûnê û hwd re wê, di awayekê de wê were gotin ku wê, pytagorasî wê di rengekê de wê li ser wê temenê wê serî li lêdana musikê wê bidin. Di wê temenê de wê di awayekê de wê, li gorî rewşan wê bi navkirin û salixkirinê wê çawa wê, minaq şîyarîya, hêsten hadinandina xwestek û dil û hwd wê, bi wê re wê, were kirin. Musik wê weke rêya hedinandina dil, serî û bi wê hedinandinê çêkirina aramiyê di gîyanê de û bi wê re di xwe de bi wê dana hizirkirinê û tefkirkirinê û hwd re wê, di rengekê de wê were li wê hizirkirinê. Li ser wê temenê ku wê pytagoras wê weke li ser temenekê çêkirina şîyarîyên zêhnî û hwd ku wê bi mirov re wê çêbikê wê li ser wê temenê Platon wê alaquadayê wê li ser temenê şîyarîyên bi hiş û zêhnî ên bi çêkirinê û bi dengê wê yê li mirov xweşhatinê û ew dengê li mirov xwes dihê ku ew çawa di xwe de levkirîya wê, di awayekê de wê çawa wê, bibê sedema temenekê bandûrê wê li ser wê bisekinê û wê di wê temenê de wê, giringî dayê de. Di wê temenê de wê, musik wê ji aliyekê ve wê weke rêyek bi wê li xwe şîyarkirinê, gihandina aramiyê û hwd wê di wê temenê de wê, were dîtin û wê piştre wê bê weke têgînek ku wê ji wê hêvî wê werina kirin bibê. Li ser wê temenê ku wê hinekî ji van aliyan ve wê, li ser çanda musikê a demên kevnera wê hinekî wê werênê ser ziman **Manly P. Hall** wê di xabate xwe ya bi navê *“Lectures on Ancient Philosophy; An Introduction to the Study and Application of Rational Procedure”* de wê bahsa têkiliya platon a bi musikê re ku wê çawa li ser temenekê pytagorasî wê bi bandûra wî bihizirê û wê, di wê temenê de wê bi minaqî wê werênê ser ziman ku platon dixwest ku mêra ku wê şewk û wêretiyê bide bi musikê were lêxistin û ji jinan re jî hinekî zêde nimz bi şêwayê çêkirina aramiyê musikê lêbixê re wê bixwezê werênê ser ziman. Weki din Manly P. Hall wê werênê ser ziman ku wê di demên kevnera de wê lêxistina musikê di temenê fêrbûnê û çêkirina angejeyîyê de wê weke cihekê giring wê bigirê. Di dewama wê de wê, bi wê re wê werênê ser ziman ku wê, li ser temenê hizirkirina bi lêxistina enstrûmantan û di dewama wê de wê, bi wê re wê çawa wê, xwe bigihênina deng û şîyarîyên nû di gîyanê de wê, bi wê re wê, musik wê weke asoyekê fêrbûnê wê were dîtin û wê bê hanîn li ser ziman.

Di musikê de wê, bi rastî jî wê dema ku mirov li wê dihizirê wê dikarê wê bi wê re wê werênê ser ziman ku wê asoyek zêhnî, hişmendî û fêrbûnê a kûr wê weke ku wê hebê. Di wê temenê de wê, di meji de wê, çawa wê, şîyarîyan wê li hev wê çêbikê wê, dema ku mirov li rengê ku

wê kurd wê weke çandek bi hezaran salan wê di nava xwe de wê bikardihênin wê dikarê weke minaqê wê werênê ser ziman. Musik wê di awayekê de wê, di her demê de wê, dema ku mirov li wê bihizirê wê weke deriyekê bi hiş ê ku wê karibê şîyariyên nû hertimî bi hiş di mirov de wan vekê wê pênasebikê û wê werênê ser ziman. Ji wê aliyekê ve wê, musik wê di awayekê de wê, were dîtin ku wê di demên kevnera de jî wê li rex têtînen felsefî wê weke aliyekê ku wê ji wê çawa wê were fêrkirin wê di wê temenê de wê, bi wê re wê were lê hizirkiriin. Ev wê weke aliyekê wê yê ku ew bi wê dihê li wê hizirkirinn bê. Lê ji aliyekê din ve jî wê weke ku wê pytagorasî wê bikin wê di reng û awayekê de wê, bi temenekê rêgezî wê têtîliyekê wê bixwezin di nava rêgezên gerdûnî de wê bi wê dênin û wê bi wê bixwezin ku ew xwe bigihênina fahmkirinekê wê weke aliyekê din ê ku wê bi wê re wê, bi wê karibê were lê hizirkirin.

Di aslê xwe de wê dema ku em di nava dîrokê de wê heta roja me wê çawa wê, di awayekê de wê, marşên şer ku wê werina gotin, wê di ritûelên bawerî de wê, rewşên bi musikê ku ew dihên pêşxistin û hwd wê weke aliyekê wê yê din ê giring ku mirov wê di dewama wê de wê bi wê re wê di rengekê de wê, bi wê bihizirê bê. Di wê temenê de wê, di demên hemdem de wê musik wê ji wê aliyê ve wê weke rengekê fahmkirin û bi wê gihiştina aramiya nava xwe a gîyane mirovê demên hemdem bê. Wê di wê temenê de wê, dema ku wê, bê gotin 'musik zadê gîyanê ya' wê, di wê temenê de wê, di rengekê de wê, di awayekê de wê, weke aliyekê wê yê ku wê çawa wê bi temen bandûr wê were û hebê wê ew wê bi wê were ji aliyekê ve wê were kirpendin. Lê ji aliyê din ve jî wê mirov dikarê wê di dewama wê de wê werênê ser ziman ku wê mijara musikê, ritmê û hîsîyeta ku ew ji wê dihê girtin di wê dema ku ew dihê xistin de wê, di aslê xwe de wê weke aliyekê ku wê bi xosîsî mirov pêwîsta ku wê li ser wê bisekinê bê.

Musik wê weke aliyekê mirov ê gîyanî, dilî û hwd wê bi xwe re wê, bi şîyariyên ku wê bi wan bide çêkirin re wê temenekê hişmendî ê bi asoyî jî wê li ser çerçoveya hizirkirinê û hwd re wê bi wê re wê di rengekê de wê weke ku wê biafirênê. Di wê temenê de wê di awayekê de wê, biqasî çêkirina aramiyê, di nava hizran de bi asoyî birinê û hwd re wê, di temenekê motivekirinê de jî wê bandûra wê, ji gelek aliyan ve wê hebê li ser mejiyê mirov. Wê dema ku em li ser wê temenê li wê dihizirin em wê belesebeb nabînin ku wê çawa wê pytagorasî wê musikê wê weke têtînek felsefî wê hildina li dest û wê di wê temenê de wê, li wê bihizirin û wê, di reng û awayekê de wê bi wê bidest hizirkiriinê wê bikin. Weki din wê

platon wê çawa wê ew wê, weke rêyek motiveyê wê bibînê û wê di wê çerçoveyê de wê, li ser temenekê li şewayên bi karhanîna wê bihizirê ku ew bi wê çerçoveyna funksiyonî bi wê kifşbikê û pêşbixê wê li wê bihizirê. Ji aliyekê din ve jî wê mirov dikarê kifşbikê û wê werênê ser ziman ku wê carna wê hizrek, û ankû rewşek hizrî wê weke di rege wastandinê de wê çawa wê karibê giraniyekê bi me re çêbikê wê, di wê temenê de wê, musik wê di wê de wê, li ser temenekê şiyariyê di mriov de wê rehetiyê wê beremberê wê karibê çêbikê û wê, bi wê re wê, şiyariyan wê çêbikê û wê mirov wê di nava wan de wê bide birin wê weke aliyekê wê yê din ê giring bê ku mirov bi wê bihizirê bê. Pytagorasî wê li ser wê temenê wê weke ku wê were gotin wê weke rêya gihiştina hizrên nû, pêşxistina şiyariyan bi hiş di gîyanê de û hwd wê bi wê rengê wê li ser wê re wê bi wê bihizirin.

Wê dema ku mirov wê bahsa musika gel bikê û ankû wê di dewama wê bahsa rewşên musikî ên nava gel bikê wê, bi wê re wê çawa wê bi wê re wê, weke rêyek xwe hanîna ser ziman wê bê dîtin û wê were bikarhanîn wê dikarê wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman. Musik û helbestgeri wê weke du rewşên ku wê di zikhev de wê bibin û wê, bandûrê li hev bibin bin. Wê levkirina nava rêzên helbestê wê ji aliyekê ve wê, di çerçoveya ritmên musikê de jî wê, di awayekê de wê xwe bi awayekê bide dîyarkirin.

Musik wê di regekê de wê, dengê ku ew bi wê levkirina wê ji enstrûmentekê bê û ankû bi dengê mirovekê bê wê, di wê rengê de wê, ew levkirina wê, di awayekê de wê, weke çerçoveyek darêjkî a ahengî wê di mejî de wê bi xwe re wê biafirênê. Hîsa mirov a ji hev cihêkirina dangan wê di wê temenê de wê, li ser temenekê watelêdayinê û hwd re wê, di wê temenê de wê, di awayekê de wê bi wê re wê, were bi temenkirin.

Di aslê xwe de wê dema ku mirov bahsa têgîna musikê bi pytagorasîyan re bikê wê di wê temenê de wê, di çerçoveyek berfireh a felsefeyî de wê, were fahmkirin. Pytagoras wê di awayekê de wê, di rewşa fahmkirina rewşên destûrî ên gerdûnê, pêşxistinên bi matematikê û hwd jî wê bi wê re wê, di awayekê de wê têkiliya wan wê dênin û wê bi wê re wê bixwezî ku ew fahmbikin. Di çerçoveyek harmonî de wê hizirkirinên wî yên ku ew pêşdixê wê, di wê çerçoveyekê de wê, di nava felsefeyê de wê, werina fahmkirin.

Ew di wê temenê de wê dema ku wê bi gerdûnê re wê minaq wê bi têgîna 'bêsînoriyê' re wê bihizirin wê bi gotina 'ya bêsînor di sînorê ya

bisînor de wê weke ritmekê wê were hîskirin´ re wê, di çerçoveyek têtîna a rêgezî de wê bi wê re wê, weke aliyekê ku ew bi wê fahmdikê re wê were ser ziman. Di kosmolojiya pytagoras de wê, weke bê sînor bê (epeiron) wê weke berî kosmosê ku wê were wê, ji aliyê hêza sînoran (peras) ve ku wê, weke herikîneka ku wê bibê/wergerihê li hêzna din bê. Li gorî pytagoras ev herikin wê di xwe de wê, xwediyê darêjkê sazûman, pîvan û tamîyekê bê. Li gorî wê ku wê pytagoras wê werênê ser ziman wê, ji têtîliya ya bêsnor bi ya bisînor re wê dem biafirê. Di nava wê duitiyê de ku wê bibê dem wê, di hundûrê kosmosê de wê, bi wergerîna wê re wê, wê sînoran biafirênê. Lê ya ku weke demê ew wê diafirênê wê weke demek nayê pîvandin jî wê bibînê û wê werênê ser ziman. Pytagoras wê têtîliya wê bi musikê re didênê û ev têtîli musikê, bi têtîliyê bi sînorî di xwe de girtî ji wê zêdetirî wê, bi temenekê vekirî wê, xwe di awayekê de wê, bide dîyarkirin.

Pytagoras wê, di awayekê de wê, di dewama wê de wê weke ku wê were dîtîna wê, têtîliya musikê û matematikê wê li ser remenekê pîvandin û hasibandinê re wê, dênê û wê bi wê re wê, çawa wê, ew ast û pîvan bi rêjeyên wê re wê were hasibandin û pîvandin wê ew wê bikê.

Di aslê xwe de wê, ji aliyê ku pytagoras wê bi wê bi hasibandinên bi ritmên musikê re wê bikê û wê têtîliya wan bi rêgezên fahmkirinê ên gerdûnî re wê dênê wê, piştî wê ew hizirkirina wî bibê peyxam ku wê di musikê bixwe de jî wê zimanekê matematikê ê di temenê wê pîvandinê bi deng û têtîliyên deng û enstrûmanê û ahengê û hwd ku wê bi hev re wê di awayekê de wê bide çekirin wê, bi wê re wê biafirênê. Di demên hemdem de wê, ev wê, di rengekê de wê, li ser musikê re wê, bi zêdeyî wê di awayekê de wê pêşkeve.

Ji aliyekê ve wê, rêgezên musikê wê, dema ku mirov wê, li ser wê temenê wê, li ser ritm û pêlên wê re wê li wê dihizirê wê, ew bi hasibandinên nava wan û hwd re wê, di temenekê rêgezî de wê, di wê rengê de wê weke ku wê pytagoras wê bikê wê, li ser esasek rêgezî wê bikê ku ew wê fahmbikê.

Hê di dema pytagoras re wê li ser xabatên wî û Lasos re wê, navbera dengan wê were fahmkirin. Wê awazên (nota) musikê wê, li ser werina kifşkirin û wê werina pêşxistin. Mînaq wê hê di dema pytagoras de ku wê “2:3” weke ‘navbera pêncek’ wê di roja me de jî wê weke xwe wê, di awayekê de wê were dîyarkirin. Mirov li ser deng re bêtî ser ziman wê weke ku wê pytagoras wê werênê ser ziman wê, dema ku wê tayekê ku ew hatî jidandin ku ew tam li nîvê wê pirrek were danîn wê demê wê,

aliyê din ê nîvê duyem ê tayê biritmbikin, wê dengê ku wê ew aliyê tê (ta) ê duyem wê dengê ku ew bide wê, *heştaka* wê bê. Ev jî wê bi awayekê mihtemel wê binispî wê taqabûlî 1:2'ayn bikê. Di dewama wê de wê, rewşek din a dengî wê bi wê rengê wê karibê weke ku wê pythagoras wê werênê ser ziman. Wê dema ku wê, tayek were jidandin wê demê wê 1:3'yê wê bi pirrekê beş bikê wê demê 2:3 ku mirov biritm bikê wê demê wê giştîya tayê wê ritme ku wê bide wê, penceka deng bê û ev jî wê bi awayekê weke 2:3 bê. Ji aliyekê din ve wê dikarê rewşek din a rengî/ritmî bi wê rengê weke ku wê bîrê ser ziman wê dîyar bikê. Ku mirov tayekê jidandî ji wê 1:4 bi pirrekê kinkir, ritmê bide 3:4 wê di encama wê de wê dengê ku wê were bidest xistin wê, weke çareka wê bê û ev jî wê taqabûlî 3:4 bikê.

Di musikê de wê, dema ku wê têngîna awazê û ankû 'nota'yê wê were ji wê bahskirin wê di wê temenê de wê were dîtin û gotin ku wê nota wê li gorî ritmekê û pîvanek matematikî wê werina kirin. Di musikê de wê, deng wê bi harmoniya wê re wê bi tamî li gorî hijmarê hasibandin û pîvane wê bibê. Minaq wê dema ku wê di deng de wê bahsa deng wê were kirin wê, perdeyên deng wê li gorî 'yekik, dukik, sêkik, çarkik, pencek, şeşek, û hwd re wê werina kirin. Ev li ser enstrûmentê re jî wê di awayekê de wê di temenekê darêjkên geometrikî de ku wê bê kirin wê wusa bê. Di hemû pêvajoyên enstrûmentê de wê, temenekê pîvanî ku wê li ser wê temenê re wê were hasibandin û ankû wê karibê were hasibandin wê bi wê re wê di awayekê de wê, were çêkirin. Ev wê di hemû enstrûmentên bi lêxistinê bin, bi pifkirinê bin û ankû bi şewayên din bin wê di awayekê de wê li ser temenekê pîvanî ku em di çerçoveye bi pîvanî ên matematikî û hwd de wê karibin bi hasibênin de wê bikin wê bibê. Hijmar wê pîvanê wê biafirênê. Pîvan jî wê rêjeyê wê bi wê re wê derxê li holê. Raje jî wê heta kîjan radeyê bê wê, ew wê bi wê re wê bibê.

Di deng derxistina tîpekê de jî wê, di aslê xwe de wê ew pîvan wê bi temenekê matematikî wê di wê de wê karibe were dîtin û kifşkirin. Her wusa wê di hijmarekê de wê dema ku mirov wê dengê didiyê de jî wê, li gorî pîvanekê û bi awa û radeyekê bê. Di wê temenê de wê, di awayekê de wê, dema ku mirov wê di wê temenê de wê weke ku wê pythagoras wê bikê wê bi temenekê matematikî wê her tişt wê di wê de wê, temen û çerçoveyek pîvanê wê hebê. Ew tiştê ku ew weke bi dengî bê û ankû tiştêkî weke bi fîzîkî û hwd bê.

Di wê temenê de wê, hizirkirinên ku wê Pythagoras wê di wê rengê de wê bikê wê di awayekê de wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê di serî de

wê weke aliyekê wê yê giring wê di serî de wê bi wê re wê kifşbikê û wê werênê ser ziman bê.

Tabî wê dema ku em ji aliyê teoremên wî yên bi matematikê ve wê hilde li dest wê, di aslê xwe de wê weke mijarek bi serê xwe a teybet wê pêwîst bê ku ew ji wê aliyê ve wê werê ser ziman. Minaq hijmara 10' ku ew weke pîremidet bê dîmen re ku ew dikê wê nimînêr bikê re wê werênê ser ziman. Ew hijmarên weke 'tetrad' ku ew bi hev girtina dengê û hwd re ew dihênê ser ziman wê, di wê temenê de wê di temenekê têkilîdanînî de wê bixwezê wê werênê ser ziman. Di wê rewşê de wê hijmara 10'ê ku weke pîremîda pîroz' jî wê ji aliyekê ve wê, karibê were bi navkirin wê di wê de wê ji 1'ê heta 9'ê ku wê bihawê wê di wê rengê de wê, ji aliyekê ve wê, weke mijarek matematikê a ku ew wê di wê temenê de wê li ser wê bisekinê bê.

Di wê temenê de wê minaq wê pythagoras wê bahsa navbera dengan wê di rewşa ritmê de wê bikê wê di wê rewşê de wê di awayekê hevyeke de wê weke di 10'ê de wê hebê jî wê ew wê werênê ser ziman. Ew di awayekê de wê dema ku ew dengan bi dageran re wê hev girtina wan wê weke 'tetraktis' ku wê werênê ser ziman wê, di temenekê hev girtina pîrozî de wê pênasebikê û wê werênê ser ziman. Pythagoras wê, di awayekê de wê, dema ku ew li gerdûnî dihizirê wê çawa wê, di rengekê de wê bi hijmaran wê salixbikê û wê werênê ser ziman wê di wê çerçoveyê de wê li wê bihizirê. Di wê temenê de wê, dema ku ew li wer musikê hizirîya wê bi heman re wê li wê bihizirê û wê, di musikê de jî wê hijmarên piçûk û birrekên hesan wê bikarbênê. Di wê temenê de wê dema ku wê li rewşa lêxistinê minaq a mazrab bihizirê wê, 'çendî ku wê giran bê wê dengê wê jî wê di xwe de wê giran û bidews bê wê di wê temenê de wê li wê bihizirê. Pythagoras bo ku ew giraniyê salixbikê wê di awayekê de wê kup bikarhanîna. Minaq cihêkirina cismekê ku ew 12 bê, 8 koşe, 6 bi hijmarên rûyê kêlekê re wê çawa wê wekhevîyê bide nîşandin wî hanîya li holê li ser wê sekinîya. Şêwayekê din jî ku wê bi modela 'tekraktys' ku wê bi navkirin bi sazûmana her çar hijmarên pêşî ku ew diafirênin re wê li wê bihizirê û wê bênê ser ziman. Di pergalek tekraktys'ê de wê, ku wê aîdî temenê hûnê bê wê, hijmaran nûqteyan wê bi hevîyekîya wan re ku wê rêjeya hijmarek bibirrek wê bide re wê were û bibê bê. Minaq ku wê giraniya mazrab 12 bê wê giraniyên din wê weke 8 û 6 bin. Ku wê li gorî wê mene giraniya mazrab, bi hijmarên ku ew tekraktys'ê diafirênin ên weke 1, 2,3, û 4 û hwd wê, ku hijmar di nava

xwe de bi xwe re werina dengkirin wê weke “1:2”, “2:3”, “3:4” û hwd encamê bi xwe re wê bide.

Di dewama wê de wê ji aliyekê din ve jî wê, rewşa dirêjbûna ta û rewşa ritmê ku wê xwediyê temenek wekhevi a matematikî bê wê di wê temenê de wê ji aliyekê ve wê bi wê li wê bihizirê. Wê dema ku wê li ser direjehiya ta û ritmê re wê li wê bihizirê wê, rêzinên musikalî wê ji aliyekê ve wê weke ku wê biafirênê. Ev jî wê piştra wê bi navê pythagoras wê rengê ‘gama pytagor’ ku wê were bi navkirin wê were pênasekirin. Di wê de wê dema ku wê deng ji tevgerên hewayê ku wê ritman wê çêbikê wê, çawa li gorî sivik û giraniya hewayê wê dengên zirav û ankû stûr wê derxin wê bi wê re wê kifşbikê.

Ji aliyê têkiliya musik û matematikê ve wê di aslê xwe de wê, çawa wê, jî aliyê dengên notayê ve wê, di awayekê de wê, li koman beşbikin û wê bînina ser ziman wê mirov dibînî. Wê minaq wê, minaq wê notaya 8’ê, notaya 5’ê, notaya 4’ê wê bi navbera dangan a li ser tayê ku wê li gorî beremberî direjehiyên wê were wê, bi hizrên bîrrek re wê werênina ser ziman. Minaq wê, nota 8’ê bi $\frac{1}{2}$, notaya 5ê bi $\frac{2}{3}$, notaya 4’ê wê bi $\frac{3}{4}$ û hwd re wê werênina ser ziman. Minaq wê di enstrûmentekê de wê dema ku wê dengên ‘do, ra, mi fa, so, la, si’ û hwd wê, were bicihkirin wê bi nîşanaka ‘do major’ re wê bê destpêkirin û wê di wê temenê de wê werê hanîn li ser ziman.

Ku wê li ser temenekê hijmarî wê ava bin wê çerçoveya tûra têkiliyan a dangan wê, bi têgînên navber ên musikê weke ‘oktawa pêşî (2:1), oktawa/pênçek ((3:1), oktawa duî (4:1), oktawa pênca (3:2), oktawa çare (4:3) û hwd re wê, biafirênê. Lê ev her çar oktaw ku wê ji hijmarên tetrad ku wê biafirin wê bo pythagorasiyan bi fahmkirina otoriteyek pîrozî ku ew werina dîtin wê li wan were nerîn. Ew wê weke pergalek hijmarî ku ev piştgir dikin dibînin. Ev pergalek wê, rêgezên xwe yên ahengî ku wê biafirênin wê, çerçoveya temenê musikalîyê li gorî wan wê ji aliyekê ve wê bidest dana kifşkirinê wê bikê. Di dewama wê de wê mirov dikarê wê werênê ser ziman ku pythagoras wê li er wê pergalek hijmarî re wê perdeyên dangan wê bi rêja, pîvan û awayên wan re wê bikê ku ew lêbikolê û wan fahmbikê. Ew di wê temenê de wê, wê li wê dihizirê. Li gorî Pythagoras wê her enstrûman wê ne pêwîst ku ew xwediyê pergalek dengî bê. Lê bi felsefîkî a wê re wê, enstrûmanên ku ew xwediyê wê na re wê, bi ahenga ku wê çê bikin wê çerçoveya wê ya dengî bi pergalek jî wê bi wê biafirê.

Ji aliyê ve wê, pythagoras dengê wê weke objeyekê wê tefkir dikê û wê dixwezê wê li wê bihizirê ku wê werênê ser ziman. Deng di xwe de wê awayekê wan ê objeyî wê hebê. Wê di wê temenê de wê li ser temenê afirandina wê re wê ew wê, di awayekê de wê bi wê re wê biafirê. Deng wê piştî ku ew bû wê, watelêkirina wê weke aliyekê wê yê din ê darazî wê li ser temenekê şubjeyî re wê, ew wê li wê were lêkirin. Ji dengê wê dema ku ew destpêdikê ji deestpêkê bi ber dawîya wê ve wê ji ziraviyê bi ber stûriyê ve wê herê û yan jî wê vajî wê di rewşekê de wê bibê wê, ew wê, ji wê destpêkê heta dawîyê wê, di hundirê demê de wê bi navberî wê, hasibandina wê, li ser temenekê wê bi hijmarên matematikê wê ji wê aliyê ve wê weke ku wê were kifşkirin wê bi derfet bê. Piştî pythagoras wê weke wî ku wê ji deng wê derhanîna dengê wê di wê de wê hûnera xwe ya aqilî wê bide nîşandin wê Boethius bê. Li ser wan derhanîn ku ew dikin re wê, pîvanên musikê bi hijmarî wê, di awayekê de wê kifşbiikin û wê werênina ser ziman.

Ji wê aliyê ve wê dema ku mirov wê li ser rewşa dengê a ku wê Pythagoras wê li ser wê bisekinê wê, di awayekê de wê, li ser temenekê ji hev cihê bikê. Minaq wê ji dengên pêncek bê 'pentatonik' û bi wê re ên 'diyatonik', 'kromatik' û hwd weke rêzînên dengê ku wê bèn pênasekirin wê bènê ser ziman. Rêzînên 'pentatonik' wê 'f,c,g,d,a' û hwd re wê werênê ser ziman. rêzînên 'diyatonik' jî wê bi rengê 'f,c,g,d,a,e,h' û hwd re wê werênê ser ziman. Her weha rêzînên kromatik' jî wê bi şewayê 'ges,des,as,es' û hwd re wê werênê ser ziman. ji alî û awayekê din ve jî ku wê weke 'sêkika major a pythagoras' jî wê were bi navkirin wê, di şewayê bi rengê $(2:3)*(2:3)*(2:3)*(2:3)/(2*2)=64:81$ de wê were formule kirin. Û ku ahenge "4:5=64:80" ku wê bi ya "64:81" e ne wekhev bê ku wê were dîtîn wê ew jî wê bi ciheyîya nava deng ku wê bi "80:81" re wê were pênasekirin wê weke "koma pythagoras" wê were bi navkirin. Yan jî wê ev di nava têtîna û teoriya dengê de wê weke 'navbera sintonik' wê were bi navkirin.

Di rewşa salixkirina dengê de wê, pergale dengê ku wê pythagoras wê li ser wê bisekinê û wê hinekî wê pêşbixê wê weke aliyekê wê yê giring ku wê were pêşxistin bê. Pergalek deng a pythagoras ku ew diafirênê wê, ji pêncekên xwezayî ê dengî wê bafirin bin. Li gorî pythagoras her nota ku wê, dema ku ew carek har dûbarekirin wê bi wê re wê bi awayekê bêsinor wê rêzînên notayî wê karibê bi xwe re bide dîyarkirin. Di aslê xwe de wê, di demên berê de wê, di warê çêkirina levkirina deng wê, di wê temenê de wê, li ser wê bê sekinin. Di wê rengê de w di salixkirina

dengê de wê, bi zincirên deng ên ku ew dihên pêşxistin ji aliyê pythagorasiyan ve wê, weke 'rêzînîn pythagoras' jî wê werina bi navkirin. Rêzînên pythagoras ên dengê wê dema ku wê werina ser ziman wê di awayekê de wê di dewama hev de wê çawa wê xwediyê têkiliyek li hev bûhûrîner a bi hev re bin wê bi wê re wê, di regekê de wê werina ser ziman. Ev wê, weke 'ji dengê bûhûrîna li dengê' jî wê di awayekê de wê were salixkirin û wê bê ser ziman. Pythagoras wê dema ku wê ahenge dengê wê çêbikê wê bi levkirina wê re wê navbera wê bi du hijmaran re wê salixbikê û wê werênê ser ziman. Di rewşa ta/telekê de wê, dema ku wê bi dirêjehiya wê re wê, ew wê were pîvan wê, çawa wê bi hev re wê di ahengekê de bin wî ew kifşkiriya. Di wê temenê de de wê, di nava dengê de wê, levkirinê wê, di wê temenê de wê bi têkiliya nava dengê û bûhûrîna wê ya ji hev li hev û hwd re wê ew wê bi wê re wê bibê.

Pythagoras wê weke ku wê were kifşkirin wê tiştêkê din jî wê bi wê re wê kifşbikê ew jî wê navbera dangan wê li gorî rewşa dirêjehiya ta/telê bê. Minaq wê dema ku mirov bahsa rêzîna pythagoras bikê wê di wê rengê de wê di awayekê de wê mirov dikarê wê werênê ser ziman. Ku mirov ji ji çapê bi çarekê berjêr de herê bi dengê 'ra', ji dengê 'ra' berjor de herê dengê 'la', ji dengê 'la' berjêr herê dengê 'mî', ji dengê 'mî' berjor de herê dengê 'sî' ku ew were derxistin wê weke rêzîna pythagoras wê karibê were pênasekirin.

Xabate pythagoras a li ser dengê wê di dema wî de wê ji aliyekê din ve jî wê li ser rewşên weke yên ku wê bi navê 'monokord' were bi navkirin û wê bi ta/telekê wê were lêxistin û wê li gorî hinek rêgezên aritmatikê wê werê kirin wê bê dîtin. Ev şêwa wê di awayekê de wê, hinekê jî wê dema ku em li rewşa deng derxistinên li ser amûrên lêxistinê ên mesopotamikî de wê di regekê de wê were dîtin. Di wê temenê de wê, di awayekê de wê li ser wê re wê girtina ritmê ku wê bi wê were kirin wê, di awayekê yekdûze de wê pêşî wê di regekê de wê destpêbikin û wê piştê wê, weke ji ya hesan bi ber ya giştî ve wê herê wê, di dîmenekê de wê, xwe di regekê de wê bide dîyarkirin. Minaq 'kemençe kurdan' ku wê bahsa wê were kirin wê di wê temenê de wê, li ser temenekê wê rengê wê xwediyê hinek xosletên aritmatikî ên ku mirov wê bi wê bihizirê wê werênê ser ziman bê. Weki din wê di awayekê de wê, ritmgirtinên ku wê li ser tamborê re wê bi heman rengê wê werina girtin wê di wê temenê de wê, di rewşa ritmî a dengê ku ew dihê girtin wê domandina wê ku wê were girtin re wê, di dewama wê de wê bi wê re wê, di regekê de wê, were kirin. Di kemençe kurdan de wê dengên kin û dengên dirêj wê ne

tenê wê navbera wan wê wekî din wê levkirina wan a ritmikî ku wê li ser awayekê wê were kirin wê bi wê re wê, di awayekê de wê, were kirin. Li ser wê temenê re wê, rêgezên kemeçe kurda wê, di awayekê de wê, di warê fahmkirina wê de wê, karibê di wê rewşê de wê, hinek xosletên giring ên fahmkirinê bi xwe re bidina dîyarkirin.

Di wê rewşa çêkirina wê ahenge nava dengê wê di awayekê de wê, li ser temenekê pîvanî a bi matematikî û awayekê aritmatikî re wê bi wê re wê, di rengekê de wê were dîtin. Wê dema ku mirov wê tîpolojîya wê ya aritmatikî wê derxê wê di wê rengê de wê, di awayekê de wê bi wê re wê, dîmenekê fahmkirinê wê bide me.

Pytagoras wê di dema xwe de wê, li ser têkiliya matematikê û musikê wê di wê temenê de wê, di awayekê de wê bide çêkirin. Li gorî pytagoras wê, matematik wê ne tenê di ta/tele dihê lêxistin de û an jî hesinê dihê lêxistin de bi tenê di wan de wê hebê, di hemû xwezayê de ew aheng wê di hemû xwezayê de wê hebê. Li gorî Pytagoras wê dema ku mirov li tevgerên cismên azmanî binerê, xwe dúbarekirina bi dûngûyekê a demsalê binerê, li pêşketina şîneyan binerê, li bedenê mirov bi giştî li giştîya xwezayê bi awayekê gûh û çav bidîyê de wê, di giştîya gerdûnê de ew wê ji sazûmanake ji wê pergale ku ew pêkdihêt ku ew afirî bê wê were dîtin û kifşkirin. Di awayekê de wê, di lêxistina baskê tayrê de bê, di gav avêtina mirovekê de bê, di lêxistina mazrabê destê karkerekê de bê, di ahengekê de ketina keviyekê de bê û hwd ku wê her tiştê ku ew heya wê di wê de wê ew aheng û ritm wê di awayekê de wê bi wê re wê, weke ku wê hebê. Sînorê hebûna fizikî wê di rengekê de wê, ji aliyekê ve wê temenê wê rewşa ku em wê bi têgîna ritmê û hwd wê di wê çerçoveyê de wê kifşbikin de wê biafirênê. Minaq wê, mirovekê wê derfeta wê ji gav avêtinê li dûv hev avêtinê û pê de wê nebê. Wê her yekê wê li dûv ya din wê biavêjê. Ew çendî hêdîka jî wê bikê û çendî zû jî wê bikê wê di wê rewşê de wê ew wê bi wê ahengê û sazûmanê wê bikê. Wê demê wê di wê temenê de wê, ev rewş wê weke rewşek ku wê di wê temenê de wê xwediyê awayekê fahmkirinê.

Her gava ku me avêt wê li şûn wê gava din wê were, ber ku mirov xwediyê du lîngan a. Di wê temenê de wê, di wê rewşê de wê rewşa hebûna lîngên mirov a li dûv hev avêtinê wê dikarê bişibênê yek tel û ankû du telên li ser enstrûmetenekê. Her avêtina wê lîngê wê weke carekê lêxistinê bê. Avêtina lîngê din wê weke care din a duyem lêxistinê bê. Wê di wê temenê de wê ev wê di nava dungûyekê meşînê de wê xwe di reng û awayekê de wê weke ku wê bide domandin.

Di nava her zindiyê de wê dema ku em bahsa wê jîyankirina wê dikin wê di wê temenê de wê, li gorî wê dîngûyê a jîyane wê re wê, di awayekê de wê bi wê re wê ew wê hebê. Li ser wê temenê wê, di ahengekê de wê, ew wê li gorî wê rewşa xwe ya jîyanî wê bi wê re wê di rengekê de wê, ew wê bikê. Di aslê xwe de wê, di nava rewşa hebûna têkiliya nava rewşa tevgerê de wê, ew dîngû wê, weke aliyekê wê yê ku mirov wê, bikê bê. Mînaq wê dema ku wê, du mirov wê li pêşîya hev wê bimeşîn wê dikarê wê bide weke mînaqê. Herdu mirov wek ehev meşandina wan wê, di ahengekê de wê weke hev wê herin û wê, di wê temenê de wê, yek wê çî gavê biavêjê wê yê din jî wê gavê wê di rengekê de wê biavêjê. Wê ahengek wê di nava gavên yê pêşî yê paş de bêî ku ew di farqê de bin wê hebê. Di wê temenê de wê, di wê ahengê de wê ne yê pêş wê karibê di wê rêzîna gavavêtinên xwe de li şûn bimenênê ku wê yê paqşê bigihiyê di wê ahenge xwe de û ne jî yê pêşî wê di wê ahengê de wê, bi heman rengê wê di pêşîya wê de wê herê. Lê dema ku yê paş ew gavên jî wê ritmê zêdetir bikê û bibêb ritmek li ser wê rewşa ritme ku ew bi wê heya wê hingî wê, demê wê weke gavên xwe wê li wê zêde bikê. Wê demê wê weke di gavek yê pêş de wê ew du gavan biavêjê bi aritmatîkî û wê, di wê temenê de wê, bigihijê wê, dahmê bi yê pêş re. Di heman rengê de em dikarin jî aliyê yê pêş ve jî bihizirin, li gorî ritme gavavêtinên yê paş ku ew rêjeya ritmên gavavêtinên xwe rêjeyekê bîne li jêr wê hingî wê, heta ew gavekê biavêjê wê yê paş wê du gavan biavêjê wê, dîsa wê di heman rewşê de wê, ew wê bigihijiyê de. Di her rewşê de wê rewşa mirovê li paşê wê li gorî ya yê pêş wê weke bikeve rewşek aritmatîkî a dûqatî ya yê yê pêş de wê xwe di rengekê de wê bi wê re wê bide dîyarkirin.

Ya ku wê pythagoras wê kifşbikê û heta ku wê weke 'fermanek xwezayê' jî wê bi navbikê ev lihevkin û di ahengekê de bi hev re çûyinê a di jîyanê de bê. Di wê çerçoveyê de wê, di rengekê de wê, dema ku ew di temenê hebûna jîyankirinê de wê, bi têgînek matematîkî wê kifşbikê û wê bîne ser ziman wê di wê çerçoveyê de wê li ser wê re wê di rengekê de wê weke ku wê ew wê bikê.

Pythagoras wê, di wê temenê de wê di jîyanê de wê, rewşên ku mirov wan dikê wê çawa wê di awayekê de wê weke bi hev re wê di ahengekê de wê bibin wê li ser wê temenê wê bi çerçoveyek rêgezî wê kifşbikê. Di dewama wê de wê, ew wê çawa wê weke aliyekê wê yê giring wê xwe bi wê re wê, di rengekê de wê bide dîyarkirin wê di dewama wê de wê bi wê re wê di reng û awayekê de wê bide hanîn li ser ziman. Di nava jîyane

mirovê de em dikarin li ser wê rengê hizirkirina pythagoras re wê bi wê rengê wê empatiyê dênin û wê bihizirin û wê pirsê bikin ku wê mirov wê ji destpêka jîyane xwe ku ew dimeşe heta dawîya jîyane xwe wê çend gavan wê biavêjê? Mirov nikarê bêjê ku wê ew wê newê hijmartin. Ber ku wê her tiştê ku ew xwediyê temen û rewşek fîzîkî a bi xwe re bê wê di reng û awayekê de wê, rewşa wê ya heyî a bi jîyankirinê wê di temen û awayekê aritmatîkî de wê bi derfet bê ku mirov wê, bi wê rengê wê karibê wê werênê ser ziman bê.

Di nava jîyanê de wê rewşên jîyanê wê di awayekê de wê weke ku wê hev wê temem bikin û wê karibin werêna ser ziman. Di mijara rewşên jîyankirinê de wê di wê rengê de wê rewşa hasibandin, pîvan û hijmartinê wê weke rewşna ku wê temenê wê di wê temenê de wê li ser heyîna fîzîkê bê. Di wê temenê de wê, rewşên weke yên deng derxistinê û hwd jî wê di wê temenê de wê, di awayekê de wê bi dengkirin û ji qirikê wê derxistina wê dengê bi awayekê bilind wê weke rewşek fîzîkî û ankû wê li gorî rêgezên rewşek fîzîkî weke hebûna rûdayî wê bibê û wê karibê wê kifşbikê û wê hilde li dest.

Pîvane dengê bi aritmatîkî û geometrikî wê di wê temenê de wê, li ser wê rewşa bûyîn û rûdana wê û pê de wê bi derfet bê. Dema ku wê pythagoras wê têkiliya astronomiyê armoniya musikê wê bi hev re wê dênê wê di wê temenê de wê, di renekê de wê awayekê hizirkirinê ê bi rêgezî li ser temen û çerçoveya fahmkirina xwezayê re wê di mejiyê wî de wê weke ku wê hebê.

Her tişt wê di temenekê felsefeyî de ku mirov wê fahmbikê wê di rewş û cihê xwe de wê bibê. Mînaq wê, dema ku wê, zaroyek wê li male xwe ji dayika xwe wê bibê di wê kêlîka ku ew bû de wê, piştê wê, ew cih, kêlîk û devera ku ew lê û di wê de bû wê, nikaribê ew weke ku ew lê nebûyî û ew rewş li wan rûnedayê wê bihasibênê. Ev wê weke rewşek fîzîkî bê. Fîzîk wê di wê temenê de wê şartê wê yê pêşî wê hebûn, bûyîn û bûn bê. Li ser wê temenê wê ew wê hebê. Aliyên wê yên din ên weke bi xosletên reng, hişk û ankû nermbûnê û hwd wê, tenê ew wê weke xosletna rewşî ên rewşa fîzîkê bin.

Lê fîzîk wê di awayekê de wê weke aliyekê wê yê din ê ku mirov wê di wê temenê de wê, di serî de wê weke aliyekê wê yê giring wê di dewama wê de wê, werênê ser ziman bê. Di aslê xwe de wê, fîzîk wê hertimî wê di wê rengê de wê bi bûyîn û hebûna wê re wê, ew wê, rewşên ku em bi wê rengê weke ku em bi matematîkê di hasibênin,

dipîvin û di hijmêrên û hwd wê bi wê re wê, karibê bikê. Tiştêk ku ew nebê wê nikaribê ew bi wê re were kirin.

Di wê rengê de wê mijara hebûnê wê weke weke aliyekê giring ê temenê bûyînê bê. Wê dema ku wê hebûn hebê wê rêgezên wê yên jîyankirinê, rewşên bi wê rengê ku mirov li ser temenekê rêgezî û hwd bi wê fahmbikê wê bibê. Di wê rengê de wê ev wê di serî de wê weke aliyekê wê yê giring wê xwe di dewama wê de wê, di awayekê de wê karibî wê fahmbikê û wê werênê ser ziman ku wê, rêgezên xwezayî wê di wê temenê de wê li ser rewşa wê ya hebûnî a ku ew bi wê heya wê ava bê. Di nava xwezayê de wê dema ku mirov bahsa rêgezên xwezayê dikin wê di wê temenê de wê bi wê re weke ku em bahsa wê, rewşa wê ya ku ew bi di wê temenê de weke ku ew bi wê heya em dikin. Di wê rengê de wê ev wê weke aliyekê wê yê giring bê ku mirov wê di wê temenê de wê werênê ser ziman bê. Pytagoras wê, dema ku ew li ser temen û destûrên dîtbarîya hebûnê a di wê temenê de ew dihizirê wê, di renekê de wê, bi wê re wê, ew bi hebûna wê re wê, di renekê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman. Li ser wê temenê wê, rewşa wê ya kirinî wê bi wê hebûna wê re ku ew bi temen dikê wê bi wê re wê werênê ser ziman. Têgîna kirinê wê di wê temenê de wê, mirov dikarê wê kifşbikê wê bi temen hebûnî wê hebê.

Li ser wê çerçoveyê re pytagoras wê li ser hebûnên gerdûnî ku ew dihizirê wê bi têgîna ku ew di hundirê demê de wê, karibin werina hasibandin wê li ser wê bisekinê. Li gorî wê her tişt bi astronomikî ku ew li wê dihizirê wê ji nûqtaya ku wê destpê bikê wê, dîsa wê herê û wê vegehihê li wê temenê. Ber vê yekê wê di wê temenê de wê bi demê de wê bi derfet bê ku ew were hasibandin.

Li gorî pytagoras ku ew li ser fêrkinên xwe yên li ser astrnomiyê re dide dîyarkirin ku wê, hemû gerstêrk piştî demekê vedigerin cihê ku dest pê kirine, neqşeyek tevgera birêkûpêk dikare were saz kirin. Di pergale rojê de heft gerstêrk û dûnya wê bide dîyarkirin ku wê, di awayekê 'kûreyî' de bin. Li gori wî kûre wê, hebûna cismên hişk a herî tekûz bê. Ber vê yekê wê hemû bedenên azmanî di awayekê kûreyî de bin. Li gorî pytagoras wê gerstêrk çendî wê di ahengekê de wê xwediyê tevgerîyek bi pergale jî bê lê wê her gerstêrk wê di wê çerçoveya aheng û bi pergale de wê xwediyê wê tevgerîya ciheyî bê. Pytagoras ew di hizirê ku wê her gerstêrk/gerwêrk wê dûnyayek bê. Di dewama wê de wê, kifşbikê ku wê heyv wê bi rohniya ji rojê wê birohnî bibê û wê rohniyê wê ji xwe wê bide li dûnyê.

Di çavdêrîyên pytagoras de wê, di awayekê de wê, çavkaniyên mesopotamikî bin. Hê di nava mitolojiya sumer de wê roj wê weke stêra mazintir a ji êgir wê bê tefkirkiriin û wê weke yazdanê herî mazin wê were dîtin. Di wê temenê de wê ew rengê fahmkirinê wê bi pytagoras re wê di şewayê ku ew weke 'cihê zeus' û ankû devera ji wê zeus dinerê a bilind wê bikê ew pênase bikê. Pytagoras wê, di wê temenê de wê, çerçoveyek pergali a di şewayekê ku wê li ser temen û deverên cihê wê bi awayekê wê werênê ser ziman. Piştî Kepler wê xabatên pytagoras wê ji xwe re wê bikê temenê hizirkirinê û wê bi zêdeyî wê hipotezên xwe wê li ser wê çerçoveya wî ya ku ew bi wê di awayekê rêkûpêk de dihênê ser ziman wê avabikê. Gotinên pytagoras ên di rengê 'dûnyayek kûreyî', 'birehên çemberî(gilover)'wê, gerdûnek ku ew çawa weke bi awayekê bi birehî a gilover ku ew bisînor a wê ew di wê çerçoveyê de wê bikê temenê hizirkirinê xwe. Wê di wê temenê de wê weke stêra mazin rojê wê ji wê re wê bikê navend û li ser wê temenê êdî wê werênê ser ziman. Kopernik wê ji aliyekê din ve jî wê werênê ser ziman. Ew jî wê ji aliyê gerîn û tevgerê ve wê, werênê ser ziman û di wê temenê de wê, çawa wê di bireha xwe de wê bigerihê wê, di rengekê de wê bi wê bihizirê.

Di wê temenê de wê, hizrên kopernik û kepler wê di rengekê de wê, ku wê werina cem hev wê çerçoveyek fahmkirinê a bi pergali a fezeyî ku wê li ser temenekê gerînê, bi tevger di birehe xwe de û gilover û hwd re wê biafirê û wê werênina ser ziman. Piştî ku ew di wê temenê de xwe digihênina li bawerîyê wê, di dewama wê de wê çawa wê salixbikin êdî wê bikevina pey wê de.

Lê ku em bahsa astronomiyê bikin wê weke ku wê, W. K. C. Guthrie wê di xabate xwe ya bi navê "*history of greek philosophy*" de wê, bêne ser zinan ku wê mesopotamiyî wê di wê warê de wê xwediyê heyîdarî û baldariyek baş bin û wê berhevkirinek bi çavdêrî û hwd a bi hezarsalan wê bervbikin(W. K. C. Guthrie, "*history of greek philosophy, r: 51*).

Di aslê xwe de wê, di wê temenê de wê di warê astronomiyê de wê, mesopotamî wê di awayekê de wê xwediyê temen û sazûmanak zêde di wê de kûrbûyî û berfireh bibê. Ber vê yekê ya ku wê dema ku wê, W. K. C Guthrie wê di xabate xwe de wê bahsa wan bikê wê, bi gotina 'dema ku em bahsa felsefeya yewnaniyan bikin em divê ku em bahsa zanista mesopotamiyîyan bikin.' Di wê temenê de wê, di qadek fireh de wê ji mesopotamya û heta misra kevn wê di wê warê de wê pêşketinek zêde ku ew hatî qaydkirin a bi zaninê wê berhev bibê. Di warê nivîsandinên ku wê werina kirin û hwd de wê, pirtûkxaneyên xwe wê di wê temenê de wê

bi zanînên xwe re wê, biafirênin. Ev jî wê, di awayekê de wê, li ser wê temenê ku wê W. K. C Guthrie wê gotinê wê bêjê wê ew wî mafdar derbixê. Ew temenê ku wê li mesopotamya wê hebê wê dema ku wê di destpêka demên kevnera de wê zaneyên weke Thales ku wê, têkiliyê bi herêmê re wê dênin wê di serî de wê, ji wê aliyê ve wê, dest bi fahmkirinê wê bikin û wê di awayekê de wê, ew wê werênina ser ziman. Di aslê xwe de wê, ev rewş wê piştî wê di awayekê de wê xwe bide domandin. Em bi anaxsimendros û anaxsimenes re dibînin ku ew li ser şopa Thales dimeşin. Weki din wê bi felsefevanên xwezayî ên weke Demokrit û hwd re wê ev wê were dîtin. Piştî wê ev kevneşopî heta pythagoras û aristo jî wê xwe bide domandin. Li ser wê temenê de wê zanîna wan ya felsefeyî wê ji wê aliyê wê hem xwediyê temenekê bê û ji aliyekê din ve jî wê bi wê temenê wê weke hevgirtinekê (sentezekê) jî bê.

Di demên kevnera de wê, di wê demê de wê têgîna matematikê bê, musikê bê û hwd wê, di wê temenê de wê weke ku mirov dibîne wê temenekê wê yê kevn li herêmên mesopotamiya û hwd jî wê hebê. Di warê felsefeyê û mijarên felsefeyê de wê, di demên kevnera de wê tiştêkê din wê bibê. Wê ew jî wê ew bê ku wê di wê demê de wê li herêmên din cihanê wê awayên wê yên pêşketinê bi xosletên herêmî û hwd re wê, di awayekê de wê xwe di rengekê de wê bi wê re wê bide dîyarkirin. Li nûqtayekê pêşketina ku ew bû û hizrek ku ew hat ser ziman wê barî herêmên din wê bibê û wê temenê de wê, karibê bibê temenekê pêşketinê. Ji wê aliyê ve wê, demên kevnera wê, weke demek belevbûnê jî bê. Bi gotinekê din wê weke hizir wê dakeve li nava jîyanê.

Di aslê xwe de wê dema ku mirov wê di wê demê de wê binerê wê, demên kevnera wê ne tenê wê li ber bahre reş û ankû li girêkê û hwd wê weke pêşketinekê bê. Di serî de wê dema ku em wê li ser çavkaniyên wê û hwd re wê hildina li dest wê weke pêvajoyek demî a giştî ku wê xwe di wê nûqtayê de wê di rengekê de wê weke ku wê bide dîyarkirin bê.

Ji demên felsefeyên xwezayî û heta wê demê wê di wê de wê, pêvajoyên hizirkirinê wê di temenekê de wê, hin bi hin wê bi kifşkirinê jîyanê re wê xwe bide dîyarkirin. Ber ku aqil wê dakeve li jîyanê û bidest kifşkirina di nava jîyanê de wê bikê. Di wê temenê de wê, demên kevnera wê weke demek giring a bi aqil ku wê bibê bê.

Di wê temenê de wê ji aliyekê din ve jî din wê di demên kevnera de wê dema ku mirov wê hilde li dest wê çendî ku wê li gorî demên wê yên berî û hwd wê weke demek ne zêde dirêj jî bê lê wê di nava wê de wê, pêvajoyên demkî ên ku wê ji hev re wê bina temen wê bibin. Minaq

demên destpêkê ên ku wê bi felsefeya xwezayî wê bê û pêşkeve wê li ser wê re wê, êdî wê hizirkirin wê bi argûman û rengên hizirkirinên wê yên hizirkirinê re wê, di wê temenê de wê bibê. Argûmanek ku wê piştre jî wê were lê hizirkirin û dem bi dem wê li ser wê re wê hizir wê werê ser ziman wê di wê temenê de wê, ne tenê wê weke temenekê hizirkirinê wê bimênê wê ji wê zêdetirî wê weke têgînek ku wê di wê çerçoveyê de wê li gorî demê ku ew hatî şîrovekirin û piştrastkirin jî wê karibê were fahmkirin. Ev jî wê di wê temenê de bê ku wê dema ku wê, di wê rengê de ew bû wê, weke xatekê wê di dewama wê de wê li wê zêdekirin wê bibê. Em wê dikarin wê bişibihênina avahiyek ku ew temenê wê hat avêtin û piştre wê hin bi hin wê li wê temen, hêt, ban û hwd wê werina lê kirin. Wê di wê temenê de wê ew wê bi demê re wê weke xaniyekê bibê û pêşkeve û wê xanî wê weke mal êdî wê bê bikarhanîn.

Di wê temenê de wê, ev jî wê di wê rengê de wê, bi aqil û encamên wê re wê xwe di rengekê de wê, bi wê re wê xwe di wê rengê de wê bide dîyarkirin.

Pêvajoyên felsefeyê ên ku em heta wê demê wan dihênina ser ziman wê di wê temenê de wê, xwe di awayekê de wê bidina dîyarkirin. Di wê temenê de wê li ser wê re wê çi encam wê ji wê were derxistin di her demên li wê hizirkirinê de wê ew jî wê weke aliyekê wê yê din bê ku mirov wê di dewama wê de wê bi wê re wê ji aliyekê din ve wê li wê bihizirê. Di mijare pêvajoyên pêşketina bi aqil û têgihîştinên bi wê re wê, di wê temenê de wê, di awayekê de wê, weke ku wê xwediyê xatek pêşketinê bin. Ev wê, weke ku em wê dikarin wê bişibihênina wê ku wê çawa wê ku wê li mesopotamya wê matematik, musikê, geometri û hwd wê bi gelek alî û awayên wan ên din re wê xwediyê pêşketinekê bê wê di wê temenê de wê, êdî wê li herêmên din cihanê wê weke encamên wê xwe di wê temenê de wê bide dîyarkirin. Bêgûman ji aliyên din û herêmên din ve jî wê pêwîst bê ku mirov wê di wê temenê de wê, di nava pêvajoyên wan ên pêşketinê de fahmbikê û werênê ser ziman. Weke ku em çawa ku em di demên kevnera de em demên herêmê ên girêkê û hinekî jî bi wê re mesopotamiya dixwênin wê ên herêmên asya dûr û hwd jî wê bi serê xwe û xosletên xwe yên pêşketinê re wê di wê temenê de wê pêwîstî fahmkirinê bin. Wekî din wê piştî demên kevnera wê pêşketina roma û bi wê re pêşveçûnên ku wê bibin wê di serî de wê weke aliyekê wê yê din bê ku mirov wê di rex wê de wê hiolde li dest û wê werînê ser ziman bê.

Di wê rengê de wê, dem bi dem wê pêvajoyên pêşketinê ên bi felsefeyê û aqilê wê re wê, ji demê û pê de wê çawa wê xwe bidina dîyarkirin bi pêşketina xwe re wê bi we re wê karibê were fahmkirin û bê hanîn li ser ziman.

Di xate pêvajoyên fahmkirina wê de wê weke ku wê werê dîtin ku wê felsefe wê di wê temenê de wê li ser wê temenê bi armanca fahmkirina gerdûnê, xate pêşketina wê û awayên wê yên bi fizîkî û hwd ku wê li ser çî temenê, rêgezî û hwd wê ava bê wê fahmbikê. Thales wê dema ku ew jîyanê dihênê ser ziman wê, weke ji mitolojiya kumarwê a hûrîyan wê zêde bandûrê bigirê ku ew di wê de wê bi awayekê xort wê bi wê bawer dikin ku wê, çavkaniya jîyanê wê av bê. Wê di wê çerçoveyê de wê li ser temenekê kosmolojikî wê bi ew wê ew wê li wê bihizirin û wê bixwezin ku ew wê werênina ser ziman.

Di aslê xwe de wê, dema ku mirov li ser temenê hizirkirinê ê felsefeyê dihizirê wê di wê temenê de wê felsefeya xwezayê wê hê jî wê di dema xwe de wê weke renekê felsefeyî ê bi wê hizirkirinê ku ew hê daneketî li nava jîyanê bê. Di wê temenê de wê, piştî wî re wê bi Empedokles re ku ew dixwezê hevqirtinekê (sentezekê) bi felsefeya xwezayê a berî xwe bi giştî bide çêkirin wê bi wê re wê were ser ziman.

Di dewama wê de wê mirov dibînê ku wê, di wê çerçoveyê de wê, çavê mirov wê li jîyanê wê vebê û êdî wê bikeve nava hewldanna fahmkirina wê de. Li ser wê temenê de wê di awayekê de wê bixwezê ku ew wê fahmbikê û wê werênê ser ziman. Felsefeya xwezayî wê çendî ku wê li ser temenekê ku ew sedemê bi wê bixwe re wê dihênê ser ziman û weke ku ew di çerçoveyek rasyonnal de wê bi wê dihizirê û dixwezê ku ew bi têgîn û hêzên serxwezayî ve wê girênedê û bi wê newênê ser ziman jî lê wê didîmenekê de wê weke ku ew hê jî di awayekê de wê ji fahmkirna nava jîyanê wê ji gelek awayan ve wê dûr bê. Lê wê weke destpêkek giring wê mirov dikarê wê herê bikê ku wê bi têgîna xwezayê û daketina li nava wê û hewldanên bi wê ên fahmkiirinê wê di awayekê de wê weke ku mirov dibînê wê destpêk bê. Di wê temenê de wê di dewama wî de wê êdî li ser wê temenê wê bê hanîn li ser ziman. Dema ku wê zêde wê, newê xwestin ku ew bi hêzek serxwezayî wê werê ser ziman wê demê wê bi temen û çerçoveyek xwezayî wê çawa wê di nava jîyanê de wê were ser ziman wê aqilê mirov wê bikeve nava hewldana wê de.

Fahmkirina felsefeyê wê, di awayekê de wê, di demên Empedokles de wê di awayekê de wê weke ku wê destpêkek wê bibê li ser temenekê xwezayî. Piştî wî re wê, ji wê domandina sokrat û platon mirov dikarê

pênasebikê û wê di wê temenê de wê werênê ser ziman. Di wê çerçoveyekê de wê weke zindiyên bi aqil dijîn mirov wê dema ku wê bixwe bin wê çawa bên dîtî, hêjabûyîna wan a sîyanî, aqilî û hwd wê çawa wê bi wê re wê fahmbikin wê êdî wê were dîtî ku wê weke mijarna ku wê li pêşîya mirov wê xwe bidina dîyarkirin bin.

Di awayekê de wê demên kevnera wê ji çavkaniyên xwe yên demên berê wê, dema ku wê hizira mirov, xwezayê, gerdûnê û hwd wê, bi şêwayên weke yên aqilê matematikê, geometriyê û hwd wê bigirê wê di dewama wê de wê, bi pêşxistinên weke felsefeyê û hwd re wê, hem xwe weke zindiyekê dihizirê û hem jî wê, hewirdora xwe wê bi rewşên ku ew dijîn re wê bikê ku ew wê fahmbikê. Li ser wê temenê wê di nava hizrên xwezayê de wê li ser temenê bûyîna mirov wê hizirkirin wê bibin. Anaxsimondros wê hê di wê demê de wê, mijarên weke li ser zadê heywanan û embriyoma wan wê li ser pêvajoyên wan ên pêşketinê wê hewlbide ku ew hizrên xwe werênê ser ziman. Anaxsimondros wê weke filosofekê ku ew weke di şopa Thales de wê bimeşê û wê dema ku mirov li hizrên wî dinerê wê zêdetirî wê, têgînên astronomikî û hwd wê bi rengê hizrên wî re wê derkeve li pêş. Minaq wê hizirkirin wek e'peiron' ku wê weke nûqteya 'destpêkê' û hwd wê karibê were şîrovekirin wê ji aliyekê ve wê weke nûqteyên ku ew li wê dihizirê bê. Wê dema ku wê mijar wê were ser şîroveyên weke yên rewşa embrioyuma û ankû şîroveyên ku wê di rengê de wê taqabûlî wê têgînê bikin wê di wê temenê de wê, ew wê, di wê rengê de wê, ew wê li wê bihizirê. Minaq têgîna 'hêka pêşî' wê di nava têgîna hizirkirinê de wê weke têgînek ku wê li ser wê temenê wê bê ser ziman bê. Di nava germehiya xwe de wê çawa wê, ji xwe wê zêde bibê û wê, ankû wê, ji wê bibê wê, ew wê, weke aliyekê wê yê din ku wê li wê were lê hizirkirin. Li kurdistanê hê di demên kevnera de wê di wê warê de wê li ser hêkê wê çandek kevn a bi navê 'çanda kûrkê' wê di wê temenê de wê hebê. Wateya wê çandê û ankû gotina 'kûrkê' wê çi bê? Ew jî wê ew bê ku wê çawa wê, dema wê ya li ser hêka rûnişt a mirişkê hat wê, ew êdî wê, weke 'dema wê ya rûniştinê wê bê dîtî û wê ew dem wê hêk bên xistin li bin wê heta ku ew hêk biibna çîçik. Di wê demê de wê ew jî wê weke demek 'kûrkbûnê' wê were bi navkirin û wê li ser wê temenê wê ew wê, bi wê re wê werê ser ziman. Di wê warê de wê, nava germehiya xwe de wê çawa wê bibêwê ew jî wê bi wê re wê were li wê hizirkirin.

Di warê têgînên felsefeyî ên demê de wê, di wê temenê de wê, dema ku wê mijar wê were li ser têgîna 'hêka pêşî' wê ev têgîn wê li

meseopotamiya wê li ser wê temenê wê hebê û wê heta ku wê ji aliyekê ve wê weke ku wê karibê bibê temenêtêgîna atomî ku wê di nava hizra felsefeya xwezayê de wê ji gelek aliyan ve wê bê şîrovekirin jî.

Di awayekê de wê têgîna atomê wê di wê rengê de wê hinekî jî wê, li ser temenekê ku wê bi wê re wê li ser esasekê ku wê çawa wê bi wê re wê hebûn, gerdûn û hwd wê were vegotin bê. Ev wê di nava felsefeya xwezayî de wê, di awayekê de wê deerkeve li pêş. Di awayekê de wê, mirov dibînê ku wê di demên kevnera de wê li ser temenê wê hizirkirinê û çawa ji hev bûyîn wê bibê wê, bê dîtin. Di nava felsefeyê de wê wê heta ku wê dem wê were dema empedokles wê di awayekê de wê, di wê rengê de wê, di awayekê de wê bibê. Empedokles wê destpêkek giring wê bi xwe re wê, di wê rengê de wê bikê.

Ji vê aliyê ve ku em di dewama wê de wê dúbare werina ser hizrên pythagoras wê di aslê xwe de wê, aliyna wî yên ku wê di wê temenê de wê werina fahmkirin wê hebin. Pythagoras wê, ji sicilya û heta ber bahra wê bandûra wî xwe û şagirtên wî xwe di awayekê de wê bidina dîyarkirin. Lê wê, di ti demê de jî wê, têkiliya xwe ji zaneyên mesepotamikî wê qût nekê. Heta ku wê dema ku wê serê wî bikeve zorê wê bi ravê nava wan wê bêhna xwe ya dawî wê li mesepotamiya di nava wan de wê bide.

Pythagoras wê ji aliyê felsefeya wî ya matematikê, astronomiyê û hwd ve wê, hinekî hanî ser ziman. Lê aliyên wî yên weke yên bi hizirkiriinê ên li ser têgîna gîyanê û hwd re jî wê di rengekê de wê giring biin ku mirov li ser wan bisekinê. Ji wê aliyê ve jî wê di awayekê de pythagoras wê, têgîna ‘gîyane goç dikê’ wê di awayekê de wê, di nava hizrên wî de wê were dîtin. Ev têgîn wê di nava zaneyên mesepotamiyî û heta misra kevn wê di qadaka berfireh de wê li ser temenê têgîna gîyane ku wê piştî mirina mirov a bi laşî ku wê bi wê mirina fizîkî wê weke ji vê dînyayê wê goçbikê û hwd re wê hebê û wê werê ser ziman.

Di wê temenê de wê, bi hizrên pythagoras re wê heta italya û ji wir jî heta girêkê û hwd jî wê di rengekê de wê, di awayekê de wê, dikarê werênê ser ziman. Di şewayekê de wê hinek gotinên di nava helbestên empedokles de ku wê karibin di wê rengê de werina fahmkirin û ankû şîrovekirin jî wê hebin.

Têkiliya bi gîyanê a kosmolojikî wê di awayekê de wê, li ser temenekê wê bê temenê hizirkirinên ku wê bi wê re wê çawa wê li astronomiyê jî wê were lê hizirkirin. Di wê temenê de wê, gotinên weke ‘her mirov wê, xwediya stêra xwe ya li azmên bê’ wê di wê çerçoveyê de wê bê sedem û temenê ku wê li azmana li stêra wî wê were lêgerîn. Li ser wê re wê

gelek têtînên ku wê bi wê werina gotin bi kirinên mirov ên ku mirov di jîyane xwe de dikê re wê werina şîrovekirin wê hebin. Minaq wê li gorî 'başî û nebaşîya mirov wê stêra mirov wê geş û ankû ne geş bê' wê li ser wê temenê wê weke gotinek ku wê were bilêvkin bê.

Ev têtîn wê, di awayekê de wê, ji aliyekê ve wê, astronomi, musikê, matematik, geometri û hwd a ku wê pythagorasî wê li wê bihizirin û wê pêşbixin û wê li ser wan re wê xwe bigihênina şîroveyek gerdûnî bi têtînên weke yên bi rêgezî wê di wê rengê de jî wê temenekê wê yê hizirkirinê wê hebê. berhevîyên bi pirtûkxaneyî û çavkaniyên mesopotamikî ên zanista mesopotamikî û bi wê re misra kevn nebin wê, zêde temenê pêvajoyên felsefeyê ên li girêkê û roma piştî ku wê pêşkeve jî wê zêde nebê. Di wê temenê de wê, di temenekê de wê weke ku mirov wê dibînê ku wê di dewama hev de wê, di awayekê de wê weke ku wê hev wê di awayekê de wê bi wê rengê wê temen bikin.

Ji aliyekê din ve jî di aslê xwe de wê, felsefeya asya dûr wê, di awayekê de wê, di wê temenê de wê, ku wê xwediyê pêvajoyên demdirêj ên li ser temenekê felsefeyî û kosmolojikî û gelek têtînên bi wan ên di zikhev de ku wê bi wan wê hebê wê, ew jî wê weke aliyekê wê yê din bê ku mirov wê di serî de wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê.

Di demên zerdeştîyan de wê, gotinên ku wê li ser temenekê dîtbar ên felsefeyî ên weke 'ya ku mirov dibînê wê çawa wê rast bê' wê bi wê rengê wê pirsên ku wê li ser wê re wê bîn pirsîn wê bibin. Wê di wê temenê de wê ev têtîn û pirsên bi wê rengê ku wê werina ser ziman wê di reng û awayekê de wê nîşanaka wê bin ku wê felsefeya demê û herêmê wê di temenekê kirinê û hwd de wê ji wan aliyan ve wê di xwe de wê xwediyê ponjîn, hizirkirin û pêşketina hişekê ku wê bi wê re wê êdî wê bidest hizirkirinê bê.

Di nava jîyanê de wê dîmenê dîtbar wê çawa wê bibê û wê bi wê re wê, hebûna wê xwediyê bandûrê bê li ser temen û çerçoveyek derûnîya mirov bê wê di wê rengê de wê, zêdetirî wê ew wê dîmen wê bi wê re wê di temenekê komplika ê fahmkirinê de ku wê bi hizirkirinê wê bi wê re wê hebê wê bide dîyarkirin. Di aslê xwe de wê mirov dikarê wê di dewama wê de wê werênê ser ziman ku wê mijra wê dîmenê dîtbar wê li ser temenê 'bandûra tiştê li mirov' û ankû 'bandûra ji tiştê' hwd wê di temenekê fîzîkî û hwd de wê bi têtînek û çerçoveyek fahmkirinê re wê li wê were lê hizirkirinê û fahmkirin. Minaq wê dema ku em li felsefeya Pyrrhon dinerin a li ser temenekê lêpîrsîn, gûman û ankû têtînek skeptismê û hwd ku wê were ser ziman wê, di wê temenê de wê, weke

xwediyê çavkaniyekê bê. Di gelek çavkanî û şîroveyan di derbarê Pyrrhon de wê di wan de wê were gotin ku ew heta mesopotamiya û india jî xwe gihandiya û bi salan li van herêman maya.

Di dewama wê de wê mirov dikarê wê werênê ser ziman ku wê felsefeya zerdeştîyê a bi dîtbarîyê re ku wê were ser ziman wê aliyna wê yê giring wê hebin ku mirov bi teybetî wan kifşbikê û werênê ser ziman bin. Di wê temenê de wê biriqîna ji tiştê ku wê li hebûnê wê were lê hizirkirin wê di wê çerçoveyê de wê, ev wê, di nava têkiliya hebûn û tiştê tişt û hebûnê de wê, bi şewayekê wê, li wê were lê hizirkirin. Di wê temenê de wê, ji wê rengê têngîna 'bandûrê' a fîzîkî ku wê zerdeştî wê li wê bihizirin wê aliyekê wê yê din jî wê di wê temenê de wê hebê. Ew jî wê di wê temenê de bê ku wê mijare têkiliyê a bi tiştê re wê tenê wê li ser temenê fahmkirin bibê û wê bi wê re wê ya ku me weke fahmkirinê ji wê girt wê tenê wê weke fahmkirinekê wê nemênê. Wê bi wê re wê, di awayekê de wê bandûrê wê li mirov bikê. Di nava tiştê û bandûra ji wê de wê lêgerîneka bi fahmkirinê a qarakteristikî wê di wê temenê de wê, li ser awa, reng, û hwd re wê bi wê re wê li wê were lê hizirkirin. Minaq di nava mitrayan de wê, felsefeya bi fahmkirina rengan û watedayina li rengan wê pirr zêde wê li pêş û pêşketî bê. Di dewama wê de wê ev wê, di awayekê de wê, piştî wan wê xwe bi zerdeştîyan re jî wê di awayekê de wê, weke ku em dibînin xwe bi wê re wê bide dîyarkirin û domandin. Ji têngîna rengê a ku mitrayî wê dihênin ser ziman wê di wê de wê ew wê hebê ku wê reng wê di wê de wê temenê kûrbûnê wê hebê û ew wê, di rengekê de wê hê di dema xwe de wê, bi wê xwediyê wê hizrê bin ku wê di rengekê de wê gelek reng wê hebin. Yanî wê di wê rengê de wê li ser temenê hevgerîniyê wê di wê temenê de wê, di awayekê de wê li wê bihizirin û wê werênina ser ziman. Têngîna bi 'gûharandina rengan' wê li ser wê temenê wê weke bi çerçoveyek felsefeyî wê bi wan re wê hebê û wê werê ser ziman. Reng wê, di awayekê de wê bi têngînek qarakterî jî wê di wê rengê de wê, werênina ser ziman. Li ser gotinên weke di nava 'stûr' û ne 'stûr', 'jidahî' û 'nejidahî', 'lawaz' û 'ne lawaz', 'hişk' û 'nehişk', 'tîr' û nefîr' û hwd wê, di wê temenê de wê weke gotinna ku wê dema ku ew didênina pêşîya gotina rengê û bi wê dihizirin wê bi wê re wê li ser wê re wê di wê rengê de wê salixbikin û wê werênina ser ziman. Minaq agir ji rengê xwe cihê ku ew rengekê din bide nîşandin ew wê weke peyamekê dixwênin. Di wê temenê de wê bi wê re wê di awayekê de wê bi wê li wê bihizirin.

Di nava têtîna gerdûnê de wê, dema ku wê li hebûnê û heyîniya wê were lê hizirkirin wê ne tenê wê bi hebûn û nebûniya wê re wê li wê were lê hizirkirin. Wê du aliyên din jî wê bi awayekê giring wê di wê temenê de wê bi şewayî wê bi derfetî wê li wê were lê hizirkirin. Yek wê di temenekê têtîna darêjkî ê bi awayî bê. Ya din a duyem jî wê li ser şeklê rengînî û hwd re bê ku wê bi wê bihizirin ku wê her tiştê ku ew hebê wê rengê wê hebê bê. Pêvajoyên gûharînê ên li ser darêjkê wê bi rengên weke deformebûyîne û hwd re wê, bi heman rengê ji aliyê têtîna rengê ve jî wê bi derfet bê ku wê bi xoslet û teybetiyên wê re li wê bihizirê bê.

Ev alî wê weke aliyna ku wê di nava jîyanê û hwd de wê temenê hizirkirinê û bi wê di wê de wê bi kûrbûna bi fahmkirina wê re bin. Di wê çerçoveyê de wê minaq wê tiştê ku ew bi hebûna xwe heya wê hebûna wê çawa wê hebê wê weke pîrsek ku wê li ser wê dîmenê wê yê darêjkî ê ku ew bi heya bê. Wê dema ku mirov pîrsê bi awayê ew hebûn ji kû dihê wê weke pîrsek metafîzîkî ku wê di wê temenê de wê li wê were lê hizirkirin bê. Ev pîrs wê di awayekê de wê di hizirkirinê de wê, temenê hizirkirinê bi demê re ku wê bi felsefeyê û hwd re wê bîn kirin jî wê biafirênê.

Minaq wê di wê temenê de wê dema ku wê li ser gerdûnê, hebûnê û hwd wê were hizirkirin wê bi têtîna bisînoriyê û bêsinoriyê, sermedî û nesermediyê û hwd re ku wê li wê were lê hizirkirin wê di wê temenê de wê xwediyê temenekê hizirkirinê wê bibê. Wê bi wê re wê li wê were lê hizirkirin. Di wê çerçoveyê de wê felsefeya xwezayê a demên kevnera a destpêkê wê van aliyên weke bi têtîna sermedî û nesermediyê û hwd re wê bi zêdeyî wê ji xwe re wê bikê mijar û wê weke nûqtaya ku wê ji wê bidest hizirkirinê wê bikê bê.

Di wê temenê de wê, mijara fahmkirina hebûnê wê, di wê temenê de wê, were dîtin ku wê li ser awayê wê bûyîne, şekl, awa û rewşên wê yên bûyîne û hwd re ku ew bi wan dibê wê bê mijare lêgerînê bi fahmkirinê. Di dewama wê de wê dikarê wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê mijara hizirkirinê wê xwe bi wê re wê di awayekê de wê bide dîyarkirin bê. Di awayekê de wê, li ser temenê dijberiyên felsefeyî ên li hemberî hevdu wê weke bi pytagorasiyan û hwd re jî wê were dîtin wê bibê. Lê ev alî wê ji wan zêdetirî wê weke ku me heta nûha hanî ser ziman me ji aliyê hizrî ve tenê xwe bi sînor girt. Di wê temenê de wê, felsefe wê, di awayekê de wê weke ku wê bê dîtin wê li ser temenekê di fahm û gotinê de wê bi kûrbûnê çawa wê bibê wê di wê temenê de ku wê, were lê hizirkirin em dibînin ku pytagorasî wê di wê

rengê de wê, weke xwe zelalkirinê a bi fahmkiirnê re wê dibînin. Di demên kevnera de wê nîqaşek din jî wê di wê rengê de wê hebê ku wê kî dikarê bi zane bibê û ankû ew bi derfetî wê bi kê dikarê bibê û bi kê nabê û hwd re wê li wê were lê hizirkirin. Pytagorasî wê di destpêkê de wê, bi gotina 'xwûdê' re bi sînora wê di awayekê de wê werênina ser ziman. Lê piştî wê weke ku wê bi şîroveyên wan re wê were dîtin û wê were ser ziman wê li ser temenê 'kûrbûna di gotinê de' wê fahmbikin û wê bi wê re wê, bi wê gihiştina zanînê wê hin bi hin wê bi dest fahmkirina di temenekê giştî de jî wê bikin. Platon di danûstandina xwe ya bi navê 'phaidon' de wê mijare wateya felsefeyê wê di serî de wê ji xwe re wê bikê mijar û wê ji wê aliyê ve wê li ser mijarê û bi zanebûnê wê li ser wê bisekinê. Di wê danûstandina xwe de wê platon wê bi gotinên weke ku ew li ser navê sokrat wê werênê ser ziman û wê bi gotina 'sokrat weha dibêjê ku "kesê ku jîyane xwe daye felsefeyê ku mirov mirin nêz bû wê wêreyîya wî xort bê. Li aliyê din wê li paya wî çî bikeve wê di derbarê wê de wê, hêvîya wî xort bê' re wê werênê ser ziman. Wê di temenê zelalbûn û saffibûna ku wê di temenê paqijbûnekê de ku wê di wê warê de wê were ser ziman wê, di awayekê de wê li ser temenekê felsefeyî bê. Weki din wê gotina 'paqijbûnê' a ku wê pytagoras jî wê di awayekê de wê bikarbênê wê dikarê li ser temenekê felsefeyî di wê rengê de wê fahmbikê.

Li ser wê temenê wê bi temenekê hizirkirinê pytagoras wê mijare hizirkirinê wê pêşbixê Bi wê rengê wê dema ku ew li têtîgînên baweriyî jî dihizirê wê li ser temenekê seretayî wê bi gotina 'têkiliyek xizmî a gerdûnî' re wê ji aliyekê xwe ve wê di awayekê de wê werênê ser ziman. Di awayekê de wê, di renekê de wê mirov dikarê wê werênê ser ziman ku wê mijare baweriyên wê weke ku wê di wê demê de wê were dîtin wê ji aliyekê din ve wê bê mijare nîqaşên nava felsefeyê jî.

Felsefe bi rengên hizirkirinên ku wê bi wê re wê biafirin wê, di wê temenê de wê, li ser wê re wê, çawa wê, awayekê wê yê fahmkirinê wê biafirê wê, bi wê re wê ew êdî wê di dewama wê de wê reng wê li gorî xwe wê bide têtîgînên baweriyî jî. Di awayekê de wê bawerî li ser çî temenê na û mirov dikarê wê di awayekê de wê bi kesekê û hwd wê fahmbikê wê, di aslê xwe de wê, ji wê aliyê ve wê bê mijare hizirkirinê.

Mînaq em mînaqên wê yên weke baweriyên dema felsefeyê û ankû di şêwayekê de weke di renekê hizra felsefeyî de ku wê bina xwediyê rêgezêkê pêşketinê wê Mîtra wê di wê de wê, bi bawerîya xwe re wê, destpêkek bê. Serborîya wî ya bi 'gûrandina ga' û têtîgihîştina ku ew di

temenê wê de ew, dihênê ser ziman û wê heta roja me wê di nava kurdistanîyên êzdayî de wê, di reng û awayekê de wê bijî jî wê di wê rengê de wê bide nîşandin ku wê di temenekê gîyanî a serwerî de wê çawa wê bê xwediyê pêvajoyek pêşketinê wê di rengê de wê bi xwe re wê bide dîyarkirin.

Mîtra wê sazûmana bi hizirkî ku ew di afirênê wê piştî wî re wê ji aliyê felsefeyî ve wê bi şîrovekirina wê ji aliyê zerdeşt ve wê di temenekê xwenûkirinî de wê çawa wê çerçoveyek hizirkirinê wê bi wê re wê biafirênê wê di rengê de wê bide dîyarkirin. Zerdeşt wê li ser esasek felsefeyî û îdeayê felsefeyî re wê, di rengê de wê, weke pêvajoyek xwenûkirinê a li ser wê temenê re bê. Wê di wê temenê de wê, di dewama wê de wê Manî jî wê weke pêvajoyek bi heman rengê a di dewama wê de bê. Piştî Manî re wê Mezdek wê weke pêvajoyek bi berdewamî a di temenê aqilê demê xwe de xwe li ser wê çerçoveya mesopotamikî re wê, li kurdistanê bê bi rengê xwenûkirinî ew dihê li holê bê.

Ev pêvajo wê di awayekê de wê dema ku em di temenê pêvajoyên demên kevnera ên herêmê de fahmbikê wê di aslê xwe de wê zêde giring bin ku mirov wan di temenekê baş de fahmbikê û werênê ser ziman. Mîtra wê di temenekê felsefeya xwezayî de wê, çerçoveya wê bi jîyanî û girseyî ku wê çawa wê were fahmkirin wê biafirênê. Zerdeşt wê di awayekê de wê di wê de wê bi fenomenî wê kûr bibê. Li ser mijarên hizirkirinê ên weke yên bi keseyetiyê, aqil û hwd re wê, di zikhev de wê, di rengê de wê çawa wê bi hev re bijîn wê li ser wê bisekinê û wê werênê ser ziman.

Di wê rengê de wê, ev pêvajo wê, di temenekê de wê, di awayekê xwenûkirinî de wê bi felsefeyî wê di demên kevnera ên bi felsefeya xwezayî re wê li ser rêgezên xwezayî re wê bîna gihandin li şewayekê fahmkirinê. Di wê temenê de wê, di dewama wê de wê mirov dikarê wê werênê ser ziman ku wê mijare hizirkirinê wê di wê rengê de wê bi wê re wê, di şewayekê de wê bi wê re wê, derkeve li pêş. Di felsefeyê de wê, di wê rengê de wê, li ser temenekê zêhnî ku wê Zerdeşt wê bi awayekê zêde zelal wê şîroveyan wê bi wê rengê wê pêşbixê wê di rengê de wê ye fahmkirinê de wê bide dîyarkirin. Felsefeya zerdeşt de wê, di wê temenê de wê di temene dûalîsma wî de wê li ser temenê hizirkirina wî ya *avestayî* bi tîgîna gîyanî a xwûdayî ku ew derdixê li pêş re wê xwe bide dîyarkirin. Li ser wê temenê de wê, ev wê, nîşanaka wê bê ku wê demên mîtolojiyê û di rengê demên mîtolojiyê de jîyankirina tîgînên baweriyê û

hwd jî wê dawî li dema wan wê êdî wê were bê. Ev wê, bi wê re wê, nîşanaka wê bê. Felsefe wê di dewama wê de wê êdî wê temenê wê di rengê de wê bi wê re wê biafirênê û wê, di dewama wê de wê pêvajoyên hizirkirinê wê bi wê re wê, di reng û awayekê de wê weke ku wê bide dîyarkirin. Li ser wê temenê wê pêvajoyên pêşî ên felsefeya xwezayê ku wê weke pêvajoya xwe ya têgînên bi wê rengê ên mîtolojiyî paqijkirinê jî bê wê di wê temenê de wê, di rengê de wê xwe bi wê re wê, di dewama wê de wê bide dîyarkirin.

Felsefe wê dema ku wê pêşkeve wê, di reng û awayekê de wê hemû mijarên fahmkirinê wê di wê çerçoveya wê de wê, êdî wê bîndan li dest. Di aslê xwe de wê dema ku wê, minaq pythagorasî wê mijare musikê û matematikê wê bi hev re wê di tîkiliyekê de wê hildina li dest wê li ser wê temenê wê çawa wê, çerçoveya wê bi wê rêgezên gerdûnê wê bi wê fahmbikin wê bi wê re wê, bi wê li ser wê bisekinê. Di wê temenê de wê mijara hizirkirinê bi felsefeyê wê, di wê temenê de wê bi encamên wê yê re wê êdî wê, li ser wê temenê wê xwe di temenekê cihê de wê bidina dîyarkirin.

Di mijara felsefeyê de wê tiştê ku ew bi wê hat hildan li dest wê, di wê temenê de wê li ser temenê pirs pirsînê ew çî ya pêşî wê bi wê were fahmkirin. Piştê wê li ser temenekê fûnksiyonî re wê ew çawa ya û hwd wê di wê çerçoveyê de wê bê pirsên û wê li bersivên wê were lêgerîn. Tiştê ku ew hebê wê di wê temenê de wê çawa wê hebê? Ev wê weke mijarek zêde giring nava felsefeyê jî bê. Di aslê xwe de wê, dema ku em di dewama felsefeya platon de a Aristo wê li wê bihizirin wê di dewama wê de wê bi wê re wê ew wê di awayekê de wê bi wê re wê were dîtin ku wê li ser temenekê bi aqilê felsefeyê wê di wê çerçoveyê de wê çawa wê, bi wê were wê were lê hizirkirin wê were dîtin. Felsefe wê di wê temenê de wê, di rengê de wê, di aslê xwe de wê, şewayê wê yê fahmkirîna wê, di wê temenê de wê tiştê wê weke wê fahmbikê û wê li ser temenê wê fahmbikê. Tiştê ku ew hebê bi serê xwe heya û weke xwe heya. Di wê temenê de wê weke encama giring ku wê bi felsefeyê re wê li wê were lêgihîştin bê.

Hizirên aristo wê çendî ku wê di awayekê de wê weke li ser temenekê wê bi gotina weke ne weke yê platon wê bîndan li dest jî lê wê ev cihêbûna nava wan wê tenê wê di awayekê de wê awayê hizirkirinê de wê xwe di rengê de wê bide dîyarkirin. Wekî din wê, li ser temenekê metafîzîkî, îdeayî û hwd wê ji hev cihê nebin. Lê awayên ku ew di hildina li dest de wê, aristo wê zêdetirî wê, bi awayekê sazûmanî, qatagorizeyî û

hwd wê, nêz bibê û wê, di wê temenê de wê fahmbikê. Hizrên aristo wê, di dewama wê de wê, dema xwe, piştî wê demên helenismê û heta serdema navîn û demên wê dikarê di çerçoveyek giştî de wê bi bandûrên wê re wê fahmbikê û werênê ser ziman.

Di aslê xwe de wê, dema ku mirov wê di wê temenê de wê werênê ser ziman wê, di serî de wê, hizrên aristo wê, dema ku mirov wê hinekî li ser wê bisekinê wê di wê temenê de wê, hinek xosletên teybet ên ku ew bi wê re werina fahmkirin wê hebin. Aristo tiştêkê din kir. Wî mantiq wê di temenekê aqılmeşandinê û bi wê gihiştina rastiye de wê, xwest bikarbênê û li ser temenekê sylogosmî de wê, çerçoveyek hizirkirinê bi xwe re wê biafirênê. Sylogosm wê li ser temenê ya ku ew bi derpêşî dihê îdiakirin û ankû weke rast dihê dîtin ku wê xwe bê sipartin li wê bi wê bigihijê li encamekê bê. Bi kortasî mantiqê wê têtînekê mirov dikarê di wê rengê de wê, bi awayekê wê werênê ser ziman.

Li gorî wê ku wê aristo wê di awayekê de wê salixbikê wê; "Her A B ya", "An hinek A B na", "Ti A B na" an jî "Hinek A ne B na". Li vir A têtîneka û B têtîhek a. "Hemû A B na" û an jî "Ti A ne B na." Weki din bi têtînek gelemper/gerdûnê; "Hin A B na" û ankû "Hinek A ne B na." Ev wê weke têtîh û ankû têtînek bi goitnî a ku ew were hûrgilkirin jî bê. Di dewama wê de wê, hûrgilkirina wê weke ku em di demên hemdem de wê bi şîrove û denklêmên mantiqî ku em dibînin wê, bi hûrgilkirina wê re wê, di awayekê de wê bi wê re wê, di rengê de wê were kirin. Mantiq wê li ser wê temenê wê weke têtînek kûrbûnê û ankû ya di wê de a kûrbûnê wê bibê û wê, di wê de wê, bi wê re wê, çerçoveyek têtînî wê biafirê. Li vir Aristo wê bi pêşxistina rêgîna xw eya mantiqî re wê, di wê çerçoveyê de wê temenê hizirkirina aqilê razber wê bi wê re wê ji aliyê xwe ve wê ji aliyekê din ve jî wê bi wê re wê, pêşkeve û ankû wê were pêşxistin. Minaq wê, di matematikê de wê têtînenê weke cebirê û hwd wê li ser wê temenê wê di awayekê de wê di destpêkê de wê pêşkevin û wê piştê wê di awayekê din de wê xwe bi wê re wê di rengê de wê bidina domandin. Wê bi hûrgilî di wê de bi kûrbûnê ku wê bibê wê di wê rengê de wê, êdî ew wê bi wê re wê pêşkeve.

Di demên serdema navîn de wê di pêşxistinên cebirê û hwd de wê, weke aliyekê ku wê ji wê bi temenî ji wê sûdweregirtin bê. Di dewama wê de wê, di demên hemdem de wê bi têtîliya matematik û mantiqê re wê, di wê temenê de wê, di awayekê de wê, li wê were hizirkirin. Di matematikê de aksiyomên ku wê werina pêşxistin wê ji aliyekê ve wê, bi temenekê mantiqî wê bin. Di wê warê de jî wê mantiqê aristo ê formel

wê di awayekê de wê, temenekê hizirkirinê wê ji rewşên hizirkirinê ên fîzîkî û hwd re wê di wê temenê de wê biafirênê.

Di wê temenê de wê tşkiliya mantiqê ku wê aristo bi rewşa fîzîkê re wê pêşbixê wê li ser temenê tşkîna wî ya darêjkê re wê xwediyê çerçoveyek fahmkirinê bê.

Wê dema ku em li ser temenekê mantiqê ê formelî bi wê re wê werênina ser ziman wê, minaq wê, dema ku wê bê gotin 'hemû M wê P bin.' Piştire em bêjin 'hemû S wê M bin.' Di encama wê de wê, bi tşkîna 'hemû S wê P bin' re wê, di encama wê de wê bi wê re wê, were li holê û wê bi wê re wê li wê were lê hizirkirin. Di aslê xwe de wê mijare mantiqê di nava zanîna demên hemdem de wê weke aliyekê wê yê din bê ku mirov wê çawa wê bi wê re wê bihizirê û wê ew wê fahmbikê bê. Di wê çerçoveyê de wê, mantiq wê, ji aliyekê ve wê çendî ku wê weke ku wê bi zêdeyî wê dema ku wê bahsa wê di demên kevnera de wê were kirin wê navê aristo wê were ser ziman jî lê wê di demên kevnera de w tşkînen bi derpêşî ku wê berî wê weke bi haraklit re jî wê werê ser ziman wê di awayekê de wê bi wê re wê were fahmkirin.

Mantiq wê dema ku ez li wê dinerim wê dibînim ku wê di awayekê de wê di wê temenê de wê ji wê rewşa razber û formel zêdetirî wê di temenekê weke ya ku ew heya wê, çawa wê, di awayekê de wê bête li holê û ankû wê di wê çerçoveyê de wê, fahmbikê wê hinekî wê di wê rengê de wê bi wê re wê weke ku wêx wediyê çerçoveyekê fahmkirinê bê. Minaq wê dema ku ez bibînim ku mirov li ser du ling dimeşê û nikarê bifirê û her wusa divê ku ew sê dana herî hindik di rojê de xwarinê bixwê û ku ez bêjim mirov hîç xwarinê naxwê û dijî û yan jî ez bêjim mirov difirê û hwd wê li gorî wê restên mirovî ên ku ew bi wê bi fîzîkî û heyîna xwe re ew bi wê heya wê li gorî wê ne di levkirnekê de bê. Wê demê ev wê weke rewşek ne mantiqê jî wê di awayekê de wê were dîtin. Wê demê mantiqê rewşa ya heyî wê awayê wê yê ku ew bi formelî û ankû darêjkî heya wê li ser wê re wê xwediyê çerçoveya wê ya fahmkirinê a levker bê.

Li ser wê temenê wê dema ku ew minaq matematikê şîrove dikê, estefîkê dihênê ser ziman û yan jî li hebûnê bi tşkîna metafîzîkê dihizirê wê di wê temenê de wê, werênê ser ziman. Minaq di matematikê de wê dema ku ew sifirê wê weke tûna dihasibênê û wê hijmarên ku ew bi wê re werina beşkirin wê newina fahmkirin ew wê herê nakê. Di temenekê mantiqê de wê li ser wê temenê wê ya ku ew hebê divê ku ew beremberê wê hebê. Di wê çerçoveyê de wê, li ser levkirnek mantiqê re wê, bi wê re wê li wê bihizirê.

Di awayekê de wê felsefeya aristo wê piştî ya Platon wê di demên kevnera de wê, bê destpêka demekê. Li gorî filosofê kurd suhrewerdî dema ku em pêvajoyên felsefeyê şîrove bikin û bînina heta aristo wê aristo wê dawîya wê bê. Di wê temenê de wê di wê temenê de ew wê werênê ser ziman. Dema ku wê aristo wê mijarê wê werênê ser bûjenê wê bi cewherê wê re wê li wê bihizirê û wê bixwezê ku wê bi wê lêbikolîn bikê. Li ser wê temenê wê awayê wê weke darêjka wê werênê ser ziman. Wê navaroka wê jî weke ya lêkirî bê. Ew di wê temenê de wê, di wê de wê li wê bihizirê Di aslê xwe de wê ji vê aliyê ve wê mijare felsefeya aristo wê dema ku mirov li wê bihizirê wê hinek aliyên giring û bi teybetî dibê ku mirov li ser wan bisekinê wê hebin. Di serî de wê, di mijare bûjenê û cewherê wê de. Di têngîna darêjkê de wê, aristo wê darêjkê wê weke 'hebûnek bi serê xwe' wê bibînê û ankû wê weke 'hebûnek ew berhevkirî' wê bibînê wê ev wê weke aliyna ku mirov wê di wê temenê de wê, li wê bihizirê. Di pirtûka wî ya bi navê '*metafîzîkê*' de wê dema ku ew cûreyên û qatagorîzekirina wan şîrove dikê wê minaq darê û pelên wê bikê û wê di wê temenê de wê, weke hebûnekê bi serê xwe a sayê wê bibînê. Hebûna sayê wê, weke hebûna nayê beşkirin a tekûz bê. Wê di wê temenê de wê ev wê di wê rengê de wê weke di dîmenekê de wê li wê bihizirê. Lê di wê warê de wê, di aslê xwe de wê, di çerçoveya felsefeya demên kevnera û çerçoveya hizrên wî û çavkaniyên wan de wê ev mijar wê weke aliyekê wê yê giring bê ku mirov li ser wê bisekinê û wê werênê ser ziman bê.

Çavkanî:

- *Russell, Bertrand (1991). *History of Western Philosophy*.
- * Ragland-Sullivan, Ellie (Fall 1989). "Plato's Symposium and the Lacanian Theory of Transference: Or, What Is Love?". *The South Atlantic Quarterly*. Duke University Press
- *Burnet, John (1928). *Platonism*. University of California Press.
- *Burrell, David (1998). "Platonism in Islamic Philosophy". In Craig, Edward (ed.). *Routledge Encyclopedia of Philosophy*. Vol. 7. Routledge
- *Dillon, John (2003). *The Heirs of Plato: A Study of the Old Academy*. Oxford University Press
- *Kierkegaard, Søren (1992). "Plato". *The Concept of Irony*. Princeton University Press
- *Rodriguez-Grandjean, Pablo (1998). *Philosophy and Dialogue: Plato's Unwritten Doctrines from a Hermeneutical Point of View*. Twentieth World Congress of Philosophy.
- * Jon Orwant; Jarkko Hietaniemi; John Macdonald (1999). "Euclidean distance". *Mastering algorithms with Perl*. O'Reilly Media
- *Libeskind, Shlomo (2008). *Euclidean and transformational geometry: a deductive inquiry*. Jones & Bartlett Learning
- *Maor, Eli (2007). *The Pythagorean Theorem: A 4,000-Year History*. Princeton, New Jersey: Princeton University Press
- *Stillwell, John (1989). *Mathematics and Its History*. Springer-Verlag

- *Swetz, Frank; Kao, T. I. (1977). Was Pythagoras Chinese?: An Examination of Right Triangle Theory in Ancient China. Pennsylvania State University Press
- *van der Waerden, Bartel Leendert (1983). Geometry and Algebra in Ancient Civilizations. Springer
- *Barrett O'Neill (2006). "Exercise 4". Elementary differential geometry (2nd ed.). Academic Press
- *Shaughan Lavine (1994). Understanding the infinite. Harvard University Press
- Donald R Conant & William A Beyer (Mar 1974). "Generalized Pythagorean Theorem". The American Mathematical Monthly. Mathematical Association of America
- *Mike Staring (1996). "The Pythagorean proposition: A proof by means of calculus". Mathematics Magazine. Mathematical Association of America
- *Maor, Eli(2007), The Pythagorean Theorem, Princeton University Press
- *Marks, Karl(1867) kapital 1., 2.
- *Noam Chomsky and Michel Foucault(25 Oct 2008); The Chomsky Foucault debate on Human Nature, foreword by John Rajchman
- *Næss, Arne(1999), Det Frie Mennesket – en innføring i Spinozas filosofi
- *Karl, Marks(1841), The Difference Between the Democritean and Epicurean Philosophy of Nature
- *Aristo(BZ:384): metafizik
- *Zarathustra(BZ.li dora sedsale 7\min): Avesta

•
Abdusamet Yigit, Kurdistan, cizira bota, sale 2011
Wê bidomê.